

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний економічний університет

**ФОРМУВАННЯ РИНКУ
ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ
АСПЕКТИ**

Монографія

За загальною редакцією
Т. А. Кунділовської

Одеса
«Астропринт»
2019

УДК 665.9(477)
Ф79

Автори:

Т. А. Кунділовська (вступ, розділ 1 п. 1.6, розділ 2 п. 2.1, висновки),
Н. М. Зеленянська (розділ 1 п. 1.1, п. 1.2, п. 1.3), **В. Г. Захарчук** (розділ 1
п. 1.6, п. 1.7, розділ 2 п. 2.3.3), **О. А. Кулініч** (розділ 1 п. 1.5), **Л. А. Тра-
ченко** (розділ 2 п. 2.2), **Л. В. Неруца** (розділ 1 п. 1.4, розділ 2 п. 2.3, п. 2.4)

Рецензенти:

Н. А. Мулюкіна, доктор сільськогосподарських наук, заступник ди-
ректора з наукової роботи ННЦ «Інститут виноградарства і винороб-
ства ім. В. Є. Таїрова», лауреат Державної премії України в галузі науки
і техніки;

Г. В. Крусір, доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри еко-
логії та природоохоронних технологій Одеської національної академії
харчових технологій

Рекомендовано до друку вченою радою Одеського національного
економічного університету (*протокол № 6 від 26 лютого 2019 р.*)

**Формування ринку органічної продукції в Україні: теоре-
тичні та практичні аспекти** : монографія / авт.: Т. А. Кунді-
ловська, Н. М. Зеленянська, В. Г. Захарчук [та ін.] ; за заг. ред.
Т. А. Кунділовської. — Одеса : Астропринт, 2019. — 128 с.
ISBN 978–966–927–569–1

У монографії наведено результати досліджень щодо сучасних тен-
денцій розповсюдження у світі альтернативних методів ведення еко-
лого-спрямованого сільськогосподарського виробництва як перспек-
тивних напрямків розвитку аграрної галузі; визначено закономірності
формування ринку органічної продукції; проаналізовано законодавче
регулювання у сфері органічного виробництва аграрної продукції;
встановлено чинники внутрішнього та зовнішнього середовища, які
впливають на ефективність виробництва органічної продукції.

Призначено працівникам державних експертних установ, това-
рознавцям, фахівцям, які працюють у галузі аграрного виробництва
та займаються практичним упровадженням екологічних систем гос-
подарювання та їхніх елементів, а також студентам та аспірантам за-
кладів вищої освіти.

УДК 665.9(477)

ISBN 978–966–927–569–1

© Кунділовська Т. А., Зеленянська Н. М.,
Захарчук В. Г. та ін., 2019

<i>Вступ</i>	5
--------------------	---

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

1.1. Основні поняття та принципи органічного виробництва сільськогосподарської продукції	7
1.2. Характеристика та особливості харчової продукції різних ступенів органічності	21
1.3. Передумови розвитку екологічного виробництва	26
1.4. Упровадження екологічної системи менеджменту як засобу підвищення рівня органічності продукту	29
1.5. Контамінанти харчових продуктів	38
1.6. Законодавче регулювання органічного виробництва в Україні. Порівняльна характеристика національного та європейського законодавства у сфері органічного виробництва	44
1.7. Встановлення основних засад державної політики у сфері захисту прав споживачів на ринку органічної продукції та сировини	59

Розділ 2

ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

2.1. Сучасний стан органічного виробництва в Україні та у світі	71
2.2. Проблеми та перспективи розвитку ринку органічної продукції в Україні	82
2.3. Аналіз ринку органічних товарів України	
2.3.1. Характеристика товарообігу органічних товарів	90
2.3.2. Аналіз ринку органічної косметики	98
2.3.3. Аналіз ринку лляної продукції	101
2.3.4. Аналіз ринку органічних продуктів дитячого харчування	103

2.4. Сертифікація органічного виробництва та маркування органічної продукції	106
<i>Висновки</i>	113
<i>Список літератури</i>	115

Аграрний сектор економіки України (сільське господарство, харчова і переробна промисловість) забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни, формує 17 % ВВП та близько 60 % фонду споживання населення. Проте за останні десятиріччя в Україні спостерігається катастрофічне руйнування сільгоспугідь та зниження родючості ґрунтів — основного джерела забезпечення продовольчої безпеки країни й добробуту населення. Інтенсивність процесів руйнування й деградації ґрунтів внаслідок використання застарілих агротехнологій, недотримання фундаментальних законів та правил сільськогосподарської діяльності досягли небезпечного для економічної стабільності держави рівня (57,5 % земель країни зазнає впливу ерозії; щорічно збільшується на 80–90 тис. га кількість еродованих земель). Внаслідок ерозії щорічно втрачається близько 11 млн т гумусу, 0,5 млн т азоту, 0,4 млн т фосфору та 0,7 млн т калію; 38 % орних земель країни є переущільненими. Останніми роками інтенсивно збільшуються площі кислих і солонцевих ґрунтів.

Більшість сільськогосподарських виробництв України є збитковим, а значна частина сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, що виробляються, не відповідають світовим стандартам якості та безпеки, що призводить до зменшення експортного потенціалу країни, та, певною мірою, до занепаду сільських територій.

Водночас, у світі стрімко поширюється органічне агровиробництво — цілісна система господарювання та виробництва харчових продуктів, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного розмаїття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання тварин та методів виробництва, які відповідають певним вимогам до продуктів, виготовлених із використанням речовин та процесів природного походження. Розвиток органічного агровиробництва також відіграє подвійну соціальну роль: з одного боку, забезпечує специфічний ринок, який відповідає потребам споживачів у якісній харчовій продукції, а з іншого — забезпечує загальне благо, сприяючи захисту довкілля, а також розвитку сільської місцевості.

Зважаючи на потенціал сільського господарства нашої держави, існує невідкладна необхідність використання багаторічного досві-

ду європейських країн щодо такого екологічно, соціально- та економічно доцільного напрямку сільськогосподарської діяльності, як органічне виробництво, та його використання в нашій державі для запровадження методів ведення сертифікованого органічного виробництва. Неможливо говорити про диверсифікацію сільськогосподарського виробництва, не беручи до уваги тему органічного виробництва.

Монографія узагальнює результати виконання науково-дослідної роботи № 0116U000214 «Сучасні економічні тенденції розвитку біологізації агропромислової продукції в Україні та регіонах» кафедрою експертизи товарів та послуг Одеського національного економічного університету.

Видання має стати у нагоді працівникам державних експертних установ, товаровзнавцям; фахівцям, які працюють у галузі аграрного виробництва та займаються практичним упровадженням екологічних систем господарювання та їх елементів; а також студентам та аспірантам закладів вищої освіти.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ
ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

**1.1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ПРИНЦИПИ ОРГАНІЧНОГО
ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ**

Основоположні принципи біодинамічного сільського господарства та садівництва запропонував Р. Штайнер у 1924 р. Ці принципи почали застосовувати фермери Великої Британії для того, щоб вирішити проблему зниження родючості ґрунтів та загального погіршення стану рослинництва і тваринництва [1].

Ґрунтовні наукові дослідження з ведення органічного сільського господарства розпочалися у 70-х роках минулого століття. У Швейцарії був створений Дослідний інститут органічного сільського господарства (FiBL) для проведення науково обґрунтованих досліджень щодо органічного сільського господарства. Органічний фермерський рух пропагував ідею того, що малі форми господарювання є екологічно відповідальнішими, ніж господарства, керовані великими корпораціями [2; 3].

У європейських країнах органічне сільське господарство почало розвиватися з кінця 80-х років минулого століття як альтернатива сучасним системам землеробства, які характеризувалися високим хімічним і механічним навантаженням на ґрунт. Застосування мінеральних добрив, отрутохімікатів у сільськогосподарському виробництві європейських країн у другій половині ХХ століття спричинило погіршення стану довкілля, біорізноманіття, зниження якості питної води, забруднення й деградацію ґрунтів. Практично в усіх без винятку європейських країнах поступово сформувався новий напрям у землеробстві, який одержав назву консервативного. Консервативне землеробство передбачає технології обробки, підживлення, вирощування культур, що спрямовані на максимально можливе збереження біорізноманіття, складу й властивостей ґрунтів, захист від деградації (ерозії, втрат гумусу, переущільнення тощо). У більшості країн органічне землеробство розглядають як складову консервативного землеробства [4; 5].

Результати наших досліджень свідчать, що найбільш поширеними у світі альтернативними методами ведення еколого-спрямованого сільськогосподарського виробництва, які найкраще відповідають життєвим інтересам суспільства, є органічне, біологічне, органо-біологічне, біодинамічне та екологічне. Вони мають свої особливості застосування. Так, *органо-біологічне* виробництво продукції зосереджене на прагненні до створення «живого» й здорового «грунту» внаслідок підтримки та активізації його мікрофлори. Із добрив використовують лише органічні (гній, сидерати) та деякі повільно діючі мінеральні добрива (томасшлак, базальтовий піл).

Біодинамічний спосіб ведення є найбільш поширеним у Німеччині, Швеції та Данії. Мета цього способу — вирощування сільськогосподарських культур з урахуванням не тільки природних (земних), а й космічних ритмів, оскільки все живе являє собою збалансоване ціле, що перебуває в певному взаємозв'язку з космосом. При цьому застосування спеціальних біологічних препаратів повинно додати рослинам поживних речовин й активізувати певні процеси в ґрунті.

Біологічне (екологічне) землеробство (Франція, Польща) забезпечує суворе обмеження застосування пестицидів і гнучке відношення до питання про мінеральні добрива, при цьому дозволяється використовувати лише органічні та нетоксичні препарати (ефірні олії, порошки, настої з лікарських трав, водоростей).

Інтегроване агровиробництво — це метод поєднання переваг інтенсивного та органічного агровиробництва й одночасного уникнення недоліків кожного з них. Реалізація цього методу здійснюється шляхом раціонального використання природних умов і досягнень науково-технічного прогресу [6; 7; 8].

Значного поширення у світі набуло *органічне* агровиробництво, яке слід розуміти не тільки як метод виробництва сільськогосподарської продукції, але і як перспективний шлях розвитку сільського господарства та один із напрямів диверсифікації діяльності сучасних сільськогосподарських підприємств, запровадження якого хоч і потребує значних капіталовкладень, але, у подальшому, за правильного господарювання — може принести значні надприбутки. Наведені системи альтернативного землеробства мають багато спільних рис, тому терміни «екологічне», «біологічне» та «органічне» сільське господарство вважаються синонімами [9].

За визначенням Міжнародної федерації сільськогосподарського органічного руху (International Federation of Organic Agriculture

Movements — IFOAM), органічне сільське господарство об'єднує всі сільськогосподарські системи, які підтримують екологічно, соціально та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції. В основу таких систем покладено використання локально-специфічної родючості ґрунтів як ключового елемента успішного виробництва, а також науково обґрунтовано експлуатацію природного потенціалу рослин, тварин, ландшафтів зі спрямуванням на гармонізацію сільськогосподарської практики та навколишнього середовища. Органічне землеробство суттєво зменшує використання зовнішніх факторів виробництва шляхом обмеження застосування синтезованих хімічним способом добрив, пестицидів і фармацевтичних препаратів. Натомість цього для підвищення урожайності та для захисту рослин використовуються інші агротехнічні заходи й різноманітні природні чинники. Органічне землеробство дотримується принципів, які обумовлені місцевими соціально-економічними, кліматичними та історико-культурними особливостями. У цьому визначенні акцентом є розвиток систем, які функціонують на місцевому й регіональному рівнях, «...при цьому досить дискусійним залишається питання розгляду місцевого виробництва, як невід'ємної складової органічного сільського господарства, адже цей елемент забезпечує сталий розвиток» [10].

У загальному розумінні органічне виробництво — це метод, який виключає використання хімічно синтезованих добрив та засобів захисту рослин і тварин, вживання генетично модифікованих організмів тощо. При цьому всі стадії вирощування, транспортування, переробки передбачають максимальний захист довкілля, охорону здоров'я робітників і підлягають обов'язковій інспекції та сертифікації [11].

Згідно з українським законодавством, виробництво органічної продукції (сировини) — це виробнича діяльність фізичних або юридичних осіб (зокрема з вирощування та переробки), де під час такого виробництва не застосовуються хімічні добрива, пестициди, генетично модифіковані організми (ГМО), консерванти тощо, та на всіх етапах виробництва (вирощування, переробки) застосовуються методи, принципи та правила, визначені цим Законом для отримання натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження й відновлення природних ресурсів [12].

Вирощена продукція на органічній основі повинна відповідати Правилам виробництва органічної продукції, а при експорті — між-

народним органічним стандартам. А тому при вирощуванні продукції необхідно дотримуватись певних вимог і відповідних умов:

- органічне землеробство здійснюється на чистих землях, не забруднених до небезпечних меж радіонуклідами, важкими металами, пестицидами, хімічними речовинами;
- господарська діяльність може проводитися після попереднього обстеження території землекористування на вміст залишків пестицидів, хімічно синтезованих елементів у ґрунті;
- господарство має застосовувати безпестицидні технології вирощування сільськогосподарських культур;
- у господарстві має застосовуватись ґрунтозахисний обробіток під усі культури, із широким використанням мульчування пожнивними рештками;
- відтворення родючості ґрунтів проводиться за рахунок органічних добрив — гною, нетоварної частини врожаю (солома зернових і зернобобових, подрібнені стебла кукурудзи, соняшнику, сорго, гички), а також післяжнивних посівів сидератів. Посівами багаторічних бобових трав (еспарцет, люцерна, буркун, а також сидеральних культур (ріпак, олійна редька, біла гірчиця) і мінімальним обробітком ґрунту на 4–5 см після них забезпечується вертикальна аерація ґрунту, що покращує водний режим, попереджається інтенсивний стік і підвищується несуча спроможність ґрунту.

Хімічно синтезовані мінеральні добрива не застосовуються. Винесення рослинами фосфору й калію в перші роки компенсується здатністю цієї системи землеробства переводити важкодоступні та недоступні їхні форми в доступні для рослин. У наступні роки винесення калію та фосфору може компенсуватися внесенням фосфорного борошна й сільвініту. Винесення азоту компенсується введенням у структуру посівів 20 % багаторічних бобових трав.

Не застосовуються в органічному землеробстві генетично модифіковані рослини. Не застосовується в органічному землеробстві радіаційно опромінене насіння рослин і меліоранти. Захист посіву від бур'янів проводиться агротехнічними заходами (культивуація, прополювання) та посівами післяжнивних сидератів із хрестоцвітих, які мають алелопатичний вплив на бур'яни. Захист посівів від шкідників і хвороб проводиться агротехнічними, профілактичними заходами, мікробіологічними препаратами.

Згідно із Законом України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції»,

органічне виробництво — сертифікована діяльність, пов'язана з виробництвом сільськогосподарської продукції (у тому числі всі стадії технологічного процесу, а саме первинне виробництво (включаючи збирання), підготовка, обробка, змішування та пов'язані з цим процедури, наповнення, пакування, переробка, відновлення та інші зміни стану продукції), що провадиться із дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції [13].

Основою для розвитку органічного виробництва є відповідні принципи, які відображають можливості та шляхи поліпшення якості продукції сільського господарства в глобальному масштабі, включають методи догляду за землею, водою, рослинами і тваринами для виробництва, переробки та розподілу харчових продуктів й інших товарів. Вони стосуються шляхів, якими люди взаємодіють із природними ландшафтами, пов'язаними один з одним і оберігають спадщину майбутніх поколінь. Принципи служать для спонукання органічного руху в усій його різноманітності та регулюють розвиток основ, програм і органічних стандартів.

Органічне виробництво ґрунтується на принципі здоров'я, екології, справедливості та принципі турботи [9; 14, с. 158; 15].

Принцип здоров'я. Органічне виробництво повинно підтримувати й поліпшувати здоров'я ґрунту, рослин, тварин, людини та планети як єдиного й неподільного цілого. Цей принцип показує, що здоров'я як індивідуума, так і суспільства не може існувати окремо від здоров'я екосистеми — на здорових ґрунтах ростуть здорові рослини, які підтримують здоров'я тварин і людей. Здоров'я — це єдність і цілісність живих систем. Це не просто відсутність хвороб, а збереження фізичного, психічного, соціального та екологічного добробуту. Імунітет, стійкість і здатність до відновлення є ключовими характеристиками здоров'я.

Принцип екології. Органічне виробництво повинно ґрунтуватися на живих екологічних системах і циклах, працюючи, співіснуючи з ними й підтримуючи їх. Цей принцип «укорінює» органічне виробництво серед живих екологічних систем. Підтримка й добробут досягаються через екологію середовища виробництва. Наприклад, для рослин — це живий ґрунт, для тварин — екосистема ферми, для риби й морських організмів — це водне середовище. Органічне виробництво, випас худоби й природні системи дикої природи, які використовуються для одержання врожаю, повинні відповідати природним

циклом і балансом. Ці цикли універсальні, але водночас їхні процеси залежать від місця розташування. Управління органічним виробництвом повинно бути адаптоване до місцевих умов, екології, культури й масштабів. Вплив повинен бути зменшений шляхом повторного використання, утилізації, ефективного управління матеріалами та енергією для підтримки й поліпшення екологічної якості та ресурсів, що охороняються.

Принцип справедливості. Органічне виробництво має будуватися на відносинах, які гарантують справедливість з урахуванням умов довкілля й життєвих можливостей. Цей принцип підкреслює, що всі, хто залучається в органічне виробництво, мають підтримувати гуманні відносини у формі, що гарантує справедливість на всіх рівнях і для всіх сторін — фермерів, робітників, переробників, розповсюджувачів, продавців і споживачів. Органічне виробництво, спрямоване на виробництво достатньої кількості високоякісних харчових та інших продуктів, повинне забезпечити кожній залученій людині високий рівень життя, вносити вклад у продовольчу суверенність та зменшити бідність.

Принцип турботи. Управління органічним виробництвом повинне носити попереджувальний та відповідальний характер для захисту здоров'я й добробуту нинішніх, майбутніх поколінь і довкілля. Цей принцип стверджує, що обережність і відповідальність є ключовими компонентами у виборі методів управління, розвитку, а також технологій органічного виробництва. Органічне виробництво повинне запобігати ризикам шляхом застосування інтенсивних технологій та відмови від технологій наслідків, які важко передбачити, таких як генетична інженерія [16].

Органічне сільське господарство пропонує альтернативну систему продовольства, здатну підвищити продуктивність сільського господарства, подолати брак продуктів харчування в найбідніших регіонах світу, забезпечити соціальну справедливість та зберегти довкілля. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) доповідає, що зі зростанням органічного сільгоспвиробництва на 56 % у країнах, що розвиваються, до 2030 р. можна буде повністю задовольнити потребу в продуктах харчування в цих країнах та подолати наслідки зміни клімату. За даними ФАО, саме через конвенційне сільське господарство, масове вирубування лісів та випалювання полів і пасовищ в атмосферу потрапляє 90 % викидів закису азоту та 30 % CO₂, що спричиняє глобальне потепління [17].

Характерною особливістю виробництва органічної продукції є наявність суворо регламентованих умов та правил процесу виробництва, відповідність яким визначається результатом сертифікації виробництва та періодичного інспектування (контроль виробництва, переробки та обігу органічної продукції сертифікаційним органом). За умов дотримання стандартів органічного виробництва сільськогосподарські підприємства отримують право позиціонувати на ринку продукцію під маркою «органічна» [18, с. 81].

На світовому ринку органічну продукцію поділяють на чотири типи залежно від кількості органічних компонентів: вона може належати до стовідсотково органічної, органічної, зробленої із органічних інгредієнтів або до органічної менш ніж на 70 % (див. табл. 1.1).

На сьогодні асортимент органічної продукції та послуг, пов'язаних із її виробництвом, є достатньо широким. Незважаючи на наявність на вітчизняному ринку органічної як непродовольчої, так і продовольчої продукції, в Україні підприємства-виробники непродовольчої продукції відсутні. Вітчизняні виробники займаються виробництвом органічної продовольчої продукції, яку доцільно поділити на неперероблену та перероблену (див. рис. 1.1).

Зі свого боку, до непереробленої органічної продукції належить продукція сільського, лісового та рибного господарств.

До основних послуг, пов'язаних із виробництвом органічної продукції сільськогосподарських підприємств, належать консультаційні, освітні, дорадчі послуги, інспекція та сертифікація [21; 22; 23].

Ураховуючи, що виробництво органічної сільськогосподарської продукції має низку відмінностей від традиційного, консультаційні послуги є актуальними. До основних консультаційних послуг належать:

- роз'яснення щодо законодавчого регулювання діяльності виробників органічної продукції;
- допомога під час укладання договорів (контрактів);
- допомога під час упровадження у виробництво нових видів продукції;
- пошук ринків збуту органічної продукції;
- роз'яснення щодо правил поставок продукції на зовнішні ринки;
- супровід виробництва під час сертифікації відповідно до стандартів з органічного виробництва.

Категорії органічної продукції

Категорія	Опис	Маркування продукції	Характеристика
Стовідсотково органічна	повинна містити 100 % сертифікованих інгредієнтів	100 % органічний продукт	вироблена із застосуванням 100 % органічних ресурсів, без використання хімічних інгредієнтів під час зберігання
Органічна	повинна містити понад 95 % сертифікованих інгредієнтів; існують обмеження щодо використання методів виробництва, у яких дозволяється не більше ніж 5 % неорганічних речовин	органічний	вироблена із застосуванням 95 % органічних інгредієнтів у своєму складі, без використання хімічних інгредієнтів під час зберігання
Зроблена із органічних інгредієнтів	повинна містити понад 70 % сертифікованих інгредієнтів (обмеження – не більше ніж 30 % неорганічних речовин)	зроблений з органічних речовин	вироблена із застосуванням ресурсів, які мають понад 70 % органічних інгредієнтів у своєму складі, без використання хімічних інгредієнтів під час зберігання
Менше ніж на 70 % органічна	може містити лише деякий відсоток органічних речовин у складі продукції	подається список органічних речовин	застосування технологій вирощування з використанням деяких ресурсів, які мають органічні інгредієнти; під час зберігання дозволяється використання хімічних елементів із зазначенням їх на продукті

Джерело: систематизовано автором за [5, с. 7; 19, с. 14; 20, с. 45]

Освітні послуги передбачають забезпечення навчання та підготовку фахівців сільськогосподарських підприємств теоретичним та практичним основам виробництва органічної продукції. Зокрема, вітчизняним сертифікаційним органом «Органік стандарт» започатковано новий проект «Органік Школа». Цей проект направлений

Рис. 1.1. Класифікація органічної продовольчої продукції та пов'язаних із нею послуг

Джерело: складено автором на основі даних [6; 10; 15]

на навчання всіх зацікавлених (насамперед сільськогосподарських виробників та надавачів послуг у сільському господарстві) різним аспектам органічного виробництва. У закладах вищої освіти також надаються освітні послуги, зокрема, Іллінецький державний аграрний коледж упродовж останніх п'яти років впроваджує спеціалізацію «Виробництво органічної продукції» [24].

Дорадчі послуги в Україні наразі відсутні, хоча передбачені законодавством. Ці послуги повинні забезпечувати підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення органічного сільського господарства суб'єктами господарювання

шляхом надання дорадчих послуг із питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо.

Надання професійних сертифікаційних послуг високої якості сприяє задоволенню потреб виробників органічної сільськогосподарської продукції та розвитку внутрішнього і зовнішнього ринків цієї продукції.

Виробництво органічної сільськогосподарської продукції має економічні, екологічні та соціальні переваги порівняно з традиційною.

Економічні переваги. За даними досліджень Ради ООН з торгівлі та розвитку, органічне сільське господарство в малорозвинених країнах має всі шанси перевершити показники конвенційної та традиційної системи агровиробництва з точки зору врожайності, диверсифікації та економічної ефективності. Такі переваги роблять органічне виробництво особливо привабливим для дрібних та бідних фермерів, які можуть опинитися під загрозою продовольчої та фінансової кризи. Органічне сільське господарство має шанс стати потужним засобом для скорочення бідності та голоду на планеті. Ринок органічних продуктів неухильно зростає. Починаючи з 2000 р., обсяг продажу лише органічних овочів та фруктів зріс більше ніж на 300 %. Попит на органічні м'ясні та молочні продукти в декілька разів перевищує пропозицію.

2006 року глобальний ринок органічних продуктів був оцінений у 40 млрд дол., 2013 року відбулося зростання ринку до 65 млрд дол. У 2016 році, за даними FiBL, у 178 країнах світу сертифіковано органічне сільське господарство, товарообіг органічного ринку склав 89,7 млрд дол. [14; 25].

Органічні фермери отримують:

- грошові заощадження, оскільки немає необхідності купувати дорогі синтетичні пестициди та добрива;
- додаткові доходи, отримані за рахунок продажу надлишкової продукції та вирощування товарних культур;
- доступ до внутрішніх та міжнародних експортних ринків сертифікованої органічної продукції та преміальну ціну на їхній товар; можливість додаткового збільшення вартості органічних продуктів у результаті їхньої переробки.

Екологічні переваги. Інтенсифікація сільського господарства має не лише негативний вплив на довкілля, але й виснажує природні ресурси, без яких ведення фермерського господарства неможливе. Уже протягом двох десятиліть щороку планета втрачає 15 млн га

тропічних лісів, а разом із ними і природне біорізноманіття на користь розширення орних земель. Крім того, щороку через ерозію та інші форми деградації ґрунту ми втрачаємо 5–7 млн га сільгоспугідь та ще 1,5 млн га внаслідок засолення та заболочення ґрунту. За даними дослідників, понад 30 млн га сільськогосподарських земель мають пошкоджену структуру ґрунту і, як наслідок, низьку природну родючість. Органічне ж сільське господарство має великий потенціал, щоб виправити ці негативні тенденції, а також скоротити викиди вуглекислого газу, закису азоту й метану, які сприяють глобальному потеплінню. Органічні методи господарювання покращують стан ґрунту та його родючість без застосування хімічно синтезованих добрив. Боротьба з бур'янами та шкідниками проводиться без застосування токсичних пестицидів, оберігаючи тим самим земельні та водні ресурси від забруднення токсичними сполуками. Обов'язкове застосування сівозмін, використання насіння й порід, адаптованих до місцевих умов, і відновлення функціонального біорізноманіття сприяє подальшому зміцненню екологічного балансу.

Соціальні переваги. Органічне сільське господарство має високий потенціал для забезпечення життєдіяльності сільського населення й поживлення роботи дрібних фермерських господарств. Разом із зростанням органічного сектора зростатиме і працевлаштування місцевого населення, бо органічне землеробство менш механізоване й потребує багато ручної праці. Як результат, органічне виробництво може стати ефективним інструментом збереження традиційних знань ведення господарства в кожному регіоні, а також зменшення міграцій сільського населення до мегаполісів. Органічне виробництво дуже часто заохочує фермерів співпрацювати один з одним для зниження своїх сертифікаційних, транспортних витрат чи витрат на переробку. У такому разі органічне сільське господарство дає дрібним фермерам можливість для самовизначення та збільшує впевненість у своїх силах.

Переваги для здоров'я. По-перше, органічне сільське господарство знижує ризики втрати здоров'я сільськогосподарськими працівниками, адже саме вони найбільш уразливі до дії пестицидів та інших хімікатів, які використовує конвенційне виробництво. По-друге, органічні продукти більш корисні для споживачів завдяки мінімізації впливу на здоров'я токсичних і стійких хімічних речовин. Середньостатистичні конвенційні овочі та фрукти містять у

своєму складі залишки понад 20 пестицидів, м'ясо та молоко — залишки антибіотиків, гормонів, стимуляторів росту. Натомість органічні продукти мають низку харчових переваг: жодних пестицидів, гербіцидів, фунгіцидів у кінцевому продукті; жодних залишків хімічно синтезованих добрив; жодних ГМО та їхніх похідних; високий вміст вітамінів та мінералів; виражений природний аромат та смак. Так, наприклад, порівняно з конвекційними продуктами вміст вітаміну С у фруктах, овочах, молоці збільшується на 5–90 %, вміст поліфенолів у фруктах, овочах, вині — на 10–50 %, вміст нітратів, пестицидів навпаки зменшується на 10–40 % (нітрати) та у 200–250 разів (пестициди). Особливо корисні органічні продукти для дітей, оскільки їхній організм більш вразливий до дії залишків пестицидів, нітратів, важких металів та антибіотиків у харчових продуктах [5; 21; 26].

Для обґрунтування ефективності виробництва органічної продукції необхідно було дослідити фактори, які здійснюють безпосередній вплив на рівень результативності виробництва такої продукції сільськогосподарськими підприємствами.

Загалом, сукупність чинників, що впливають на рівень ефективності сільськогосподарських підприємств, умовно можна поділити на дві групи: чинники внутрішнього середовища та чинники зовнішнього середовища.

Чинники внутрішнього середовища залежать від самого сільськогосподарського підприємства та характеризують його здатність впливати на ефективність виробництва за допомогою покращення використання власних фінансових, трудових, матеріальних та інших ресурсів, упровадження інтенсивних технологій тощо.

Чинники зовнішнього середовища не залежать від сільськогосподарського підприємства та передбачають діяльність держави й ринкових інституцій, спрямовану на створення умов сільськогосподарського виробництва через використання макроекономічних важелів. Незважаючи на неоднаковий характер дії зовнішніх сил, підприємство не може не брати до уваги в процесі своєї діяльності, оскільки це може призвести до негативних наслідків [22; 27].

Проаналізувавши низку робіт, пов'язаних із виробництвом органічної продукції, ми дійшли висновку, що чинники впливу на ефективність виробництва органічної сільськогосподарської продукції повинні враховувати деякі особливості, характерні лише для органічного сільського господарства (див. табл. 1.2).

**Чинники впливу на ефективність виробництва органічної продукції
сільськогосподарських підприємств**

Чинники внутрішнього середовища	
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> – зниження ціни на органічну продукцію завдяки забороні використання мінеральних добрив; – матеріальна зацікавленість працівників; – можливість оптимізації галузевої структури виробництва; – мотивація праці; – цінова надбавка з урахуванням витрат на сертифікаційні послуги; – значні фінансові втрати в період конверсії
Технологічні	<ul style="list-style-type: none"> – родючість ґрунтів; – ступінь оновлення основних засобів; – залучення високопродуктивних порід худоби; – інноваційні підходи до виробництва; – довготривалість перехідного періоду (2–4 роки); – необхідність використання переважно органічних кормів для годівлі худоби
Організаційні	<ul style="list-style-type: none"> – ринки збуту; – організація праці; – організаційна структура; – участь у міжнародних заходах, присвячених виробництву органічної продукції; – орієнтація на внутрішній або на зовнішній ринок; – кваліфікація працівників; – нерациональна організаційна структура підприємства на початок переходу до виробництва органічної продукції
Чинники зовнішнього середовища	
Інституційно-правові	<ul style="list-style-type: none"> – відповідність виробництва органічної продукції вектора розвитку та вектора безпеки Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020»; – редакція Закону України «Про виробництво та обіг сільськогосподарської продукції та сировини»; – включення положень про виробництво органічної сільськогосподарської продукції до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року»; – урахування думки представників ринку органічної продукції в розробці підзаконних актів щодо виробництва даної продукції; – відсутність державної підтримки виробників органічної продукції;

	<ul style="list-style-type: none"> – відсутність державного нагляду за виробництвом органічної продукції; – відсутність розвиненої торговельно-збутової мережі; – відсутність адміністративної відповідальності в разі маркування традиційної продукції під логотипом «органічний продукт»
Соціальні	<ul style="list-style-type: none"> – усвідомлення необхідності споживання органічної продукції; – зростання попиту на органічну продукцію на зовнішньому та внутрішньому ринках; – недостатній рівень обізнаності населення та виробників щодо переваг органічного виробництва; – низький рівень екологічної свідомості; – низький рівень доходів населення

Джерело: систематизовано автором на основі [7; 28–30]

Зокрема, існує необхідність тривалого переходу від виробництва традиційної сільськогосподарської продукції до виробництва органічної продукції, який називається перехідним періодом або періодом конверсії. При такому переході собівартість продукції збільшується у зв'язку з введенням значної кількості додаткових операцій щодо забезпечення виробництва органічним насінням, сировиною та засобами захисту рослин, дозволеними для застосування в органічному сільському господарстві. Різка відмова від використання мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин на початкових етапах виробництва призводить до значного зниження урожайності [27].

Після дослідження чинників, що здійснюють вплив на ефективність виробництва органічної сільськогосподарської продукції, необхідно визначитись із показниками, за допомогою яких визначається її рівень [31].

Узагальнивши літературні дані, ми дійшли висновку, що до них можна віднести технологічні, економічні, соціальні та екологічні показники, оскільки саме така класифікація враховує всі аспекти діяльності сільськогосподарських підприємств (див. табл. 1.3).

Технологічні показники ефективності виробництва органічної сільськогосподарської продукції відрізняються для рослинництва та для тваринництва.

Зокрема, у рослинництві показниками технологічної ефективності є врожайність культур з одиниці посівної площі, валова продукція

рослинництва в порівняльних цінах; у тваринництві — вихід приплоду на 100 корів основного стада; середньодобовий надій молока на одну корову; середньодобовий приріст живої маси тварин, валова продукція тваринництва в порівняльних цінах.

Таблиця 1.3

Показники ефективності виробництва органічної сільськогосподарської продукції

Показники технологічної ефективності	Показники економічної ефективності	Показники соціальної ефективності	Показники екологічної ефективності
1. урожайність культур з одиниці посівної площі; 2. валова продукція у порівняльних цінах; 3. вихід приплоду на 100 корів основного стада; 4. середньодобовий надій молока на одну корову; 5. середньодобовий приріст живої маси тварин	1. собівартість 1 центнера продукції; 2. продуктивність праці; 3. трудомісткість продукції; 4. фондооснащеність; 5. фондоозброненість; 6. фондovіддача; 7. фондомісткість; 8. матеріалovіддача; 9. матеріаломісткість та ін.	1. приріст середньомісячної заробітної плати одного працівника; 2. маса фактично реалізованої продукції на одного працівника; 3. відсоток зростання зайнятості населення	1. частка прибутку, спрямованого на екологічні заходи; 2. частка органічної продукції в загальному обсязі виробництва; 3. частка органічних кормів у їх загальній кількості

Джерело: систематизовано автором за [27–30]

1.2. ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ХАРЧОВОЇ ПРОДУКЦІЇ РІЗНИХ СТУПЕНІВ ОРГАНІЧНОСТІ

Під «органічним сільським господарством» у світі розуміють агровиробничу практику, яка не використовує синтетичних хімікатів (добрив, пестицидів, антибіотиків тощо); здійснює мінімальне орання ґрунту; не застосовує генетично модифікованих організмів (ГМО). Отже, існує значна кількість понять, які вимагають розмежування.

У розвинених країнах існують чіткі критерії віднесення продуктів до категорії «органічні», при цьому такі продукти ототожнюються з

поняттям «екологічно чисті». Найбільш поширені серед них: не містять генетично модифікованих інгредієнтів; не містять інгредієнти, вирощені при використанні пестицидів, гербіцидів, отрутохімікатів і штучних добрив; не містять штучних консервантів, барвників та смакових добавок; повинні мати на упаковці спеціальні ліцензійні символи «Органіка».

Вивчення використання термінології в науковій літературі і періодичних виданнях дозволило виділити певні відмінності. У науковій літературі при характеристиці харчових продуктів, що вирощені згідно з альтернативними сільськогосподарськими технологіями, частіше за все використовується термін «продукт альтернативного сільського господарства» і практично не використовується термін «екологічно чистий» і «безпечний». Найбільш уживаним терміном у періодичних виданнях є термін «екологічно чистий продукт».

Нерідко органічні продукти називають «екологічно чистими», що є правильно, проте цей термін не відображає комплексного підходу. Екологічність — це лише одна з переваг органічної продукції, але не єдина. У деяких країнах, наприклад у Нідерландах, Іспанії, Норвегії, органічні продукти називають екопродуктами.

Слово «органічний» має декілька визначень:

- а) той, що належить до рослинного чи тваринного світу;
- б) той, що належить до самої сутності, внутрішньої цілісності чого-небудь.

Англійському слову «органічний» («organic»), яким називається «органічне сільське господарство» в багатьох країнах світу, властиві ті самі декілька значень слова «органічний», лише з тією різницею, що в найновіших англійських словниках до цих визначень додається визначення до словосполучення «organic agriculture».

Багато вітчизняних виробників маркують свою продукцію як «екологічну», «органічну», «біологічну», «безпечну» та претендують на позиціонування в сегменті «екологічні». Дуже часто виробники використовують ці визначення для того, щоб здобути конкурентні переваги на ринку без гарантії якості перед споживачем.

В табл. 1.4 наведена класифікація харчових продуктів, які вирощують із застосуванням екологічних агротехнологій, в США та країнах ЄС.

Як видно з табл. 1.4, у США виділяється чотири категорії продуктів за ступенем «органічності»:

Класифікація харчових продуктів в окремих країнах

Держава	Назва	Дослівний переклад
Європа	Green product	Зелений продукт
	Environmentally safe product	Екологічно чистий продукт
	Envirosafe product	Безпечний для довкілля продукт
	Bio product	Біопродукт
США	Natural Products (NP)	Натуральні продукти
	Organic Products (OP)	Органічні продукти (є частиною NP)
	Functional Foods (FF)	Функціональні продукти харчування
	Nutraceuticals	Нутрицевтика

Джерело: систематизовано автором за [32; 33; 34; 35, с. 209]

– Natural Products (NP) — продукти, що містять повністю або більшою мірою виготовлені з інгредієнтів природного походження, з мінімальною кількістю хімічних речовин, штучних наповнювачів та ін. Натуральні продукти включають у себе, насамперед, Organic Products (OP) або екологічно чисті продукти (вирощені на спеціально очищеному ґрунті, без використання хімічних препаратів, з використанням природних добрив);

– Functional Foods (FF) — продукти зі штучним додаванням корисних речовин, що підвищують захисні функції організму (наприклад вітамінізовані м'ясні паштети для дитячого харчування);

– Nutraceuticals — спеціальні добавки до їжі, що підвищують її поживність і обов'язково натурального походження, наприклад вітаміни (більшість із них — екстракти з різноманітних рослин).

У Європі виділяють три категорії «органічності» товарів:

– якщо продукт містить 95–100 % органічних інгредієнтів, він називається органічним;

– коли продукт містить 70–94 % органічних інгредієнтів, слово «органічний» може використовуватися тільки у списку інгредієнтів;

– якщо у продукті менше, ніж 70 % органічних інгредієнтів, то слово «органічний» взагалі не може бути присутнім на упаковці.

Історично склалося так, що більшість людей органічними вважає практично всі види харчових продуктів. У таких країнах, як Німеччина, Австрія, Бельгія, Швейцарія і Франція, органічні продукти мають назву «біопродукти».

Проте на пострадянському просторі частинку «біо» стали широко використовувати для позначення харчових продуктів, збагачених

вітамінами й корисними бактеріями. Отже, називати органічні продукти на території СНД біопродуктами наразі недоцільно. Таке умовне розподілення дозволяє виділити тотожні поняття, що знаходяться в межах однієї класифікаційної ознаки. При цьому, не йдеться про їхню повну ідентичність (див. табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Класифікація термінів, тотожних продуктам різного ступеня «органічності»

Визначення	Тотожні терміни
Продукція, виготовлена з натуральної продовольчої сировини тваринного і (або) рослинного походження	«Натуральні продукти», «NP»
Продукти, виготовлені згідно з нормами органічного сільського господарства	«Есо», «ВІО», «Organic», «OP», «Organic food»
Продукти, що не мають шкідливого впливу на навколишнє середовище	«Екологічно безпечні», «зелені продукти», «Envirosafe product»
Продукти, вирощені на основі альтернативних сільськогосподарських технологій і не мають шкідливого впливу на навколишнє середовище у процесі виробництва, споживання та утилізації	«Екологічно чисті», «біодинамічні»
Продукти з доданими функціями	«Функціональні», «FF»

Джерело: складено автором на основі [35, с. 212]

Отже, «екологічно чистий продукт» — комплексна характеристика харчового продукту, що враховує його походження, переробку і впливає на організм людини та довкілля у процесі споживання й утилізації. Інші терміни характеризують окремі, більш детальні параметри цієї категорії товарів. Як альтернативну назву, можна використовувати словосполучення «біоорганічні продукти», «органічні продукти».

Ураховуючи специфіку агропромислового виробництва, потрібно відокремлювати органічність харчових продуктів на кожному етапі виробництва продукції харчового ланцюга. На рис. 1.2 зображено модель взаємодії підприємств сільськогосподарського сектора АПК з іншими підприємствами — учасниками харчового ланцюга.

Процес виробництва органічної продукції відбувається у господарствах, які є спеціалізованими у сфері тваринництва та рослинництва, що наведені в центральному секторі, два інших сектори сприяють її просуванню, продажу і не здійснюють впливу на його якісну складову.

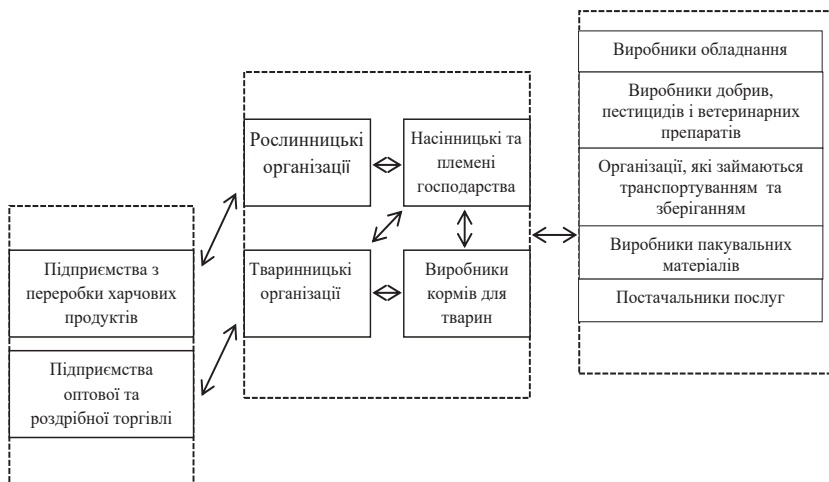

Рис. 1.2. Модель взаємодії сільгоспвиробників у рамках харчового ланцюга
Джерело: побудовано автором за [36, с. 43]

Для більш детального аналізу етапів виробництва органічних продуктів на рис. 1.3 зображено центральний сектор виробництва харчових продуктів.

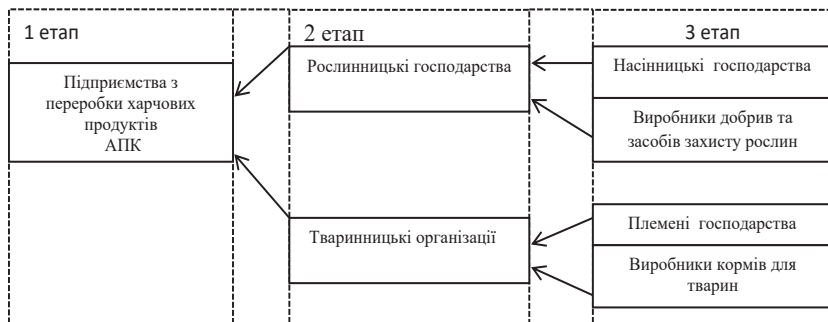

Рис. 1.3. Етапи формування органічної продукції в рамках харчового ланцюга
Джерело: [36, с. 43]

Виходячи із взаємозв'язку сільгоспвиробників у процесі створення харчових продуктів, виділяють три рівні, на яких формується екологічно чиста продукція:

- виробники кормів;
- сільське господарство (фермери);
- промислові підприємства з виробництва (переробки) харчової продукції.

Ураховуючи міжнародні стандарти, віднесення продукції до органіки можливе лише за умови її відповідності на всіх етапах виробництва. Так, виникає необхідність розділення харчових продуктів за ступенем органічності залежно від того, на яких етапах її виробництва були виконані умови екологічно чистого виробництва.

Харчові продукти за рівнем їхньої екологічної чистоти класифікують на три ієрархічних рівні:

- низький (1) — сертифікується як екологічно чистий лише процес переробки харчових продуктів (за відсутності харчових добавок, концентратів тощо). На цьому етапі достатньо вивчення й використання екологічно чистих технологій;

- середній (2) — сертифікується екологічний процес виробництва сировини, із якої виготовляються харчові продукти. На цьому етапі висуваються більш жорсткі вимоги до дотримання умов екологічності;

- вищий (3) — на цьому етапі відслідковується чистота тих ресурсів, які використовуються у процесі виробництва сировини (стан ґрунту, пасовищ, кормової бази тощо). При одночасному досягненні екологічності на трьох рівнях харчові продукти можна сертифікувати як екологічно чисті. Така класифікація необхідна для того, щоб можна було організувати поетапний перехід від виробництва звичних для нас продуктів, які не відповідають правилам виробництва органіки, до виробництва органічних продуктів. Виходячи з чинного в нас економічного механізму змішаної економіки, функцію основного контролю за процесом сертифікації органічної продукції необхідно покласти на державу.

1.3. ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

Нині особливої актуальності набуває науковий пошук подальшого функціонування сільськогосподарського виробництва, обрання напрямів, форм і методів його вдосконалення. Така увага вчених викликана низкою екологічних проблем та об'єктивних передумов, які визначають головні шляхи й орієнтири його розвитку.

Основними екологічними проблемами, які потрібно негайно розв'язувати, є ерозія ґрунтів, їх засолення та заболочення, забруднення сільськогосподарських угідь внаслідок безконтрольної хімізації, рекультивація земель (відновлення раніше використовуваних земель).

Слід зазначити, що в США майже 3/5 загального забруднення довкілля зумовлено саме інтенсифікацією аграрного сектора. За даними О. О. Созінова, в Україні забруднення довкілля на 35–40 % (земель і водойм — до 50 %) спричинено діяльністю АПК [36; 37, с. 94].

Нині еродованість сільськогосподарських угідь наближається до 40 %, збільшуючись щорічно на 80–100 тис. га, тому необхідність переходу до якісно нового рівня виробництва й управління виступає об'єктивною і незаперечною умовою підвищення ефективності сільськогосподарства [38, с. 19].

Інтенсивна хімізація рослинництва не може забезпечити екологічний (біологічний) баланс у природі, а навпаки, порушує його. Деградація земель, надмірне використання пестицидів, гербіцидів, хімічних добрив під сільськогосподарські культури — усе це призводить до невтішних наслідків для стану довкілля. Найгостріше ця проблема постала в останні десятиліття, коли виробництво хімічних добрив у світі збільшилося в 43 рази, а пестицидів — у 10 разів. Водночас страждає не тільки природа, а й людина, споживаючи недоброякісні, насичені шкідливими хімічними речовинами продукти харчування рослинного походження. Довкілля «благає» про допомогу. У цьому разі ситуацію може поліпшити запровадження на державному рівні еколого-економічного управління в галузі та її екологізація (біологізація). Тому екологізація аграрного сектора економіки України саме на інноваційній основі повинна розглядатися як невід'ємна складова його розвитку.

Вихідним пунктом у створенні засад еколого-економічного управління може слугувати зміст Марракеської угоди про створення СОТ, у перших двох пунктах якої наголошується на:

а) найдоцільнішому використанні світових ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку;

б) прагненні сприяти захисту та збереженню довкілля [39].

У розвинених країнах попит на екологічно чисту (органічну) продукцію невпинно збільшується (світовий ринок органічних продуктів щорічно зростає на 25 %).

В Україні також спостерігається певний рух у запровадженні органічного землеробства. Проте рослинництво обмежується переважно виробництвом зерна, головним чином пшениці, яка в основному йшла на експорт. Виробництво тваринницької продукції знаходиться на початковій стадії [40, с. 140].

Технологічні засади сільськогосподарського виробництва, де достатньо були б узгоджені екологічні, економічні й енергетичні складові, є об'єктом дослідження вітчизняних учених, які довели, що без поєднання цих напрямів розвитку аграрного сектора економіки агробіологічний потенціал України не буде використаний повною мірою.

Подальший розвиток цього напрямку в аграрно-виробничому секторі економіки України може відбуватися за відповідного нормативно-правового забезпечення з боку держави.

З огляду на вищезазначене, можна виділити основні передумови розвитку інновацій екологічного спрямування та розвитку органічного виробництва на їхній основі (див. рис. 1.4).

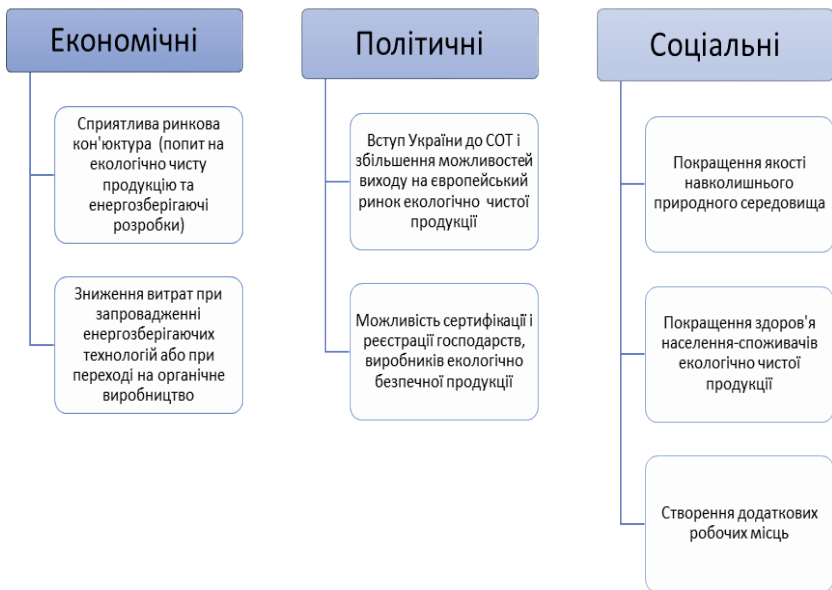

Рис. 1.4. Передумови для розвитку екологічно спрямованих інновацій в аграрно-виробничому секторі

Джерело: систематизовано автором за [36; 41]

Для того щоб скористатися цими передумовами і, як наслідок, результатами від запровадження цього типу новацій, слід запровадити систему еколого-економічного управління, яке розглядається вченими як складова частина управлінської науки, що враховує та реалізує цілі охорони навколишнього середовища й раціонального природокористування у процесі планування, здійснення та контролю господарських дій для забезпечення збалансованого функціонування екосистеми, а також її інноваційного розвитку.

Дедалі більше компаній використовують провідні стандарти ISO 14001 для впровадження систем екологічного менеджменту, що є важливим чинником забезпечення основного напрямку менеджменту [42; 43; 44, с. 23; 45, с. 13].

1.4. УПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ЯК ЗАСОБУ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ОРГАНІЧНОСТІ ПРОДУКТУ

Протягом століть господарська діяльність людини здійснювалась без урахування ролі та функцій природних екосистем і можливих негативних наслідків економічного зростання. Лише наприкінці XX ст. з'явилось розуміння того, що запаси більшості природних ресурсів вичерпні, а можливість екосистем асимілювати відходи й забруднення обмежена. У результаті усвідомлення світовою громадськістю катастрофічності типу господарювання, що склався, була розроблена Концепція стійкого розвитку, спрямована на досягнення рівності цілей між економічною, екологічною й соціальною системами.

Необхідною умовою переходу до стійкого типу розвитку є екологізація виробництва, що полягає в обмеженні та зменшенні природоємності виробництва, і перехід до використання екологічно безпечних технологій, що мінімізують екологічний ризик і негативний вплив на навколишнє середовище [46].

Одним із найбільш ефективних інструментів екологізації виробництва в умовах ринкової економіки є екологічний менеджмент — ініціативна діяльність суб'єктів господарювання, що спрямована на формування й реалізацію екологічної політики, керування екологічними аспектами діяльності в рамках загальної системи адміністративного керування [47, с. 96].

Зараз у світі існує декілька стандартів у галузі екологічного менеджменту, зокрема більш, ніж 10 стандартів серії 14000, розроблених

Міжнародною організацією із стандартизації (ISO) і вперше ухвалених у 1996 р. Вони містять опис елементів системи керування довкіллям, а також вказівки щодо їх застосування і щодо здійснення екологічного аудиту. Стандарти серії ISO 14000 вже двічі переглядалися: 2004 та 2015 рр. За даними на серпень 2018 року, понад 362 610 компаній у 181 країні світу використовують вимоги міжнародного стандарту ISO 14001 як основу для своїх систем менеджменту [48].

Мотивом для впровадження системи екологічного менеджменту на підприємстві може бути отримання ним певних переваг, а саме:

- покращення репутації підприємства і формування сприятливої суспільної думки про його діяльність;
- зменшення витрат, пов'язаних із негативним впливом підприємства на довкілля;
- можливість отримання податкових пільг;
- зменшення виробничих та експлуатаційних витрат;
- економія сировини, матеріалів та енергії;
- зменшення ризику аварій;
- підвищення конкурентоспроможності продукції;
- можливість просування продукції та послуг на міжнародні ринки.

Не всі перераховані вище переваги може отримати будь-яке підприємство, що впровадило систему екологічного менеджменту, оскільки це залежить від конкретних обставин у кон'юнктурі підприємства. Проте стратегія розвитку, що побудована на принципах екологічного менеджменту, дозволяє досягти довгострокових цілей: зменшення природоємності виробництва і забруднення довкілля, покращення умов праці, підвищення конкурентоспроможності підприємства. Це, зі свого боку, сприяє стійкому розвитку суспільства, дозволяє гармонічно сполучати економічне зростання зі збереженням довкілля.

Основна ідея стандартів — «озброїти» підприємства різних сфер діяльності елементами ефективної системи керування довкіллям — системи екологічного менеджменту (СЕМ). Система екологічного менеджменту може бути інтегрована з іншими елементами адміністративного керування. Це дозволить підприємствам досягати як економічних (максимізація прибутків), так і екологічних (економія природних ресурсів і мінімізація збитків довкілля) цілей.

Відповідно до цих стандартів, основні стадії впровадження екологічного менеджменту на підприємстві містять:

- розробку, затвердження та декларування екологічної політики;

- планування діяльності згідно з ухваленою екологічною політикою та цілями;
- організацію та практичну реалізацію запланованої діяльності з участю всього персоналу;
- внутрішній моніторинг та контроль за здійсненням діяльності;
- незалежну оцінку результатів: аналіз системи екологічного менеджменту);
- розвиток і вдосконалення системи екологічного менеджменту [47, с. 111].

Потрібно зазначити, що стандарти не встановлюють абсолютних вимог до екологічної ефективності, окрім тих, що містяться у сформульованій політиці зобов'язань відповідати застосовуваним законодавчим актам і регламентам та постійно покращувати систему.

Упровадження системи екологічного менеджменту дозволить підприємству:

- оцінити екологічний вплив на стадіях постачання сировини, виробництва та реалізації продукції або послуг;
- чітко визначити вимоги екологічних стандартів і природоохоронного законодавства;
- сформулювати екологічні цілі та розробити завдання що до їх досягнення;
- контролювати вплив на довкілля і здійснювати заходи зі зменшення та попередження його забруднення.

У результаті підприємству вдається краще пристосуватися до швидкої зміни умов зовнішнього середовища, а також знайти баланс між виробничою та природозахисною діяльністю.

Упровадження нових вимог у 2015–2018 роках потребує від вищого керівництва значної кількості компаній коригування наявних стратегій у сфері екологічного менеджменту та стійкого розвитку бізнесу. У зв'язку з цим, важливо проаналізувати зміни цього нормативного документа й оцінити перспективи реалізації нових вимог у сучасних умовах.

Стандарт ISO 14001:2015 підкреслює, що нова версія націлює організації на прийняття системного підходу до екологічного менеджменту для того, щоб зробити свій внесок в «екологічну складову» стійкого розвитку. Зазначається, що системний підхід до екологічного менеджменту особливо важливий у контексті глобальних екологічних викликів, неефективного використання ресурсів, утилізації відходів і зміни клімату, а також довгоочікуваного суспільством стійкого розвитку, прозорості та звітності.

У новій версії стандарту ISO 14001, по-перше, необхідно звернути увагу на кардинальну зміну структури самого нормативного документа і запропонованої моделі системи екологічного менеджменту організації. Така зміна пов'язана з упровадженням у 2014 році Директиви ISO/IEC Частина 1, згідно з якою структура вимог усіх стандартів на системи менеджменту (екології, здоров'я, безпеки, якості тощо) зводиться до єдиної форми, а також із тим, що близько 30 % вимог тепер повинні мати ідентичний текст, а відповідно й ідентичні вимоги. Таке вдосконалення створене для зручності інтегрованого застосування стандартів на системи менеджменту на підприємствах і має на увазі керування організацією за єдиним порядком, з урахуванням вимог щодо якості, екології, безпеки і тощо. У контексті охорони довкілля, це може стосуватися визначення єдиного порядку документообігу на підприємстві, урахування природоохоронних вимог і рамок процедур вибору постачальників і підрядників або процедур організації навчання персоналу.

Нову структуру стандарту ISO 14001 версії 2015 року та модель системи екологічного менеджменту на його основі наведено на рис. 1.5.

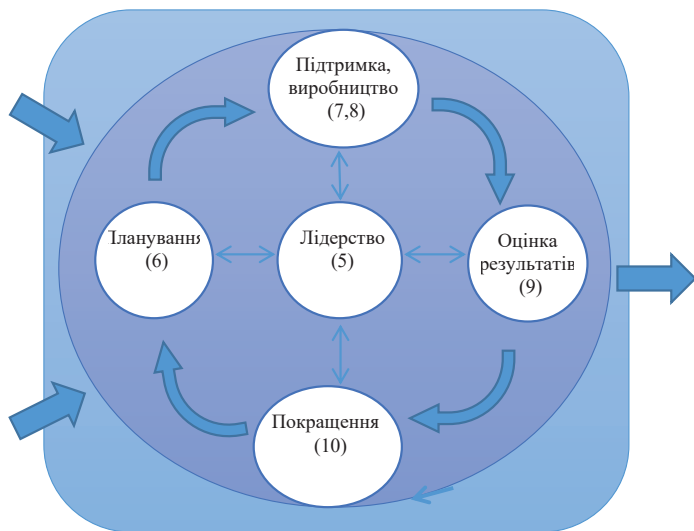

Рис. 1.5. Модель системи екологічного менеджменту на базі нової редакції стандарту ISO 14001:2015

Джерело: [49, с. 337; 50]

У поданій моделі системи екологічного менеджменту на основі стандарту ISO 14001:2015 доцільно звернути увагу на появу таких нових елементів системи менеджменту, як: «Внутрішні та зовнішні фактори», «Потреби та очікування зацікавлених сторін» і «Заплановані результати системи екологічного менеджменту». Ці нововведення підкреслюють необхідність посилення ролі стратегічного менеджера в системі екологічного менеджменту для забезпечення цілей стійкого розвитку бізнесу, що повинно бути реалізоване шляхом аналізу так званого «контексту організації». Тобто, згідно з новою версією стандарту ISO 14001, організація має керувати своїми екологічними аспектами на основі аналізу очікувань і потреб зацікавлених сторін (органів контролю, суспільства, замовників, конкурентів, підрядників) та особливостей самої організації (стану інфраструктури, технологій, кадрового потенціалу тощо). Досить популярним інструментом у цій сфері є так званий SWOT-аналіз, що дозволяє оцінити сильні та слабкі сторони «всередині» організації, а також загрози й можливості поза її межами.

Важливо розуміти, що ДСТУ ISO 14001:2015 — це нормативний документ, що містить вимоги до нинішньої системи менеджменту організації. Як зазначено в самому стандарті, його мета — надати можливість організації розробити й реалізувати самостійну екологічну політику, її цілі та програми, із прийняттям на себе зобов'язань послідовного попередження забруднення довкілля та дотримання природоохоронного законодавства.

Так, відповідність стандарту ДСТУ ISO 14001:2015 (особливо підтверджене органами із сертифікації, що мають міжнародну акредитацію) свідчить про належне виконання організацією свого виду діяльності і є для компанії конкурентною перевагою при встановленні відносин з іноземними контрагентами (потенційними замовниками, інвесторами, банками).

Стандарт ISO 14001, вимагаючи від організацій попереджати забруднення і постійно покращувати свою діяльність, сприяє формуванню потреби сертифікованих організацій у впровадженні технічних та організаційних механізмів і методів ефективного управління екологічними аспектами, що знижують вплив на довкілля [50].

Із зазначених змін витікає така нова вимога стандарту ДСТУ ISO 14001:2015 — «ризик-орієнтований» підхід в екологічному менеджменті. Отже, тепер процедура встановлення екологічних цілей (планування) повинна базуватися не тільки на результатах оцінки відпо-

відності компанії природоохоронному законодавству і визначеним суттєвим екологічним аспектам, як цього потребує стара редакція стандарту, а й на базі оцінки можливостей та загроз для бізнесу. Наприклад, аналіз можливості використання природоохоронних проєктів для підвищення іміджу компанії й позиціонування на ринку або можливі штрафні санкції у разі відмови від реалізації програм, що знижують вплив на довкілля. Підтримує підхід на базі оцінки ризику також нове положення стандарту щодо інтеграції екологічного менеджменту в базові бізнес-процеси організації.

Необхідність виходу екологічного менеджменту із тактичного на стратегічний рівень також підтримується такою зміною в стандарті ISO 1400, як скасування функції представника вищого керівництва системи екологічного менеджменту. Нова версія стандарту підкреслює необхідність безпосередньої участі «топ-менеджера» компанії в розробці корпоративних природоохоронних стратегій і забезпечення стійкого розвитку бізнесу.

Також розширено вимоги до охорони довкілля й соціальної відповідальності бізнесу в новій версії ISO 14001, що було, за оцінками спеціалістів, «слабким» елементом у попередній редакції, у якій було зазначено лише зобов'язання з «попередження забруднень», тобто діяльності організації з упровадження технологій або практик робіт, що знижують вплив на довкілля [45, с. 9; 51, с. 723; 52, с. 615].

Нова версія стандарту доповнює екологічну політику організації зобов'язанням безпосередньо із «захисту довкілля», тобто якщо раніше для підтвердження відповідності вимогам стандарту достатньо було демонструвати зниження впливу на навколишнє середовище, то тепер організація повинна довести, що на кожному проміжку часу рівень її впливу не «руйнує» довкілля.

Уточнено вимоги до визначення області застосування систем екологічного менеджменту. У новій версії наведено чіткі параметри, які повинні бути задокументовані організацією під час оголошення відповідності своєї системи екологічного менеджменту вимогам нової версії, надано чіткі параметри, які мають бути задокументовані ISO 14001:2015, а саме: визначення самої організації (наприклад юридична особа або група осіб), вид діяльності (основні виробничі процеси) і продукція/послуги, а також місцезнаходження виробництва (зазначення місцезнаходження виробничих ділянок).

Також важливою зміною є поєднання понять «документ» та «запис» у поняття «документована інформація», включаючи об'єднання

процедур з управління ними. Така зміна покликана підтримати компанії щодо оптимізації документообігу систем менеджменту, упровадити сучасні методи документообігу.

Важливим доповненням нової версії стандарту ISO 14001:2015 є реалізація системи екологічного менеджменту через так званий «процесний підхід». Відправною точкою реалізації процесного підходу в екологічному менеджменті може стати поєднання вимог різних пунктів стандарту ISO 14001 у єдині процеси, засновані на ухвалених організацією принципах (зобов'язаннях) із застосуванням методології покращень циклу Демінга або циклу PDCA («Plan-Do-Check-Act», що в перекладі значить «Плануй-Виконуй-Перевірй-Дій»).

Згідно з ISO 14001 можна визначити такі основні принципи екологічної політики організації:

1. Попередження забруднення й постійне поліпшення (екологічні аспекти).

2. Забезпечення відповідності зобов'язань (законодавчим та іншим) вимогам (закони).

3. Взаємодія із зовнішніми зацікавленими сторонами (оточення).

Виходячи із цих принципів екологічної політики, можна розглянути схему трьох основних процесів системи екологічного менеджменту (див. рис. 1.6), упровадження якої на базі будь-якого підприємства дозволить «запустити в роботу» інструменти, закладені у стандарті ДСТУ ISO 14001:2015 [50].

Проаналізувавши надану схему процесів системи екологічного менеджменту, можна виявити такі позитивні моменти від її застосування на підприємстві:

- узгодження між собою окремих відокремлених процедур системи екологічного менеджменту, наприклад зв'язування процедури ідентифікації законодавчих вимог (п. 4.3.3 ISO 14001) із процедурою оцінки відповідності законодавчим вимогам (п. 4.5.2 ISO 14001);

- створення в організації системи екологічного менеджменту, повною мірою відповідній вимогам стандарту ISO 14001;

- скорочення кількості окремих елементів із більш ніж десяти до трьох, що у випадку їх документування у вигляді стандартів організації, значно спрощує документообіг;

- створення відпрацьованої основи для інтеграції системи екологічного менеджменту з іншими системами менеджменту, наприклад із системою менеджменту якості на базі ISO 9001.

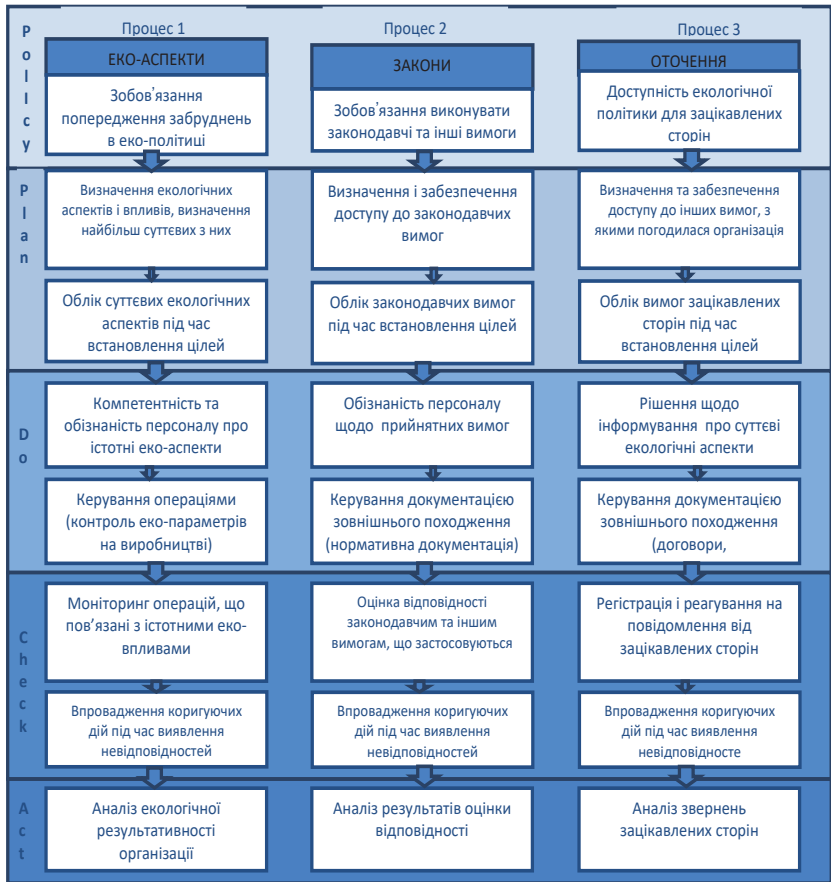

Рис. 1.6. Основні процеси системи екологічного керування

Джерело: [52, с. 621]

До переліку важливих доповнень також входить розширення вимог до ідентифікації та управління екологічними аспектами, від поточної діяльності організації до всіх етапів життєвого циклу продукції або послуг.

Так, згідно з наведеними у стандарті визначеннями, життєвий цикл — це послідовні й взаємопов'язані стадії виробничої системи — від добування сировинних матеріалів або використання природних ресурсів до розміщення (утилізації) відходів.

Визначення екологічних характеристик та інвентаризація етапів життєвого циклу продукції зазвичай проводиться згідно з міжнародним стандартом ISO 14041 «Environmental management — Life cycle assessment — Goal and scope definition and inventory analysis» (ДСТУ ISO14041:2004 «Екологічне керування. Оцінювання життєвого циклу. Визначення цілі і сфери застосування та аналізування інвентаризації») [54].

Відповідно до ISO 14041 проводиться аналіз усіх стадій життєвого циклу продукції. Основними стадіями є добування сировини, виробництво, транспортування, експлуатація, утилізація. Залежно від специфіки виробництва можуть додаватися додаткові стадії життєвого циклу. Для кожної стадії життєвого циклу оцінюється її внесок у навантаження на довкілля, після чого робиться висновок про перелік параметрів, які підлягають обліку для визначення екологічних аспектів, і з них формуються заходи управління стосовно окремих етапів життєвого циклу.

Так, згідно з ISO 14001:2015 кожна організація повинна враховувати екологічні аспекти і впливи, пов'язані з:

- з послугами, що купуються (тобто контролем дотримання природоохоронних вимог, наприклад під час закупівлі послуг або аутсорсингу видів діяльності);

- з продукцією, що купується (тобто простежуваність ланцюга постачання й обліку вимог екологічної безпеки в процедурі закупівель);

- з аналізом впливів від експлуатації (використання) своєї продукції, включаючи методи її утилізації та, як мінімум, інформування споживача про встановлені правила безпечного використання й дотримання національного законодавства в цій сфері.

У зв'язку зі змінами потрібно зазначити, що питання управління життєвим циклом в умовах нашої держави, може вимагати від компанії низки галузей значних зусиль з розвитку своїх систем екологічного менеджменту, що обумовлене:

- слабким рівнем розвитку ринку природоохоронних послуг (наприклад фактична відсутність пропозиції з переробки багатьох видів відходів);

- незадовільним станом інфраструктури природоохоронного призначення (наприклад застарілі технології очищення стічних вод у більшості регіонах).

Із дня офіційної публікації ISO 14001:2015 15 вересня 2015 року розпочався так званий перехідний період упровадження вимог нової

версії стандарту, який тривав до вересня 2018 року. Перехідний період допускає можливість застосування старої версії стандарту ISO 14001:2004 тими компаніями, які мають чинні сертифікати відповідності, проте нова сертифікація можлива лише на відповідність вимогам ISO 14001:2015.

Досвід підприємств, що працюють у різних галузях економіки та впровадили систему екологічного менеджменту, дозволяє зробити висновок про те, що застосування підходів екологічного менеджменту сприяє досягненню основних виробничих цілей підприємства без шкоди для довкілля.

1.5. КОНТАМІНАНТИ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ

Одним із пріоритетних напрямів державної політики щодо здорового харчування населення вважається забезпечення безпечності харчових продуктів. При цьому враховуються особливості складу продуктів, оскільки, крім пластичного матеріалу й біологічно активних речовин, вони можуть містити багато контамінантів, зокрема токсичні елементи, пестициди, поліхлоровані біфеніли, діоксини, антибіотики, поліциклічні ароматичні вуглеводні, мікотоксини тощо. Основна їхня кількість надходить в організм людини з їжею.

Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» передбачено контроль безпечності харчових продуктів. Цей Закон регулює відносини між органами виконавчої влади, операторами ринку харчових продуктів та споживачами харчових продуктів і визначає порядок забезпечення безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, що виробляються, перебувають в обігу, ввозяться (пересилаються) на митну територію України або вивозяться (пересилаються) з неї. Закон встановлює, що безпечним є харчовий продукт, який не справляє шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання [54].

Гарантією безпечності харчового продукту є відсутність у складі продуктів небезпечних факторів — контамінантів [55; 56].

Відповідно Закону «забруднююча речовина (контамінант) — будь-яка біологічна речовина, в тому числі організми, мікроорганізми та їх частини, або хімічна речовина, стороння домішка чи інша речовина,

що неавмисно потрапила до харчового продукту і становить загрозу безпечності харчового продукту». Продукт, в якому встановлено уміст таких речовин, стає шкідливим для здоров'я або непридатним для споживання.

Під час встановлення небезпечності харчового продукту враховуються:

- звичайні умови використання харчового продукту споживачем, кожна стадія його виробництва, переробки та обігу;

- інформація, надана споживачеві, зокрема про маркування включно з інформацією про дату кінцевого продажу, та інша загальнодоступна споживачеві інформація про уникнення негативних для здоров'я наслідків, пов'язаних з харчовим продуктом чи категорією харчових продуктів.

Під час встановлення шкідливості харчового продукту для здоров'я враховуються:

- можливий короткостроковий чи довгостроковий вплив харчового продукту на здоров'я людини, яка його споживає, та на майбутні покоління;

- можливий накопичувальний ефект токсичності;

- особлива чутливість організму окремої категорії споживачів, якщо харчовий продукт призначений для цієї категорії споживачів;

- параметри безпечності — науково обґрунтовані та затверджені центральним органом виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, параметри, включаючи максимальні межі залишків, максимальні рівні, допустимі добові дози, рівні включень, недотримання яких у харчових продуктах може призвести до шкідливого впливу на здоров'я людини [54].

На сьогодні в Україні діють нормативні акти, які регламентують безпечність харчової продукції — це Медико-біологічні вимоги і санітарні норми якості продовольчої сировини і продуктів харчування, ДСТУ 4161–2003 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги» та ДСТУ ISO 22000:2007.

Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга» [57; 58; 59].

Забруднення продовольчої сировини й харчових продуктів чужорідними речовинами органічної та неорганічної природи напряму залежить від ступеня забруднення довкілля. Чужорідні речовини накопичуються в ґрунті, воді, атмосферному повітрі. По харчових лан-

цюгах вони попадають в організм людини, викликаючи порушення здоров'я.

До найбільш небезпечних, з точки зору розповсюдження і впливу на здоров'я, забруднювачами харчових продуктів належать токсичні метали, радіонукліди, пестициди, їхні метаболіти і продукти їхнього метаболічного розкладу, нітрати, нітрити і нітрозаміни, поліциклічні ароматичні вуглеводні, стимулятори росту сільськогосподарських тварин (гормони, антибіотики) та інші сполуки.

Харчові продукти забруднюються токсичними важкими металами через газоподібні, рідкі, тверді викиди та відходи промислових підприємств, ТЕС, транспорт, комунальні побутові відходи, стічні води, засоби захисту рослин.

Промислові підприємства своїми стічними водами забруднюють водні басейни, сотні гектарів родючих земель залишаються невикористаними, внаслідок чого не одержано багато сільськогосподарської сировини, придатної для харчової та переробної промисловості. Теплової електростанції, заводи, фабрики викидають в атмосферу тони шкідливих газів.

Вміст токсичних речовин у вихлопних газах автомобілів значно перевищує загальноприйняті норми. Ось таким повітрям змушені дихати люди, тварини, рослини. Недбайливе ставлення до землі, води, біосфери загалом призвело до того, що рослинний і тваринний світ став також небезпечним для людини.

Ситуація ускладнюється тим, що для важких металів не існує механізмів природного самоочищення, а очисні споруди практично повністю пропускають мінеральні солі.

Ланцюги харчування є одним з основних шляхів надходження шкідливих речовин в організм людини (до 70–80 %). Ці ланцюги починаються від сільськогосподарських угідь і закінчуються людиною, яка є кінцевою ланкою і може отримати продукти з вмістом токсикантів у 10–1000 разів більш високим, ніж у ґрунті.

Сполуки, що утворилися в процесі технологічної та кулінарної обробки, харчові добавки, а також побічні забруднювачі діляться на дві основні групи: екзогенні та ендогенні.

До екзогенних належать сполуки, які потрапили в харчові продукти із зовнішнього середовища. Наприклад, у рослинну продукцію — внаслідок застосування понаднормативних доз мінеральних добрив, пестицидів; у тваринну — стимуляторів росту тварин, антибіотиків. До цієї ж групи належать частки тари, технологічного обладнання,

залишки дезінфікуючих або мийних засобів, промислових відходів тощо.

До другої групи відносять ендогенні речовини, що утворюються в сировині й продукції під дією хімічних і фізичних факторів, а також внаслідок взаємодії складових частин та екзогенних речовин [60, с. 25]. У процесі приготування їжі (маринування, варка, смажіння, коптіння) може відбуватися її забруднення важкими металами. Через контакт сировини з посудом та апаратурою створюються умови переходу в їжу багатьох токсикантів і важких металів. Водночас під час температурної обробки м'ясних та рибних продуктів утворюються меланоїдини, які можуть бути небезпечними чинниками.

В організмі людини міститься близько 70 хімічних елементів, більшість із них надходить із харчовими продуктами (див. табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Класифікація елементів, які обумовлюють фізіологічну цінність харчових продуктів

Група	Елемент
1. Макроелементи, необхідні для функціонування організму	Водень, кисень, карбон, нітроген, фосфор, сульфур, хлор, кальцій, калій, натрій, магній
2. Мікроелементи, необхідні для функціонування організму	Цинк, селен, кобальт, хром, кремній, нікель, купрум, йод, ферум, манган, нікель, бор, літій, ванадій, сіліцій, селен, фтор, бром
3. Метали, механізм дії яких остаточно поки не встановлено	Барій, миш'як, стронцій, кадмій, ванадій
4. Метали, метаболічні функції яких невідомі	Алюміній, золото, срібло, вісмут, сурма, бор, літій, галій, титан, інші
5. Небезпечні елементи	Меркурій, плумбум, кадмій, арсен, стибій, станум, талій, берилій,

Джерело: складено автором за [60, с. 65]

Ртуть, свинець, миш'як, мідь, цинк, залізо об'єднана комісія ФАО/ВОЗ по харчовому кодексу (Codex Alimentarius) включила до компонентів, склад яких контролюється у процесі міжнародної торгівлі продуктами харчування.

Ртуть належить до найпоширеніших у природі мікроелементів, вона легко утворює велику кількість органічних і неорганічних сполук, значна частина яких отруйна. Джерелами забруднення сіль-

ськогосподарських продуктів є пестициди, а морських та річкових — стоки целюлозної й паперової промисловості, а також хімічних підприємств. Якщо в деяких харчових продуктах вміст ртуті менше ніж 60 мкг/кг, то у прісноводній рибі з незабруднених річок і водоймищ вміст ртуті становить від 100 до 200 мкг/кг маси тіла, а із забруднених — 500–700 мкг/кг. Випадки забруднення харчових продуктів ртуттю є дуже рідкісними.

Ртуть погано абсорбується на продуктах і легко видаляється з їхньої поверхні.

Свинець належить до найбільш відомих отрут. Тепер практично всі харчові продукти, вода та інші об'єкти довкілля забруднені свинцем. Основними джерелами забруднення є двигуни внутрішнього згорання, у яких використовується пальне з присадкою тетраетилсвинцю як антидетонівного засобу. Із відпрацьованих газів двигунів, свинець потрапляє на поверхню землі у вигляді пилу й забруднює навколишнє середовище. Середня кількість свинцю, який потрапляє в організм із харчовими продуктами, становить 250–300 мкг на день, із повітря надходить 90 мкг.

У процесі обробки продуктів основним шляхом потрапляння в них свинцю є бляшана банка, у яку зазвичай упаковують харчові вироби. Свинець потрапляє у продукт із свинцевого припою на швах банки. Встановлено, що близько 20 % свинцю в щоденному раціоні людей потрапляє з консервованої продукції, зокрема 13–14 % із припою, а 6–7 % — із самого продукту. Наразі введення нових методів пайки та закрутки банок сприяє зменшенню вмісту свинцю в консервованій продукції.

Миш'як досить розповсюджений у довкіллі. Він міститься майже в усіх ґрунтах. У результаті широкого розповсюдження в навколишньому середовищі й використанні в сільському господарстві миш'як присутній у більшості продуктів харчування. Зазвичай його вміст у продуктах харчування малий — менше ніж 0,5 мг/кг, і рідко перевищує 1 мг/кг, за винятком деяких морських організмів. За відсутності значних забруднювачів, вміст миш'яку в хлібних виробах складає до 2,4 мг/кг, у фруктах — до 0,17 мг/кг, у напоях — до 1,3 мг/кг, у м'ясі — до 1,4 мг/кг, у молочних продуктах — до 0,23 мг/кг, у морських продуктах вміст миш'яку зазвичай більший — на рівні 1,5...15,3 мг/кг.

Мідь присутня майже в усіх продуктах харчування. Джерелами забруднення харчових продуктів можуть бути вироби з міді, які використовують у харчовій промисловості. У зв'язку з тим, що мідь ка-

талізує окиснення жирів та аскорбінової кислоти, наявність її може негативно впливати на харчову цінність і смак харчових продуктів та напоїв. Сліди міді в харчових продуктах із фруктів та овочів призводять до повного руйнування вітаміну С.

Цинк належить до малотоксичних мікроелементів. Хронічні отруєння та забруднення цинком харчових продуктів через побутові річі практично не реєструються. Проте вміст цинку в ґрунті поблизу металургійних підприємств до 4200 мг/кг робить землі непридатними для використання під сільськогосподарські культури. Так, у стручковій квасолі, вирощеній за 10 км від металургійного підприємства, вміст цинку становить 6 мг/кг. У зеленій масі — до 56,4 мг/кг. У продуктах харчування основна частина цинку являє собою речовину природного походження і становить 0–20 мг/кг. Для харчових продуктів рекомендовані такі допустимі величини вмісту цинку: для м'яса — до 20 мг/кг, напоїв — до 5 мг/кг, фруктів та овочів — до 100 мг/кг, для варення та мармеладу — до 5 мг/кг [43; 46].

Санітарно-гігієнічні норми регламентують граничнодопустимий вміст металів-токсикантів у харчовій сировині та продуктах. Деякі з них наведені в табл. 1.7 [57].

Таблиця 1.7

Гранично допустимі концентрації важких металів у харчовій сировині та продуктах, мг/кг

Продукт	Мідь	Ртуть	Сви- нець	Кад- мій	Цинк	Миш'як
Овочі і картопля свіжі і свіжоморожені	5,0	0,02	0,5	0,03	10,0	0,2
Фрукти і ягоди свіжі і свіжоморожені	5,0	0,02	0,4	0,03	10,0	0,02
М'ясо та птиця свіжі, охолоджені, заморожені	5,0	0,03	0,5	0,05	70,0	0,1
Ковбасні вироби	5,0	0,03	0,05	0,05	70,0	0,1
Яйця	3,0	0,02	0,3	0,01	50,0	0,1
Молоко та кисломолочні продукти	1,0	0,005	0,1	0,03	5,0	0,5
Риба прісноводна не хижа	10,0	0,3	1,0	0,2	40,0	1,0
Крупи	10,0	0,03	0,5	0,1	50,0	0,2
Хліб	5,0		0,3	0,05	25,0	0,1

Джерело: систематизовано автором за [57, розділ 4.А.]

Із 20 вересня 2016 р. набрали чинності більшість положень Закону України № 4179а «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів». Законодавчий акт був ухвалений Верховною Радою України для гармонізації законодавства України із законодавством ЄС у сфері безпечності та якості харчових продуктів. Закон передбачає запровадження в Україні моделі європейської системи безпечності та якості харчових продуктів, яка побудована на принципі «від лану до столу», а також на процедурах НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points).

За новим підходом контролюватися буде весь ланцюг виробництва харчового продукту. Підприємство в будь-який час повинно мати точну інформацію про те, звідки воно отримало сировину чи харчовий продукт і куди його було направлено з підприємства. Така інформація повинна зберігатися протягом шести місяців після кінцевої дати продажу харчового продукту, нанесеної на маркуванні.

Оскільки запровадження НАССР потребує часу та певних ресурсів, закон містить окремі норми, які набудуть чинності лише через 2–5 років із дня його опублікування.

Зокрема, 20 вересня 2016 року набрав чинності розділ VII Закону — Загальні гігієнічні вимоги щодо поводження з харчовими продуктами. Цей розділ зобов'язує операторів ринку забезпечувати здоровий і чистий стан рослин та тварин, які мають вплив на здоров'я людини [54].

1.6. ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

До недавнього часу відсутність законодавчого регулювання органічного сектора в Україні залишалось стримуючим фактором для подальшого вибору саме цього виду діяльності більшістю виробників конвенційної (неорганічної) продукції. Адже були відсутні правила та стандарти такого виробництва, правові засади державної підтримки та належного державного контролю за такою специфічною діяльністю. Саме в цей період існувало багато безконтрольно живаних термінів, якими визначали безпечність та екологічність

продукції, і саме в цей період відзначались продажі «псевдоорганічних» продуктів.

У світовій практиці розвитку органічного руху не існує єдиних норм і стандартів, які б регулювали цю сферу сільського господарства, що пояснюється особливостями законодавства в різних країнах. Тому нормативні документи цієї сфери діяльності можна умовно розділити на 4 групи: міжнародні, стандарти об'єднаних держав, національні та приватні стандарти (див. табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Міжнародні нормативні документи, що регламентують виробництво органічної продукції сільськогосподарських підприємств

Види стандартів	Назви стандартів
Міжнародні стандарти	Базові Міжнародні стандарти з виробництва та переробки органічної продукції, розробник — Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху (IFQAM)
	Кодекс Аліментаріус «Керівні положення з виробництва, переробки, маркування та збуту органічної продукції», розробники — Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) та Всесвітня організація охорони здоров'я (WHO)
Стандарти об'єднаних держав	Постанова Ради Європейського Союзу № 834/2007 від 28 червня 2007 щодо виробництва та маркування органічної продукції. Постанова Комісії (ЄС) № 889/2008 від 5 вересня 2008 р. Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 щодо виробництва та маркування органічної продукції Стандарт Тихоокеанського регіону з виробництва органічної продукції
Національні стандарти	Національна програма з виробництва органічної продукції NOP(США) Стандарт з виробництва органічної сільськогосподарської продукції JAS (Японія)
Приватні стандарти	KRAV (Швеція), IMO (Німеччина), Soil Association (Великобританія), Bio Suisse (Швейцарія), БІОЛан Україна та ін.

Джерело: систематизовано автором за [5; 61.с. 98; 62, с. 67; 63, с. 113]

Головною функцією базових стандартів є сприяння встановленню мінімальної правової бази, за допомогою якої продукт міг би маркуватися як «органічний». Метою міжнародних органічних норм регулювання є забезпечення гармонізації різних програм сертифікації у світі та є основою для розробки урядами своїх стандартів. Перевагою приватних стандартів є їхня розрекламованість на ринку, що підтверджує якість продукції для споживачів.

Основою нормативно-правової бази в органічному сільському господарстві стала Постанова ЄС про органічне виробництво 2092/91, ухвалена 1991 року. Ця постанова визначила принципи органічного сільського господарства, вимоги до процесу виробництва органічної сільськогосподарської продукції, її переробки та виробництва продукції харчування, маркування органічної продукції.

Пізніше Постанова Ради ЄС № 2092/91 щодо органічного виробництва сільськогосподарських продуктів була анульована й замінена Постановою Ради ЄС № 834/2007 від 28 червня 2007 року та Постановою Ради ЄС № 889/2008 від 5 вересня 2008 року, що встановлює детальні правила виконання Постанови ЄС № 834/2007 у частині органічного виробництва, маркування та організації контролю. Нові документи значно розширили й конкретизували положення попереднього документа, зберігши його структуру. Крім того, у нових директивах уперше були чітко визначені цілі та принципи органічного виробництва, розширена законодавча база, визначені правила маркування органічних продуктів [64; 65; 66].

Для українських експортерів українських продуктів у ЄС основним правовим документом у сфері органічного сільського господарства була Постанова (ЄС) № 1235/2008 «Про правила імпорту органічної продукції із третіх країн. Вона діяла до 2012 року, коли була опублікована комісією ЄС нова Постанова № 508/2012. У ній був затверджений оновлений список сертифікаційних органів, що мають право сертифікувати органічне виробництво у третіх країнах, зокрема в Україні. Згідно з цим списком в Україні мають проводити свою діяльність 14 сертифікаційних органів із Швейцарії, Франції, Австрії, Нідерландів, Туреччини, Німеччини, Італії, а також і український сертифікаційний орган «Органік стандарт» [34].

Порівняння основних міжнародних стандартів, пов'язаних з органічним виробництвом, свідчить, що є суттєві відмінності між нормами, які регулюють цю сферу, а враховуючи те, що для кожної країни характерний свій розвиток органічного сільського господарства, то

існує необхідність створення власних національних державних правил, стандартів на основі міжнародних. Це забезпечить єдину систему законодавчого регулювання у сфері органічного сільського господарства [67, с. 48; 68, с. 18].

Ураховуючи європейський досвід в Україні, були розроблені приватні стандарти — Стандарти органічного сільськогосподарського виробництва та маркування продукції і продуктів харчування БЮЛан. 2015 року був ухвалений Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», який визначає правові та організаційні засади оцінки й підтвердження відповідності продукції, систем якості, систем управління якістю, систем екологічного управління, персоналу та спрямований на забезпечення єдиної державної технічної політики у сфері підтвердження відповідності. У цьому законі розділяється поняття державної та недержавної сертифікації та видачі сертифіката відповідності [69].

Наступним законодавчим документом щодо регулювання із цього питання став Закон України «Про стандартизацію», що встановлює правові й організаційні засади стандартизації в Україні та спрямований на забезпечення єдиної технічної політики у цій сфері. Нова редакція Закону від 2019 р. мала на меті вдосконалення та узгодження правових та організаційних заходів, принципів національної стандартизації відповідно до європейської моделі [70].

Ухвалений 2006 року Закон України «Про дитяче харчування» також має пряме відношення до виробництва органічної продукції, оскільки при придбанні продукції дитячого харчування споживачі орієнтуються на їхню користь, якість та екологічність їхніх компонентів. У Законі також ідеться про створення сировинних зон, де існує можливість вирощування екологічно чистої продукції [71].

Але розглянуте нормативно-правове забезпечення з точки зору розвитку органічного сільського господарства в Україні не розкриває механізми стандартизації та сертифікації органічної продукції, її маркування, переробки, зберігання, збуту. Тому це було основою для подальшого створення законодавчої бази з цього питання. До неї слід віднести Державну цільову програму розвитку села на період до 2015 р. У цій програмі було заплановано довести обсяг частки органічної продукції в загальному обсязі валової продукції сільського господарства до 10 відсотків, передбачалося стимулювання ведення органічного сільського господарства, нормування розвитку органічного землеробства та створення системи його сертифікації [72, с. 106]. 2008

року на замовлення Мінагрополітики, Федерацією органічного руху України розроблено проект Концепції державної програми розвитку органічного виробництва в Україні, який було схвалено на засіданні Науково-технічної ради Міністерства аграрної політики України. Згадана концепція стала кроком для розробки Програми розвитку органічного виробництва в Україні, а держава підтримує ініціативні починання сільськогосподарських виробників та не залишить осторонь органічний сектор господарювання.

2007 року Верховною Радою було ухвалено проект Закону України «Про органічне виробництво» (реєстрац. № 3446), у якому визначалися правові, економічні, соціальні, організаційні основи ведення органічного сільського господарства, вимоги щодо вирощування, виробництва, переробки, перевезення етикетування, реалізації органічної продукції. Однак цей проект мав низку недоліків із неузгодженою термінологією, національною правовою системою, відсутністю сформованих вимог до транспортування, зберігання продукції, що унеможливило ухвалення цього Закону. У січні 2012 року було подано на розгляд Верховної Ради України проект Закону «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». Після декількох доопрацювань 3 вересня 2013 року цей Закон України було ухвалено (№ 425-VII). Із 9 січня 2014 р. він вступив у дію після підписання, а у серпні 2019 р. втратив чинність [12].

Цим Законом визначались правові, економічні основи виробництва й обігу органічної сільськогосподарської продукції й сировини, заходи контролю та нагляду за такою діяльністю і спрямовані на забезпечення справедливої конкуренції та належного функціонування ринку органічної продукції й сировини, покращення основних показників стану здоров'я населення, збереження навколишнього середовища, раціонального використання ґрунтів, забезпечення раціонального використання та відтворення природних ресурсів, а також гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні.

10 липня 2018 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», який встановлює загальні засади правового регулювання у сфері органічного виробництва агропродукції. Зазначеним Законом запроваджується чітка та прозора система реєстрації органів сертифікації, операторів ринку органічної продукції, визначається механізм державного контролю за діяльніс-

тю суб'єктів ринку органічної продукції та встановлюється їх відповідальність за порушення законодавства у цій сфері. Водночас регламентуються процедури сертифікації органічного виробництва й обігу органічної продукції, встановлюються вимоги до органів сертифікації та їх функції [13; 73].

Фахівці органічного сектора висловлюють сподівання, що з ухваленням Закону в державі буде спостерігатись активізація та поживлення розвитку органічного сектора, а також, що не менш важливо, унеможливиться існування такого явища, як «псевдо-органік». Адже коли реальний український, сертифікований за органічними стандартами, виробник щорічно підтверджує свій статус шляхом регулярних інспекцій та сертифікацій уповноваженими та акредитованими сертифікаційними структурами, «псевдоорганічний» виробник безпідставно з метою наживи, часто за рахунок здоров'я довірливих та неуважних споживачів, використовує термін органік у назві чи в маркуванні свого продукту, абсолютно нічим цього не підтверджуючи, що, безумовно, вводить споживача в оману.

Однак створення в Україні законодавчої бази щодо органічного сектору лише розпочинається. На основі положень ухваленого Закону необхідно додатково розробити та ухвалити понад п'ятнадцять нормативно-правових актів, а також забезпечити ухвалення, перегляд та приведення у відповідність із цим Законом актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. І основними документами, які необхідно розробити, є Правила органічного виробництва щодо різних сфер діяльності, а також перелік дозволених препаратів для використання в органічному виробництві. Ще одним документом, що акцентує увагу на органічному секторі, є Стратегія розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України за № 806-р. У стратегії серед пріоритетних напрямів досягнення стратегічних цілей вказано і забезпечення продовольчої безпеки держави шляхом сприяння розвитку органічного землеробства, насамперед в особистих селянських і середніх господарствах [74].

За умов політичного спрямування України на євроінтеграційні процеси, що включають також вступ до Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС (ЗВТ) з 01.01.16, національне виробництво стикнулося з проблемами конкурентоспроможності вітчизняних продовольчих товарів на європейському ринку [75]. За час перебування України у ЗВТ, деяка сільськогосподарська продукція вже знайшла свою нішу.

Як повідомляє UopenEU (проект Представництва Євросоюзу в Україні про перспективи та переваги зони вільної торгівлі з ЄС) ячмінь, мед, цукор, огірки, помідори вже поставляються до таких країн ЄС, як Німеччина, Польща, Угорщина, Литва, Греція, Латвія, також планується сприяти просуванню на євrorинок вітчизняної спаржі та батату.

У таких умовах, лише підприємства, що сертифікують продукцію за іноземними стандартами та Постановою Ради (ЄС) № 834/2007 та Постановою комісії ЄС 889/2008 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів, та систему екологічного менеджменту за ISO 14001 «Системи екологічного менеджменту. Вимоги та керівництво по застосуванню» за допомогою приватних організацій із сертифікації, таких як: «Органік Стандарт», «Інтерсерт Україна», «Burea veritas», «SGS» та ін. мають можливість імпортувати товари до європейських країн.

2 серпня 2019 р. вступив у дію Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції». Закон було розроблено Мінагрополітики спільно з компаніями органічного сектору з метою вдосконалення правових засад органічного виробництва в Україні та їх адаптації до відповідного законодавства Європейського Союзу.

Новий закон встановлює вимоги до виробництва органічної продукції за галузями, її обігу, маркування та реалізації, а також механізм сертифікації органічного виробництва [76; 77].

Також запроваджується ведення реєстрів операторів, органів сертифікації, органічного насіння і садивного матеріалу. Відкритість та загальнодоступність цих реєстрів надасть можливість громадянам, суб'єктам ринку органічної продукції, учасникам ринку, іншим заінтересованими особам отримувати актуальну, достовірну інформацію стосовно операторів органічного ринку, органів сертифікації, що мають право на проведення сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції, а також наявності на ринку України органічного насіння і садивного матеріалу.

Відповідно до положень нового закону повноваження здійснювати державний контроль (нагляд) у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції надано Держпродспоживслужбі, яка перевірятиме діяльність операторів та органів сертифікації, а також проводитиме планові та позапланові заходи моніторингу органічної продукції на ринку з метою запобігання потраплянню на ринок неорганічної продукції, маркованої як органічна.

Згідно з «Єдиною комплексною стратегією та планом дій розвитку сільського господарства та сільських територій і України на 2015–2020 роки» Мінагрополітики України, одним із пріоритетних напрямків є розвиток органічного сільськогосподарського виробництва та ринку. Першим пріоритетним заходом на шляху до здійснення поставлених завдань є розробка та ефективна імплементація органічного законодавства в Україні, яке гармонізовано з законодавством ЄС. У країнах Євросоюзу нормативні акти у сфері органічної та екологічної продукції з'явилися значно раніше.

На території Євросоюзу питаннями законодавства у сфері органічної продукції опікуються Комісія Кодекс Аліментаріус та ФАО (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН). Організації розробляють стандарти у сфері гігієни та санітарії підприємств, розробляють показники безпечності, їхні граничні значення та методи моніторингу. Останнім часом багато уваги організацій приділяється органічному виробництву, метою якого є виготовлення безпечних та натуральних продуктів.

Основною метою стандартів Комісії Кодекс Аліментаріус у цій сфері є узгодження вимог до органічних продуктів на міжнародному рівні та допомога в розробці національних стандартів у сфері органічного виробництва.

1999 року Комісія ухвалила стандарти виробництва, маркування та обігу органічних харчових продуктів. 2001 року аналогічні стандарти було розроблено для кормів, виробництв товарів тваринного походження, а також продуктів бджільництва.

На розроблення стандартів у цій сфері значно вплинули базові стандарти ІФОАМ (Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху).

Стандарт «Системи вимог щодо виробництва харчових продуктів Комісії Кодекс Аліментаріус та ФАО/ВООЗ» складається із основної частини і додатків. Метою розроблення стандартів є захист виробників і споживачів органічної продукції від підробок, забезпечення контролю на всіх етапах життєвого циклу товару.

Сфера застосування стандартів — продукція підприємств, що вироблена з органічної сировини та має відповідне маркування.

Також у стандарті наявна термінологія органічного виробництва, вимоги до маркування. У вимогах до маркування зазначено, що продукція може бути маркована як органічна за умови, що вона була виготовлена відповідно до вимог органічного виробництва, а виробник

чи імпортер матиме відповідний сертифікат. Частиною маркування є кодовий номер органу контролю чи сертифікації. 95 % складових продукту повинні бути органічні або входити в перелік дозволених для використання, який зазначено в додатку документа.

«Правила виробництва та підготовки» містять такі вимоги: продукція повинна виготовлятися, перероблятися, зберігатися і транспортуватися відповідно до стандартів; речовини, що використовуються як добрива, для захисту рослин, збагачувачі ґрунтів та добавки повинні бути не заборонені та входити в перелік, дозволений стандартами.

Стандарт також містить 3 додатки: «Стандарти органічного виробництва», «Речовини, дозволені для виробництва органічних продуктів», «Мінімальні вимоги до інспектування та превентивні заходи в рамках системи інспектування та сертифікації». Сертифікація за стандартом є добровільною, проте базові принципи поступово дублюються в законодавчих актах.

Окрім цього, органічне виробництво в ЄС здійснюється відповідно до Директиви 2092/91 «Organically grown agricultural products and foodstuffs», що визначає основні принципи ведення органічного господарства, необхідність маркування та встановлює основні вимоги до виробництва й переробки органічних харчових продуктів [78].

З огляду на сучасні світові тенденції та прагнення України стати повноправним членом ЄС, наша держава розробляє законодавство щодо регулювання цієї сфери виробництва, відповідно до Європейських стандартів та вимог. Законодавство України у сфері органічного виробництва тільки почало свій розвиток, ухвалено базові нормативні документи, проте досі відсутні національні стандарти для органічних продуктів.

Згідно з Постановою Ради ЄС № 843/2007 і Постановою Комісії ЄС № 889/2008: «органічні продукти — це харчові продукти, вироблені в результаті ведення сертифікованого органічного виробництва, що передбачає відповідність всіх виробничих процесів до детально прописаних постанов про органічне виробництво Європейського Союзу» [64; 65].

Згідно із Законом України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини»: «органічна продукція — продукція, отримана в результаті сертифікованого виробництва відповідно до вимог Закону».

Постанова Ради (ЄС) № 834/2007 визначає не виробництво органічної продукції, а органічне виробництво. Під цим поняттям ро-

зуміють цілісну систему господарювання та виробництва харчових продуктів, яка поєднає в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного розмаїття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання (добробуту) тварин та метод виробництва, який відповідає певним вимогам до продуктів, виготовлених із використанням речовин та процесів природного походження.

Отже, європейське законодавство робить акцент не на процедурах, що пов'язані з отриманням більш якісної продукції, а на іншій системі господарювання, насамперед направлена на збереження довкілля і природи, і зокрема забезпечує отримання продукції.

Принципова відмінність полягає у формулюванні базових ресурсів для органічного виробництва. Закон України вимагає «мінімізації використання невідновлювальних та зовнішніх ресурсів» (ст. 4), у той час як у Постанові Ради ЄС вказано: «органічне агровиробництво повинне базуватися насамперед на відновлюваних ресурсах» (п. 11).

Важливим аспектом європейського підходу до органічного виробництва є положення про нерозривність рослинництва і тваринництва в одному господарстві. Тваринництво тісно пов'язане із землею через необхідність природного утримання (за можливістю) худоби, доступу до відкритого повітря та вільного випасу, достатності території. Водночас величезним є значення тваринництва для забезпечення сільськогосподарських земель органічними речовинами й поживними елементами, сприяння сівозмінам, а отже, і відновлення родючості ґрунтів. Тваринництво є фундаментом для органічного виробництва.

Закон України не включає таких принципів, обов'язковість комплексного ведення сільськогосподарської діяльності не прописується. Тобто, у нашій країні можливим є окреме ведення або органічного рослинництва, або тваринництва. У країнах ЄС ці два види діяльності повинні розвиватися разом в одному господарстві.

Серед принципів органічного рослинництва Постанова Ради ЄС велику увагу приділяє сівозмінам, підбору сортів, використанню бобових і зелених добрив для підвищення родючості, повторному використанню матеріалів. Зазначається, що садивний матеріал і насіння повинні бути отримані лише методами органічного виробництва. Формуються бази даних таких матеріалів.

Закон України в цьому аспекті менш конкретний, не уточнює джерела отримання органічних сортів і порід, не вказує конкретні технологічні прийоми, які варто використовувати.

Європейські нормативні акти щодо органічного виробництва також наголошують на дбайливих методах переробки отриманої продукції, «які гарантують збереження органічної цілісності та поживних якостей продукту на всіх етапах виробничого процесу» (п. 19). В українському документі вимоги до переробки органічної продукції не визначені.

У розділі 2 Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини»: «Державна політика та повноваження органів державної влади у сфері виробництва та обігу органічної продукції та сировини» визначено державну політику та повноваження державних органів у сфері екологічного виробництва. У Законі визначено також вимоги до виробництва продукції тваринного, рослинного походження та бджільництва, вимоги до земель і ґрунтів, вимоги та умови сертифікації органічної продукції, а також відповідальність за порушення законодавства.

У 2015–2016 рр. Кабінетом Міністрів України було ухвалено Постанови про затвердження детальних правил виробництва органічної продукції (рослинного походження, аквакультури та бджільництва). У цих постановах вказано вимоги до довкілля, використовуваної техніки та речовин. Постанови містять перелік дозволених заходів поліпшення умов господарства без шкоди для майбутнього товару.

Положення Закону «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» враховують вимоги законодавства ЄС у сфері органічного виробництва, зокрема Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів та Регламенту комісії (ЄС) № 889/2008 «Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради (ЄС) № 834/2007», а також європейський досвід щодо запровадження державно-приватної системи контролю господарської діяльності, яку здійснюють оператори ринку органічної продукції.

Законом передбачено:

– чітке розмежування прав, обов'язків, повноважень та відповідальності державних органів влади та суб'єктів ринку органічної продукції, зокрема визначено повноваження Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів щодо контролю (нагляду) за дотриманням суб'єктами ринку органічної продукції законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції;

- вимоги до виробництва, обігу, маркування та реалізації органічної продукції;
- механізм сертифікації органічного виробництва та обігу органічної продукції;
- ведення відкритих реєстрів операторів ринку, органів сертифікації, органічного насіння;
- державний нагляд (контроль) за діяльністю операторів органічного ринку та органів сертифікації;
- адміністративну відповідальність суб'єктів господарювання за порушення законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції.

Відрізнити органічну продукцію від наявної на полицях магазинів допомагає спеціальне маркування. «Маркування — інформація про органічну продукцію, у тому числі державний логотип для органічної продукції, нанесена на етикетку, упаковку, тару, контейнер, контретикетку, кольєретку, ярлик, пробку, листок-вкладиш або на інші елементи упаковки, що супроводжує таку продукцію або посилатися на неї відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [76].

Тобто, на етикетці органічної продукції має обов'язково бути розміщений спеціальний логотип (затверджений наказом Мін'агрополітики від 22.02.2019 № 67 «Про затвердження державного логотипа для органічної продукції»). Логотип складається з графічного зображення двох кругів, які перетинаються, утворюючи фігуру у вигляді листка рослини, а також з надпису «Органічний продукт». Як уже згадувалося, заборонено використовувати на етикетках продукції назви: «органічний», «біодинамічний», «біологічний», «екологічний», «органік» та будь-яких однокореневих похідних від цих слів з префіксами «біо-», «еко-» тощо будь-якими мовами.

Для виділення органічної продукції та інформування споживачів, 25.12.15 р. Наказом Мін'агрополітики № 495 було затверджено державний логотип для органічної продукції (див. рис. 1.7).

Цей логотип затверджено Мін'агрополітикою для маркування продукції, виробництво якої відповідає вимогам Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». Логотип буде використовуватися як для товарів на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Рис. 1.7. Державний логотип для органічної продукції

Джерело: [24]

Слід зазначити, що існують деякі не врегульовані питання в галузі законодавчого й нормативного регулювання виробництва та обігу органічної продукції. Наразі Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» у питаннях сертифікації перетинається з «Технічним регламентом з екологічного маркування» та має розбіжності. У цьому Законі (ст. 29, частина 7) зазначено таке: «Забороняється при маркуванні продукції, яка не відповідає вимогам цього Закону, використовувати позначення з написами «органічний», «біодинамічний», «біологічний», «екологічний», словами з префіксом «біо» тощо».

Основні відмінності європейського й українського підходів до органічного виробництва наведено в табл. 1.9.

Наразі сертифікацією органічної продукції в Україні займається «Органік стандарт», що проводить сертифікацію відповідно до Постанов Ради ЄС щодо органічного виробництва: Постанова Ради (ЄС) 834/2007 (колишня Постанова ЄС 2092/91) та додаткові постанови: Постанова Комісії (ЄС) 889/2008; Постанова Комісії (ЄС) 1235/2008). Також проводиться сертифікація відповідно до Національної Органічної Програми (NOP) Сполучених Штатів Америки та її JAS Стандартів Японії, органічних постанов, еквівалентних Постанові Ради (ЄС) 834/2007 Швейцарії, Ізраїлю, Аргентини, Австралії [24].

Єдиною організацією, що розробляє стандарти органічного виробництва, є «БІОЛан Україна», що працює спільно із швейцарським Науково-дослідним інститутом екологічного землеробства. До громадських організацій, що займаються підтримкою органічного виробництва, належать Федерація Органічного Руху України та Органічна Україна [15; 80].

Таблиця 1.9

Порівняльна оцінка європейського та українського розуміння органічного виробництва

Критерій	Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини»	Постанова Ради ЄС № 834/2007 Стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів
Головне завдання органічного виробництва	Отримання натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження та відновлення природних ресурсів	Забезпечення загального блага, захист довкілля, належне утримання тварин, розвиток сільської місцевості, забезпечення специфічного органічного ринку
Комплексність ведення рослинництва і тваринництва	Не згадується	Цілісна система господарювання, зв'язок тваринництва із землею
Джерела виробництва	Мінімізація використання невідновлюваних та зовнішніх ресурсів	Виробництво базується на відновлюваних ресурсах
Придатність території до ведення органічного виробництва	На основі еколого-токсикологічних показників агрохімічного паспорта земельної ділянки та результатів хімічного аналізу тест-рослин, які вирощуються на цих ґрунтах на час обстеження	Не визначається
Походження рослин і тварин	Використання лише сертифікованих органічного насіння та посадкового матеріалу, наявність відповідних баз даних не встановлюється	Отримані лише в органічному виробництві, формуються бази даних
Принципи органічного рослинництва	Оптимізація біологічної активності ґрунтів, упровадження ґрунтозахисних технологій, підтримання стійкості рослин профілактичними заходами, збільшення популяції корисних комах, мікроорганізмів та ін.,	Збереження і покращення стабільності та біологічного різноманіття ґрунту, попередження ущільнення й ерозії ґрунтів; використання добрив тваринного походження та органічних

Критерій	Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини»	Постанова Ради ЄС № 834/2007 Стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів
	використання як добрив матеріалів мікробіологічного, рослинного чи тваринного походження, які розщеплюються біологічно	матеріалів; застосування біодинамічних препаратів; захист рослин із використанням природних ворогів, вибором видів, сівозмін, методів культивуації
Роль сівозмін	Не згадується	Підтримання родючості та біологічної активності ґрунту шляхом багаторічної сівозміни із застосуванням бобових та інших зелених добрив
Принципи переробки органічної продукції	Не використовувати речовини і технології, що відновлюють характеристики, втрачені при переробці та зберіганні органічних харчових продуктів, інші вимоги не визначені	До органічних продуктів слід застосовувати методи переробки, які гарантують збереження органічної цілісності та поживних якостей продукту на всіх етапах виробничого процесу
Повна заборона	ГМО, Іонізуюче випромінювання, Гідропонне виробництво, Азотні мінеральні добрива	Повна заборона
Специфічні правила	Аналогічні	

Джерело: [79, с. 237]

Також працюють консультаційні групи щодо впровадження органічних методів виробництва та виходу на міжнародний ринок, а саме: «QueS», «ВІП Груп», «Сіб-Арго», «Retail Academy», «Еко Рост», «Organic Business», НВО «Інститут органічного виробництва» [81, с. 244].

Проте в умовах прямування держави до євроінтеграції, розвиток відповідного законодавства є невід’ємним елементом розвитку національного виробництва з можливістю безперешкодного доступу вітчизняних товарів на європейський ринок. У цій сфері працюють спеціально уповноважені державні органи: робоча група «Виробництво органічної продукції» при Мінагрополітики України, робоча група з удосконалення законодавства у сфері органічного виробництва при Мінагрополітики України.

1.7. ВСТАНОВЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСАД ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ НА РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА СИРОВИНИ

Виробництво екологічно чистої продукції є практичною реалізацією концепції сталого розвитку аграрного виробництва, що передбачає поєднання економічного зростання, соціального розвитку й захисту довкілля як взаємозалежних і взаємодоповнюваних елементів стратегічного розвитку держави, що гарантуватиме населенню високу якість продовольства як важливої складової продовольчої безпеки.

Одним із пріоритетних напрямів розвитку сільського господарства є органічне виробництво, яке належить до альтернативних методів ведення сільського господарства, що ґрунтується на глибокому розумінні процесів, які відбуваються у природі, спрямованих на поліпшення структури ґрунтів, відтворення їхньої природної родючості та сприяють утворенню екологічно стійких агроландшафтів. Масштаби органічного виробництва постійно зростають. Слід зазначити, що органічна продукція у світі вирощується на 31 млн га сільськогосподарських угідь 120 країн світу.

Особливо великий потенціал для розвитку органічного виробництва має Україна. Ураховуючи високу природну родючість ґрунтів, є можливість одержувати відносно високі врожаї сільськогосподарських культур без застосування мінеральних добрив та агрохімікатів. А це означає, що Україна може виробляти органічну продукцію із відносно нижчою собівартістю, ніж європейські країни, у яких через низьку природну родючість ґрунтів перехід на органічне землеробство супроводжується значним підвищенням собівартості органічної продукції. Тому українська органічна продукція потенційно має вищу конкурентоспроможність, оскільки її мінімальна ціна, порогом якої

є рівень собівартості, є нижчою за мінімальну ціну органічної продукції європейських країн.

Останнім часом усе більше сільськогосподарських виробників, представників органів управління сільським господарством, сфери освіти та науки, міжнародних проектів і програм акцентують увагу на органічному агровиробництві та органічних продуктах харчування. Поступова екологізація ринку продовольчих товарів і постійно зростаючий інтерес у світі до цього виду продукції зумовлює для України можливість виступити активним учасником у конкурентній боротьбі на ньому [82, с. 161; 83, с. 3].

Органічне виробництво має цілу низку економічних, екологічних та соціальних переваг, позитивно впливає на здоров'я населення. У процесі впровадження екологічно чистого виробництва в сільському господарстві суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані дотримуватися принципу інтегрального запобігання утворенню речовин, які забруднюють довкілля, і джерел їх виникнення.

Основою для розвитку органічного сільського господарства є його принципи (див. рис. 1.8).

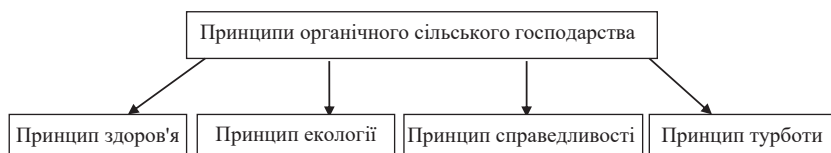

Рис. 1.8. Принципи органічного сільського господарства

Джерело: побудовано автором за [66]

Принцип здоров'я — органічне сільське господарство спрямоване на підтримку та поліпшення здорового стану ґрунту, рослин, тварин, людей та довкілля загалом.

Принцип екології — органічне сільське господарство базується на функціонуванні природних екологічних систем і циклів та спрямоване на їхню підтримку.

Принцип справедливості — органічне сільське господарство спрямоване на побудову довірливих відносин і повагу до навколишнього середовища та умов існування.

Принцип турботи — органічне сільське господарство спрямоване на відповідальне ставлення до навколишнього середовища і його збереження для сьогодення та наступних поколінь.

Принципи органічного сільського господарства служать для спонукання органічного руху в усій його різноманітності. Вони регулюють розвиток основ, програм і стандартів IFOAM.

Органічна продукція характеризується натуральністю та безпечністю в харчуванні. Однак її вирощування має певні особливості, більшість із яких сьогодні для країни є негативними, що спонукає сільгоспвиробників відмовлятися від її вирощування:

1. Низька кількість кваліфікованого персоналу (агрономів, технологів, економістів, тваринників), що спеціалізуються на вирощуванні органічної продукції.

2. Несформований попит на органічну продукцію. Необхідно більше уваги приділити поширенню інформації про органічність продукції серед населення.

3. Нерозвинений ринок органічної продукції. Відсутні офіційно зареєстровані підприємства оптової та роздрібної торгівлі органічною продукцією [14, с. 159; 84].

Водночас особливості виробництва органічної продукції надають і переваги для виробників:

— безпека харчування — основними чинниками вибору органічної продукції є безпека харчування (відсутність хімічних елементів) та поживність;

— захист довкілля — використання органічного виробництва, що спрямоване на підвищення родючості ґрунтів, зниження забруднення вод, поліпшення здоров'я тварин;

— смакові якості — за рахунок більшого вмісту вітамінів, збалансованої кількості мінералів більшість органічних видів продукції кращі на смак;

— зниження витрат виробництва — знижуються витрати виробництва на матеріальні ресурси порівняно з інтенсивними технологіями, за рахунок відсутності витрат на мінеральні добрива та засоби захисту рослин;

— надзвичайні прибутки — налагоджений збут дає змогу продавати органічну продукцію за ціною, втричі вищою, ніж звичайну;

— зберігання — органічна продукція має менший термін зберігання, ніж звичайна [85, с. 25].

Нині в Україні чи не найголовнішим гальмівним чинником розвитку органічного виробництва та вирощування екологічно чистої сільськогосподарської продукції є стан земельних ресурсів. Вітчизняні агровиробники шляхом нераціонального застосування мінераль-

них та хімічних засобів у процесі виробництва сільськогосподарської продукції шкодять як земельним ресурсам, так і людям, які споживають вироблену продукцію. Причиною цього є той факт, що сільськогосподарські товаровиробники нехтують шкодою, завданою екології, дбаючи лише про власну вигоду.

Сільськогосподарське виробництво в Україні знаходиться у стані екологічної кризи. Причиною цього є інтенсифікація землекористування у поєднанні з надмірною розораністю земель.

Категорія якості й безпеки харчових продуктів сьогодні у світі є однією із центральних проблем формування продовольчої безпеки будь-якої держави. У кожній державі ринок безпечного продовольства має свою назву відповідно до технології виробництва. Так, безпечні продукти в Австрії, Німеччині, Швейцарії, Італії та Франції позначаються як біологічні (BIO-продукти); у Швеції, Норвегії, Данії та Іспанії — екологічні (ECO-продукти); в Австралії, Англії, США, Грузії та Росії — органічні (ORGANIC-продукти); у Канаді — органічні, біодинамічні продукти; у Фінляндії — природні, натуральні продукти, а в Естонії — як екологічно чисті [86, с. 14].

У країнах ЄС екологічно чистою (органічною) продукцією вважається тільки та, яку було вироблено, оброблено та реалізовано відповідно до органічних стандартів Постанови Комісії (ЄС) № 889/2008 або стандартів Міжнародної федерації органічного сільського господарства (IFOAM) [64; 66]. У деяких країнах існують власні національні стандарти екологічно чистого виробництва. Наприклад, у Швейцарії екологічно чистою (органічною) продукцією вважається та, до складу якої входить не менше ніж 90 % сировини екологічно чистого виробництва за швейцарськими стандартами.

У Японії органічна сільськогосподарська продукція має бути вироблена на основі використання компостів із заборонаю сільськогосподарських хімікатів та добрив не менше ніж за 2 роки перед висіванням та насадженням. При цьому забороняється використання сільськогосподарських хімікатів та добрив, а також ГМО на всіх виробничих стадіях [6; 82, с. 162].

У США Постановою федерального органу Національної органічної програми (NOP) закріплено, що екологічно чистою (органічною) вважається продукція, вироблена та оброблена без застосування синтетичних хімікатів, за винятком тих, що дозволені стандартами Organic Foods Production Act (OFPA). Ця сільськогосподарська продукція (за винятком тваринницької) має бути вирощена на полях, що

впродовж останніх 3 років не оброблялися із застосуванням заборонених речовин, зокрема синтетичних [32, с. 143]. На світовому ринку органічну продукцію поділяють на чотири типи: залежно від того, як була вирощена продукція, вона може належати до стовідсотково органічної, органічної, зробленої із органічних інгредієнтів, або органічної менше ніж на 70 % [87, с. 26].

Згідно з Законом України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», органічна продукція та сировина мають бути вироблені у визначених зонах для ведення органічного сільськогосподарського виробництва. До цієї категорії належить натуральна продукція та сировина рослинного і тваринного походження, лісова, бджоло- і рибопродукція, що вирощується, виробляється, переробляється, сертифікується, етикетується, зберігається та реалізується за правилами органічного виробництва. Ця продукція призначається для споживання в переробленому або не переробленому вигляді, має біологічно цінні якості та оздоровчі властивості [13].

Світові продажі органічних продуктів становлять понад 55 млрд дол. на рік. За прогнозами до 2020 р. обсяги цього ринку сягнуть 200–250 млрд дол. США. Близько 1,8 млн виробників різних країн світу займаються органічним виробництвом на більш ніж 37 млн га сільськогосподарських угідь. Лише в країнах ЄС кількість «органічних» господарств за останні 15 років зросла більше, ніж в 20 разів.

Основними мотивами споживання органічної продукції є:

– екологічна безпека харчування, висока якість та свіжість продуктів;

– вищі смакові якості органічної продукції;

– збереження природного середовища у процесі виробництва;

– відсутність генетично модифікованих організмів [88, с. 62].

Проте, незважаючи на активний розвиток органічної продукції, ЄС має обмежені можливості в розвитку цього виробництва. Основними причинами є низькі якісні характеристики ґрунтів та широке використання в сільському господарстві інтенсивних технологій. Відведені під них території «оточують» землі органічних господарств, стримуючи їхній розвиток. Ураховуючи цю ситуацію й тенденції розвитку кон'юнктури ринку органічних продуктів Європейського Союзу, Україна має перспективи зайняти на ньому свій сегмент.

Ураховуючи євроінтеграційні прагнення України — особливо при створенні зони вільної торгівлі — органічне землеробство може

стати одним із факторів посилення економічних зв'язків із Європейським Союзом з одночасним упровадженням ресурсоощадних технологій.

У ЄС підтримується стабільний попит на органічне зерно, бобові, овочі, фрукти та продукти їхньої переробки. Водночас у структурі експорту України в Європейський Союз вони займають незначну частку: зернові — 7,44 %, їстівні плоди й горіхи — 3,53 %, овочі та коренеплоди — 1,1 %. Однак, незважаючи на перспективи розвитку експортного потенціалу і збереження та відновлення якісних характеристик ґрунтів, стримуючими факторами розвитку органічного землеробства в Україні є:

- перехід до органічного землеробства триває від 2 до 5 років, протягом яких підприємець несе збитки від зниження урожайності та боротьби з бур'янами й шкідниками;

- платня за сертифікацію в ЄС становить 250–750 євро за середньої площі господарства 30–50 га;

- низький рівень інформованості, екологічної культури, освіти та інноваційної активності аграрних виробників [89, с. 20; 90, с. 257].

Отже, для активізації експортного потенціалу й розв'язання екологічних проблем землеробства в Україні доцільно:

- розвивати законодавчу базу;

- забезпечити державну підтримку господарств у перехідний період та в ході проведення сертифікації на відповідність органічному виробництву;

- створити інфраструктуру ринку органічних продуктів.

Для України життєво необхідною є стратегія впровадження екологічно чистого виробництва, яка повинна визначити шляхи комплексного вирішення екологічних та економічних проблем, забезпечити передумови створення ефективної системи сприяння впровадженню суб'єктами господарювання стратегії та методів такого виробництва. У подальшому державне забезпечення розвитку екологічно чистого виробництва в Україні може бути реалізоване через створення умов для доступу суб'єктів господарської діяльності до зовнішніх і внутрішніх інвестицій, розробки та введення стимулів для підприємств, які займаються впровадженням чистих технологій, зокрема податкового стимулювання зменшення рівня забруднення довкілля, а також їх пільгового оподаткування на початкових стадіях освоєння нових технологій та організації випуску нової продукції, установлення державного партнерства з малим та середнім бізнесом, зосередження

зусиль на програми з упровадження чистого виробництва, зниження обсягів утворення відходів.

Останнім часом більшість сільськогосподарських виробників, представників органів управління сільським господарством, сфери освіти та науки, міжнародних проектів і програм акцентують увагу на органічному агровиробництві та органічних продуктах харчування. Фінансова криза, яка торкнулась України, дає можливість переглянути старі орієнтири та виробити нові напрями руху, які зумовлюють пошук нових стійких ніш в економіці глобалізованого світу. Поступова екологізація ринку продовольчих товарів, і постійно зростаючий інтерес у світі до цього виду продукції, зумовлює для України можливість виступити активним учасником у конкурентній боротьбі на ньому.

Органічне землеробство розвивається дуже швидкими темпами і на сьогодні вже в 162 країнах світу ведеться статистика щодо виробництва органічного продовольства. Серед європейських країн — найбільших виробників продукції органічного землеробства — Україна посідає 11 місце за площею сертифікованих сільськогосподарських угідь, задіяних під вирощування органічної продукції, що має суттєве значення з точки зору поліпшення її конкурентних позицій на світовому продовольчому ринку, оскільки наша країна за темпами розвитку цього сегмента випередила низку європейських країн [91].

Усе більшої популярності в Україні набирає продукція органічного походження. Причиною цього є досить велика різниця між якістю та рівнем безпеки продуктів, що виробляються сьогодні, і сертифікованими органічними продуктами. Екологічне виробництво продукції є популярною та прибутковою діяльністю, прихильниками якої з кожним роком стає більше країн та господарств. В Україні вже створено понад 164 «органічних господарства». Близько 24,0 % таких підприємств сконцентровано на півдні України. Перше місце посідає Одеська область — 28 операторів (11,7 %), на другому місці Херсонська область — 17 операторів (7,1 %), на третьому — Запорізька область — 7 операторів (2,9 %). У Миколаївській області функціонує тільки 5 суб'єктів органічного сектору. Обласним лідером органічного виробництва в Україні є підприємства Київської області — їх ринкова частка складає 15,1 % (28 операторів). Ринкова частка органічних підприємств Харківської області складає 7,5 %, Херсонської області — 7,1 % та 5,8 % ринку належить органічним аграрним формуванням Житомирської області [92; 93, с. 26]. Одним із найбільш відомих «ор-

ганічних господарств» в Україні є сільськогосподарське акціонерне товариство (САТ) «Обрій» та ПП «Агроєкологія» Полтавської області (Шишацький район, с. Михайлики), які спеціалізовані на вирощуванні зернових і технічних культур, виробництві тваринницької продукції [80].

Україна має великі перспективні умови для розвитку органічного виробництва внаслідок зростання зацікавленості міжнародних покупців, поступового підвищення рівня обізнаності населення щодо таких продуктів та наявності активних представників органічного сектора.

На внутрішньому ринку попит на органічні продукти зростає повільно. За оцінками асоціації виробників органічної продукції «БЮ-Лан Україна», сьогодні на органіку припадає лише 1 % обсягу продажу продуктів харчування, хоча й спостерігається тенденція до зростання обсягів споживання сертифікованої органічної продукції в Україні.

На думку українських експертів, потенційними споживачами такої продукції в Україні є близько 5 % населення великих міст, які готові платити за неї на 30–50 % більше, ніж за звичайну продукцію [93]. Максимальний попит на органічну продукцію спостерігається в населення віком 40–49 років (4,58 млн осіб) та сім'ї з дітьми до 7 років (7,25 млн осіб). Це пояснюється, насамперед, кращим матеріальним становищем першої групи людей і відповідальним ставленням до свого здоров'я. Покупці органічної продукції розраховують на високу якість та свіжість продуктів, кращі смакові якості органічної продукції, відсутність генетично модифікованих організмів. Окрім того, у світі стає все більше екологічно грамотних людей, які прагнуть дбати про довкілля й тому обирають органічну продукцію як таку, під час виробництва якої не завдається шкоди природному середовищу [94, с. 42].

Розвиток ринку органічних продуктів в Україні міг би розвиватися й швидшими темпами, якби не такий стримуючий фактор, як порівняно висока вартість органічних товарів і продуктів. Ціни на органічну продукцію зазвичай набагато вищі, ніж на звичайну. Така ціна обумовлена тим, що вартість органічної продукції складають витрати на доставку до кінцевого споживача. Органічні продукти мають обмежений термін зберігання, вимагають спеціальної переробки та транспортування. На високу ціну впливає ненасиченість ринку такою продукцією та довгі ланцюжки посередників. Також у ціну закладається вартість сертифікації, інспекції та премія за вищу ризикованість виробництва.

В Україні немає єдиного уповноваженого органу, що веде моніторинг сертифікованих підприємств та асортимент органічної продукції на національному рівні. Рівень інформаційного забезпечення ринку органічної продукції в Україні низький. Переважна кількість органічних господарств, навіть якщо вони мають сайти, не дають на них інформації про наявність належного сертифіката, асортимент своєї продукції, ціни та терміни доставки, а також термін придатності й строк доставки того чи іншого товару.

На сучасному етапі розвитку економіки важливу роль відіграє інформація. Рівень забезпечення інформацією безпосередньо впливає на показники успішності та відповідності сучасним потребам будь-якого сектора економіки. Не винятком є й сільське господарство та органічне виробництво, як невід'ємна його складова. Разом із розвитком самого органічного виробництва розвивається і його інформаційне забезпечення, яке може значно сприяти розвитку ринку органічної продукції в Україні не лише як чинник збільшення кола, а і як реклама виробників.

Ефективний розвиток органічного ринку в Україні гальмує необізнаність та не достатня поінформованість споживачів щодо органічної продукції та органічного виробництва. Переважна більшість людей не розуміють поняття «органічний»; не знають, як відрізнити органічний продукт від неорганічного (маркування); не обізнані про переваги органіки або сумніваються в наявності таких; вважають поняття «органічний» маркетинговим ходом виробників, який просто стимулює платити більше (криза довіри); переконані, що всі «звання» (еко, органік, біо тощо) можна купити; не розуміють «навіщо платити більше»; не знають, де можна придбати органічні продукти; вирішивши споживати органічні продукти, споживач зіштовхується з проблемою реального здійснення свого рішення (малий вибір органіки в супермаркетах, особливо продуктів, що швидко псуються).

В Європейських країнах майже всі споживачі володіють знаннями про органічну продукцію, та, незважаючи на високі ціни, усе більше надають перевагу саме такій продукції. Великі переробні підприємства та роздрібні мережі інвестують у просування органічної продукції для покращення іміджу і продажів, а більшість країн проводили або проводять кампанії з метою підвищення рівня обізнаності щодо органічної тематики.

Для досягнення повної обізнаності споживачів про органічну продукцію і створення попиту на неї, важливо вивчити передовий досвід

провідних країн ЄС, використавши інтенсивну рекламну кампанію через засоби масової інформації, підкреслюючи переваги органічних продуктів для людського здоров'я, пов'язання їх із позитивними атрибутами, такими як «добробут», «тривалість життя», «традиційна кухня», «народна культура».

Інтенсивний маркетинг органічних продуктів в Україні через мережу Internet має значний потенціал для розвитку внутрішнього ринку органічних продуктів і може створювати, а надалі й стимулювати, попит споживачів. Це може сприяти створенню позитивного ставлення громадськості до органічного сектора загалом і, здебільшого, стимулюватиме споживання органічної продукції, розвиток органічного агропромисловництва. Становлення органічної локальної продовольчої системи приводить до сталого регіонального розвитку і, як результат, сільське господарство та продовольча система регіону можуть забезпечувати не лише зростаючі темпи експорту, а й інтенсивний розвиток внутрішнього та локального ринку органічної продукції.

Отже, на нашу думку, для захисту прав споживача, а також для усунення маркетингових бар'єрів між виробником та споживачем органічної продукції, доцільним є створення веб-сайту. Такий сайт повинен містити інформацію:

1. Про всіх виробників органічної продукції України: їхнє місце розташування, сертифікацію, асортимент продукції та ціни на них, терміни доставки та зберігання, відповідно до яких стандартів продукція пройшла сертифікацію.

2. Про визначення «органічної продукції» та «органічного виробництва», пояснення переваг органічного виробництва порівняно з традиційним.

3. Про місця продажу та реалізації органічної продукції кожного виробника.

4. Про правила сертифікації продукції та її вартість, можливу консультацію з питань сертифікації для аграріїв-початківців.

5. Про акредитовані сертифікаційні органи на території України.

Для деяких споживачів важливою є інформація про методи вирощування, захисту та зберігання. Для фермерів-початківців та аграріїв, що обрали для себе шлях органічного виробництва, потрібна інформація, яка розкривала б аспекти законодавчої підтримки усього процесу виробництва органічної продукції, починаючи з етапу отримання статусу виробника органічної продукції та закінчуючи етапом реалізації сертифікованої органічної продукції кінцевому споживачу.

Підсумовуючи вищезазначене, узагальнимо: метою створення веб-сайта є систематизація українських «органічних господарств» для розвитку органічного ринку в Україні, формування широкого асортименту якісних продуктів харчування та запровадження єдиної системи контролю сертифікації.

Створення сайта ставить перед собою вирішення таких завдань: створення мережі виробників та формування внутрішнього ринку органічної продукції; сприяння формуванню нормативно-правової бази для розвитку ринку органічної продукції; підвищення громадської екологічної свідомості; надання інформації про проходження процедури сертифікації; співпраця та обмін досвідом з українськими та іноземними організаціями; створення наукової та практичної бази для вивчення, адаптації і впровадження світової практики в українські господарства; допомога виробникам реалізувати свою продукцію як на внутрішньому, так на і зовнішньому ринку; надання повної та правдивої інформації споживачеві про «органічні господарства» України; захист прав споживачів; перегляд асортименту продукції і замовлення в режимі он-лайн; створення конкурентного середовища та розширення доступу до органічної продукції різних верств населення; налагодження взаємодії між органічним виробником і споживачем без посередників.

Одним із завдань створення веб-сайта є захист прав споживачів. Великий обсяг продукції, яка позиціонується товаровиробником чи продавцем як «екологічна», «натуральна» або «біологічна», не відповідає екологічним стандартам і не має відповідних сертифікатів якості.

Виробники надають інформацію про продукцію, яка не відповідає дійсності, що по суті є обманом покупців. Найпоширенішими способами обману покупців є:

1. Необґрунтовані твердження — виробник самовільно зазначає на пакуванні, що його продукт є «біо», «еко» чи навіть «органічним», при цьому не маючи жодних документів, що підтверджують ці твердження.

2. Приховування шкідливих показників — наприклад, трапляються написи «Без ГМО» на упаковці харчових продуктів, але при цьому продукція, маркована таким знаком, може містити потенційно небезпечні штучні харчові домішки, які можуть сприяти утворенню злоякісних пухлин, але при цьому допущені в Україні до застосування при виробництві продуктів харчування і напоїв.

3. Використання незрозумілих, заплутаних тверджень — описані в загальних рисах, недостатньо конкретні екологічні твердження.

4. Зазначення на упаковці неправдивої інформації — деякі виробники намагаються особливо підкреслити якісні показники продукції, застосовуючи сертифікацію систем управління виробництвом.

5. Екологічне маркування в теорії відносності — продукт може бути найбільш екологічно пріоритетним у своїй категорії, але все ж це вибір не на користь здоров'я чи довкілля.

Щоб не піддатися впливу неправдивої реклами, потрібно завжди перевіряти наявність відповідних документів: якщо виробник чи продавець продукції не може підтвердити заявлені екологічні якості копією сертифіката відповідності екологічним стандартам, можна припустити, що це твердження є лише маркетинговим прийомом. Саме тому ми пропонуємо сертифікати кожного зареєстрованого виробника, який займається органічною продукцією, відображати на сайті у відкритому доступі.

Важливо докласти максимум зусиль, щоб повернути довіру покупців до товаровиробників, довести переваги органічного виробництва над традиційним, що маркування органічної продукції не є маркетинговим ходом, процес сертифікації зробити відкритим та доступним для виробників. Досягнення цих завдань можливе лише з безпосередньою участю та зацікавленістю державних органів, які б не лише контролювали органічне виробництво, а й стимулювали товаровиробників переходити на виробництво органічної продукції.

Останнім часом усе більше сільськогосподарських виробників, представників органів управління сільським господарством, сфери освіти та науки, міжнародних проектів і програм акцентують увагу на органічному агровиробництві та органічних продуктах харчування. Поступова екологізація ринку продовольчих товарів, і постійне зростання інтересу у світі до цього виду продукції зумовлює для України можливість виступити активним учасником у конкурентній боротьбі.

ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ
РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

**2.1. СУЧАСНИЙ СТАН ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА
В УКРАЇНІ ТА У СВІТІ**

Органічне агровиробництво набуває дедалі більшого поширення. Наразі його застосування практикується у 162 країнах, а динаміка приросту обсягу сертифікованих сільськогосподарських угідь у середньому становить 2,05 млн га щороку. Зростання кількості площ сільськогосподарських угідь, сертифікованих відповідно до органічних стандартів, відбувається нерівномірно, а найбільший її приріст наразі характерний для країн Європи [95].

Сьогодні розвитку органічного виробництва сприяє Міжнародна федерація руху за органічне сільське господарство, яка об'єднує учасників із 108 країн світу. Сфера органічного виробництва у світі охоплює сільськогосподарську та переробну галузі, а також заготівлю продукції, що збирається в лісах, отримується в результаті бджільництва та аквакультури. Результатом органічного виробництва є органічна продукція. Наразі до органічної продукції входить цілий спектр товарів, серед яких є косметика, одяг, меблі, предмети інтер'єру, засоби гігієни, органічна побутова хімія, дитячі іграшки тощо. Основним же сегментом світового ринку органічної продукції є виробництво екологічно чистих продуктів харчування. Уже зараз у світі для нього сертифіковано близько 37,2 млн га сільськогосподарських земель [10; 13; 33].

Світовими лідерами серед країн світу за площею земель, зайнятих під органічним виробництвом, є Австралія, Аргентина, Китай та Бразилія [25]. До регіонів із найбільшими площами сільськогосподарських земель, що обробляються органічно, належать Австралія та Океанія (понад 12 млн га), Європа (понад 8 млн га) та Латинська Америка (понад 8 млн га). Щодо загальної площі сільськогосподарських угідь, найбільші частки сільськогосподарських земель, що обробляються органічно, знаходяться на Фолклендських островах (37 %), у Ліхтенштейні (30 %) та в Австрії (16 %). Загалом у Європі

знаходиться 23 % усіх органічних світових сільськогосподарських земель та налічується чотири країни, де понад 10 % усіх земель сільськогосподарського призначення знаходиться під органічним сільськогосподарським виробництвом: це Ліхтенштейн (30 %), Австрія (16 %), Швейцарія (11,1 %) та Швеція (10,8 %). Найбільші площі земель, зайнятих під органічне виробництво, мають такі європейські країни, як Іспанія (1,1 млн га), Італія (1 млн га) та Німеччина (0,9 млн га).

Європейською країною з найбільшою кількістю підприємств, які займаються виробництвом органічної продукції, є Італія (понад 44 тис. виробників). Продукція органічного виробництва у Швейцарії займає 35 % ринку продуктів харчування, у Німеччині та Австрії — 25 % [17; 22].

Вважається, що органічне сільське господарство в Центральній і Східній Європі зародилось 1983 року, коли в Будапешті було створено першу організацію органічного землеробства — Клуб «Біокультура». На момент створення Клуб налічував близько 150 осіб, нині їхня чисельність зросла в десятки разів.

Країни Північної Америки, крім того, що є одними із найбільших споживачів органіки у світі, також займаються і її виробництвом. 7 % усіх органічних сільськогосподарських земель світу знаходиться в Північній Америці. З 1 липня 2009 року вступила в дію перша у світі спільна угода між регульованими органічними системами, що охопила Канадський органічний режим та Національну органічну програму США. Протягом останніх років у США зросли площі сертифікованої ріллі та пасовищ, хоча питомий обсяг органічних сільськогосподарських угідь у загальному земельному фонді складає лише 0,3 % [17; 27; 35].

Найбільша частка, а саме 35 %, органічної сільськогосподарської землі світу знаходиться в Австралії та Океанії. До цього регіону входять Австралія, Нова Зеландія та низка острівних держав. 99 % органічних сільськогосподарських угідь регіону знаходиться в Австралії. Австралійські органічні сільськогосподарські землі — це на 97 % екстенсивні пасовища.

Багато країн світу, що розвиваються, нині стають потужними виробниками органічної продукції. Так, близько третини органічної землі у світі — понад 12 млн га — знаходиться в країнах, що розвиваються. Більшість такої землі знаходиться в Латинській Америці, Азія та Африка посідають друге й третє місце відповідно.

У Латинській Америці обробляється 23 % від загальної площі органічної землі у світі. Основними країнами в цьому регіоні, що займаються органічним виробництвом, є Аргентина, Бразилія, Уругвай та Домініканська Республіка. 90 % органічної продукції з країн Латинської Америки йде на експорт у Європу, Північну Америку та в Японію. Важливими експортними органічними культурами є тропічні фрукти, зернові, кава, какао, цукор та м'ясо. На місцевих ринках органічна продукція продається в основному у великих містах. Важливим чинником, що сприяє розвитку органічного виробництва в країнах Латинської Америки, є державна підтримка, зокрема ефективно діючі законодавство та стандарти для органічного сектора економіки [10; 17; 23].

Загальна площа органічних сільськогосподарських земель в Азії становить понад 3,3 млн га, це 9 % від усіх світових площ сільськогосподарських земель, зайнятих під органічним виробництвом.

Найбільші виробники органічної продукції в Азії — Китай та Індія. Важливу роль в Індії відіграють органічні площі дикорослих рослин, а в Китаї, Бангладеш і Таїланді важливим напрямком органічного виробництва є аквакультура. Переважна більшість сертифікованої органічної продукції в Африці та Азії призначена на експорт.

Близько 3 % від усіх світових площ органічної сільськогосподарської землі знаходиться в Африці. До африканських країн, у яких знаходяться найбільші площі сільськогосподарських угідь, що використовуються для органічного виробництва, належать Уганда, Туніс та Ефіопія. Туніс, зокрема, має органічне законодавство [17; 23].

Споживання органіки в країнах, що розвиваються, знаходиться на низькому рівні у зв'язку з тим, що переважна більшість місцевого населення перебуває за межею бідності та є екологічно неграмотним. Попит на органічні продукти, як свідчить практика, зростає з підвищенням рівня економічного розвитку країн, добробуту, освіти та загальної поінформованості населення. Так, стрімкий економічний розвиток Китаю, Індії, Бразилії, країн Південної Африки зумовив формування середнього та вищого класів і, як наслідок, активізацію споживання органічної продукції.

Нині активно розвивається місцевий ринок органіки в Азії. Вражає різноманітність каналів збуту — це спеціальні органічні базари, невеликі роздрібні магазини, відділи супермаркетів, багаторівневий прямий продаж та Інтернет-магазини [17; 21; 23].

У США продукція органічного сільськогосподарського виробництва реалізується, насамперед, на місцевих фермерських ринках. Європейський досвід свідчить, що 73 % органічної продукції просувається через мережу роздрібної торгівлі, 15 % — шляхом прямого продажу з підприємств-виробників і продажі через ринки, 12 % реалізується через спеціалізовані магазини, зокрема й через Інтернет-магазини.

Крім того, нині у США та Європі з'являються спеціальні «органічні» ресторани й кафе, у звичайних ресторанах пропонують страви з органічних продуктів. Характерною рисою сучасності є швидкий розвиток органічного ринку дитячого харчування.

У Східноєвропейському регіоні перше місце за кількістю сертифікованих угідь органічного сільського господарства посідає Україна, де організовано переважно виробництво зернових, зернобобових та олійних культур. За даними Продовольчої й сільськогосподарської організації ООН (ФАО), агроекологічний потенціал урожайності в Україні становить 6,2 т/га, а фактичний середній збір урожаю — 2,5 т/га. Це є найбільший у світі потенціал, який може бути використаний максимально ефективно за умови застосування органічних технологій землеробства [37; 36].

У впровадженні органічного агровиробництва у вітчизняну практику виділено чотири етапи, три з яких уже реалізовано: зародження органічного агровиробництва, зростання попиту на органічну продукцію, ратифікація законодавчого підґрунтя. Ураховуючи міжнародний досвід, прогнозовано четвертий етап — упровадження фінансової державної підтримки органічного сільського господарства. Незважаючи на низьку рейтингову оцінку порівняно з іншими країнами, у процесі становлення вітчизняного сектора органічного виробництва відслідковуються позитивні тенденції: збільшення загальної площі сертифікованих відповідно до «органічних» стандартів сільськогосподарських угідь, нарощування кількості підприємств, які здійснюють виробництво органічної продукції (див. рис. 2.1) [13].

Станом на початок 2016 року площа сертифікованих сільськогосподарських угідь в Україні, задіяних під вирощування органічної продукції, складає майже чверть мільйона га [18; 36; 37].

Із наведених даних видно, що площа угідь сертифікованих до органічних стандартів, з кожним роком зростає. Так, 2002 року така площа дорівнювала 164449 га, 2008 року — вже 269984 га, що на 105535 га або 64,1 % більше та у кінці 2015 року на початку 2016 року цей по-

казник збільшувався (порівняно з 2002 роком) на 246101 га або майже у 2,5 рази. Відповідна позитивна динаміка характерна й для кількості господарств, які займаються органічним виробництвом. Починаючи з 2002 року (31 господарство) їхня кількість постійно зростала і на сьогоднішні становить 210 одиниць. Таке збільшення оцінюється в 6,7 рази. Хоча слід відмітити та вказати на існування тенденції щодо зменшення середньої площі сільськогосподарських угідь (див. рис. 2.2).

Рис. 2.1. Динаміка показників, які характеризують розвиток органічного виробництва в Україні

Джерело: побудовано авторами за даними Федерації органічного руху України [92]

Сьогодні частка сертифікованих органічних угідь до загальної площі сільськогосподарських угідь України вже перевищила 1,0 % [16; 24; 59].

Більшість українських органічних господарств розташовані в Одеській, Херсонській, Полтавській, Вінницькій, Закарпатській, Львівській, Тернопільській, Житомирській областях. Їхні площі змінюються від кількох гектарів, як і в більшості країн Європи, до понад десяти тисяч гектарів ріллі.

Установлено, що дрібні агровиробники можуть забезпечувати високу продуктивність агроценозів і не порушувати екологічну рівновагу, при цьому використовуючи повністю власний ресурсний потен-

ціал. Зі свого боку великі виробники забезпечують популяризацію та зростання попиту на органічну продукцію. Вітчизняні господарства, що спеціалізуються на виробництві органічної продукції, є, переважно, великими підприємствами, серед яких ПП «Агроекологія» Шишацького району Полтавської області та ПП «Галекс-Агро» Новоград-Волинського району Житомирської області. Крім індивідуальних виробників та переробників органічної продукції, в Україні важливу роль відіграють обслуговуючі кооперативи. До найуспішніших із них віднесено СОК «Надія» Куликівського району Чернігівської області та СОК «Чиста флора» Коломийського району Івано-Франківської області [13].

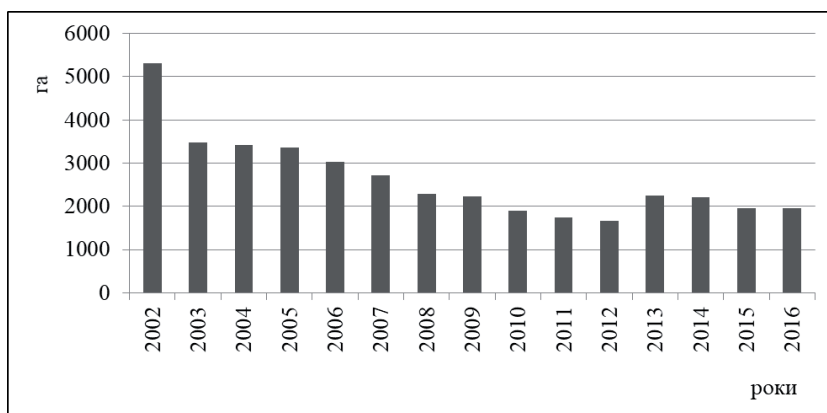

Рис. 2.2. Середній розмір господарств, які займаються виробництвом органічної продукції в Україні

Джерело: побудовано авторами за даними Федерації органічного руху України [92]

Світовою тенденцією сільськогосподарського виробництва є зростання обсягів виробництва органічної продукції. Проте й досі ринок продуктів органічного виробництва в Україні перебуває на стадії становлення. Органічна продукція більш поширена й популярна в тих країнах і регіонах, де вищий рівень розвитку.

Сучасний ринок органічної продукції в Україні (на початок 2016 року) складає 17,0 млн євро, але це надзвичайно низький показник — у розрахунку на 1 людину всього 0,39 євро. Із такими показниками Україна посідає 20 місце у світі. Для порівняння, у Да-

нії — 138,60 євро на одну людину, Швейцарії — 131,50 євро на одну людину, Австрії — 103,80 євро на одну людину, Швеції — 75,40 євро на одну людину, Німеччині — 70,70 євро на одну людину, Голландії — 35,80 євро на одну людину, Італії — 25,00 євро на одну людину, Норвегії — 23,79 євро на одну людину. А у Фінляндії, де всього 170 тис. га зайняті в органічному виробництві, споживання на одну особу становить 15 євро.

Максимальний попит на органічну продукцію спостерігається у населення віком 40—49 років (4,58 млн осіб) та сім'ї з дітьми до 7 років (7,25 млн осіб). Це пояснюється, насамперед, кращим матеріальним становищем першої групи людей і відповідальним ставленням до свого здоров'я. Покупці органічної продукції розраховують на високу якість та свіжість продуктів, кращі смакові якості органічної продукції, відсутність генетично модифікованих організмів. Окрім того, у світі стає все більше екологічно грамотних людей, які прагнуть дбати про довкілля й тому обирають органічну продукцію як таку, під час виробництва якої не завдається шкоди навколишньому середовищу [17; 31].

Висока вартість органіки пояснюється декількома причинами:

— по-перше, значними витратами, що супроводжують процес виробництва. Так, витрати виробництва в органічних сільськогосподарських підприємствах значно вищі, ніж у традиційних виробників.

— по-друге, порівняно з традиційними аналогами, дорожчою є переробка та зберігання органічної продукції, тому що більше коштують її складові, а нинішні обмеження в процесі переробки та зберігання призводять до підвищення кінцевих витрат виробництва;

— по-третє, збільшення собівартості органічної продукції та високі ціни на неї обумовлюються й порівняно невеликими обсягами виробництва та обмеженими відстанями, на які можна доставити продукти у свіжому вигляді.

За прогнозами після збільшення кількості виробників органічного виробництва та розширення асортименту органічної сировини ця ціна нормалізується і буде не вищою, ніж на 10—30 % за аналогічну традиційну [38].

До основної органічної продукції, яку вирощують в Україні та частково експортують, належать зернові, бобові, олійні, баштанні культури, ягоди, овочі, зелень, фрукти, м'ясо, гриби, горіхи, мед. Структуру вітчизняних сільськогосподарських угідь з органічним статусом наведено на рис. 2.3.

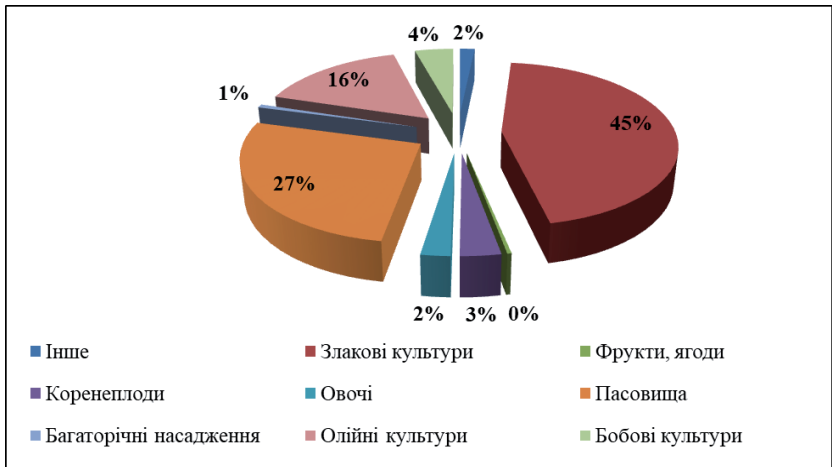

Рис. 2.3. Структура площ під органічними культурами в Україні
Джерело: побудовано авторами за даними Федерації органічного руху України [92]

Експортована сировина використовується зарубіжними переробниками і частково повертається в Україну у вигляді вже готової продукції. Найбільшими країнами-імпортерами органічних товарів з України є Нідерланди, Німеччина, Швейцарія, Канада, Греція та Ізраїль [13].

Важливою складовою розвитку органічного виробництва є ціна, яка в Україні є в рази вищою, порівняно із традиційною продукцією. Розвиток ринку органічних продуктів у світі міг би розвиватися й швидшими темпами, якби не такий стримуючий фактор як порівняно висока вартість органічних товарів і продуктів. Ціни на органічну продукцію зазвичай набагато вищі, ніж на звичайну. Наприклад, за європейськими стандартами націнка на органічні продукти й товари є виправданою в розмірі 20–30 %. А в Україні та деяких інших країнах світу в окремих випадках вартість органіки може бути на 50–300 % вища, ніж неорганічних аналогів [18].

Основними каналами збуту для органічних продуктів в Україні є спеціалізовані відділи супермаркетів і невеликих магазинів. Усього в Україні існує близько 150 таких магазинів. Купити органічні продукти в нашій країні можна в мережах магазинів Органік Ера, Натур Бутік, Сільпо (Fozzy Group), Delight, Еко-Шик, Goodwine, Pareco,

METRO, Чумацьких Шлях, МегаМаркет, Billa, Фуршет, Glossary Organic Products тощо. Мережа, через яку поширюються органічні продукти, зростає. Більшість точок продажу знаходяться у великих містах — Києві, Львові, Івано-Франківську, Кіровограді (в основному, це невеличкі спеціалізовані магазини). Частка сертифікованої органічної продукції в таких магазинах варіюється від 10 % до максимум 50 %. Широкого розповсюдження набули он-лайн мережі, у яких споживач може отримати інформацію про продукти та зробити замовлення [24].

Загалом, в Україні вже виробляється широкий спектр сертифікованих органічних продуктів: зернові, бобові, олійні культури, ефірні олії, горіхи; овочі, фрукти, ягоди, кавуни, дині. Значний спектр продукції українського виробництва представлений і на полицях магазинів та супермаркетів, зокрема: борошно, крупи, олія, мед, кава, фітосаї, молочні вироби, соки, напої, сиропи, повидла, м'ясо та м'ясні вироби, яйця. Крім українських органічних продуктів, на внутрішньому ринку зростають обсяги та кількість найменувань імпортованих сертифікованих органічних продуктів. Однак треба сказати, що незважаючи на збільшення асортименту та кількості сертифікованих органічних продуктів, на внутрішньому ринку України все ще існує незабезпечений попит, зокрема на сертифіковані органічні плодово-овочеві та м'ясо-молочні продукти.

Окрім того, важливо звернути увагу на низьку забезпеченість цими продуктами на регіональному рівні, що говорить про подальші перспективи розвитку органічного виробництва та постачання в торгівельній мережі в різних регіонах України, а не лише у великі обласні центри.

Основними причинами низької ефективності виробництва органічної продукції в Україні визначено такі: недосконалість інституціонального забезпечення та відсутність державної фінансової підтримки; інноваційна пасивність більшості підприємств та управлінських структур; низька обізнаність виробників конвенційної продукції та населення щодо переваг органічного виробництва; занепад галузі тваринництва як основного виробника органічних добрив; висока вартість позичкових коштів; переважання експорту органічної сировини; дефіцит зерна та інших сільськогосподарських культур органічного походження; високе техногенне навантаження на території Центральної та Східної України тощо.

Отже, з огляду на вищенаведене, слід зазначити, що на сучасному етапі в Україні спостерігається тільки етап становлення розвитку

органічного сільського господарства, а частка органічної сільськогосподарської продукції на вітчизняному ринку зростає, хоч і дуже повільно. Це пов'язує з низкою об'єктивних проблем, до яких слід віднести:

1. Проблеми законодавчого забезпечення та політичного діалогу: необхідність нової редакції Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», оскільки він належним чином не забезпечує розвиток органічного виробництва в Україні та суперечить чинним нормативним документам, які регламентують органічне виробництво в ЄС щодо неоднозначності положень стосовно Правил органічного виробництва та обігу органічної продукції, порядку сертифікації органічного виробництва, здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю операторів органічного ринку; відсутність правової готовності, відповідної бази знань та досвіду, людських ресурсів та необхідного рівня компетенції для становлення правильної й дієвої практичної; відсутність відділу органічного сільськогосподарського виробництва в державних органах влади; нестабільна та непередбачувана політична та економічна ситуація в Україні, зокрема високі сільськогосподарські та кліматичні ризики; відсутність будь-якої державної підтримки (не фінансової та фінансової) для розвитку органічного ринку в Україні; залежність органічного сільськогосподарського виробництва від ефективного функціонування сільськогосподарського сектора загалом та продовольчої системи;

2. Проблеми внутрішнього ринку виробництва органічної продукції:

– низький рівень обізнаності щодо органічної тематики; недобросовісна конкуренція серед виробників, роздрібних продавців і сертифікаційних органів;

– обмежений інтерес і відсутність інвестицій від точок продажів для підвищення обізнаності громадськості щодо органічної продукції та зростання обсягів продаж; відсутність доступу в малого та середнього бізнесу до фінансових ресурсів, які б дозволили розвиватись органічному агробізнесу; корупція, незрозумілість контролю та нагляду, скандали, що пов'язані з шахрайством на внутрішньому та міжнародному ринках; незначний асортимент органічних продуктів харчування на полицях магазинів та висока їхня вартість; непередбачувані та нестабільні поставки через недорозвинені технології в українському органічному секторі, недостатній рівень співпраці між виробниками органічної продукції, обмежені можливості щодо збе-

рігання, логістики та низький інтерес зі сторони переробних підприємств.

3. Проблеми науки та освіти:

– відірваність науки від органічного виробництва; нестача кваліфікованих фахівців/консультантів, які спеціалізуються на органічному сільськогосподарському виробництві; відсутність планової державної стратегії з підвищення рівня компетенції для отримання висококваліфікованих спеціалістів у короткостроковій, середньостроковій або довгостроковій перспективі; відсутність повного асортименту дозволених засобів, добрив та речовин, що можуть використовуватись для органічного сільськогосподарського виробництва; низький рівень енергоефективності та загальної ефективності у виробництві, бізнес-навичок.

4. Проблеми комунікації та просування:

– низький рівень поінформованості щодо органічної тематики серед споживачів, виробників, продавців, науковців, освітян, державних службовців, ЗМІ; відсутнє просування органічної тематики на державному рівні; слабе залучення всіх комунікаційних інструментів [9].

Проаналізувавши й узагальнивши результати досліджень багатьох науковців з питань розвитку біологічного сільського господарства в Україні [39], вирішувати вищенаведені проблеми необхідно на різних рівнях — державному, обласному та рівні господарства.

Державний рівень:

– підготовка та ухвалення нормативно-правових документів, що регламентують основні поняття органічного виробництва;

– формування нормативно-правової бази, що регламентує функціонування ринку органічної продукції;

– розроблення системи національних стандартів у галузі органічного сільського господарства, узгодженої з міжнародними стандартами;

– розроблення організаційно-економічного механізму стимулювання виробників органічної продукції через систему пільгового кредитування, оптимізацію оподаткування, дотації і субсидії тощо.

Обласний рівень:

– розроблення цільових програм підтримки сільського господарства, орієнтованого на виробництво органічної продукції;

– проведення наукових досліджень для виявлення потенціалу в галузі органічного виробництва на обласному рівні;

- розширення інформаційного поля, що висвітлює особливості органічного сільськогосподарського виробництва;
- формування освітніх програм підготовки кадрів та підвищення кваліфікації фахівців у галузі виробництва органічної продукції;
- залучення у виробничий обіг земельних ресурсів, придатних для виробництва органічної продукції.

Рівень господарства:

- вибір напряму переходу до виробництва органічної продукції з урахуванням наявних ресурсів виробництва та попиту на продукцію;
- відновлення родючості ґрунтів через систему сівозмін і відмови від засобів хімізації;
- підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва за рахунок вищої ціни реалізації органічної продукції;
- підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів;
- сертифікація виробництва як органічного.

2.2. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

На сучасному сільськогосподарському ринку значним попитом користується органічна продукція. Проблеми розвитку органічного виробництва в Україні виходять на перше місце серед інших важливих проблем. Вітчизняні споживачі прагнуть до підвищення якості споживання та здорового способу життя. Органічна ж продукція забезпечує реальну вигоду для довкілля та здоров'я споживачів, які надають перевагу використанню органічних методів виробництва.

Питання щодо функціонування ринку органіки є актуальними для України, оскільки вона є аграрною країною, має великий потенціал для виробництва органічної продукції, її експорту, споживання на внутрішньому ринку. В останні роки частка органічного сільськогосподарства значно збільшилася в структурі агропромислового комплексу нашої держави. Однак Україна не досягла відповідних результатів щодо розвитку власного органічного сільського господарства.

Поняття «органічне землеробство», загальноприйняте в економічній термінології англосовітських країн ЄС і США, означає такий спосіб сільськогосподарського виробництва, за яким виключається використання синтетичних хімікатів (добрив, пестицидів, антибіотиків)

та генетично модифікованих організмів для одержання екологічно чистої продукції [94, с. 41]. У цьому напрямі в Україні ще не сформована повноцінна інфраструктура ринку органічної продукції, яка б дозволила забезпечити вільний та прозорий її рух. З огляду на зазначене, органічне сільське господарство в Україні потребує не тільки розробки необхідних технологічних процесів, але й цілеспрямованої та виваженої державної підтримки. Тому дослідження стану та розвитку органічного виробництва в нашій країні обумовлює актуальність теми дослідження.

Розвиток органічного виробництва має низку явних екологічних, економічних та соціальних переваг, що притаманні цій сфері діяльності. Вимоги до органічного сільського господарства включають не тільки питання дотримання екологічних норм чистоти продуктів, а й навколишнього середовища. Воно забезпечує збалансований стан екосистеми, що є запорукою сталого розвитку економічної та соціальної сфери всього суспільства. Органічне сільське господарство економічно ефективніше за традиційне за рахунок усунення втрат сільськогосподарської продукції при замкненому циклі виробництва, вивільненні величезних обсягів природних резервів без скорочення фонду споживання. Соціальні переваги органічного виробництва полягають у створенні додаткових робочих місць у сільській місцевості й нових перспектив для малих та середніх фермерських господарств, збільшенні життєздатності сільських громад тощо [96, с. 153; 97; 98, с. 129].

У Законі України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» визначено правові та економічні основи виробництва й обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини, зокрема врегульовано відносини контролю й нагляду за функціонуванням на ринку органічної продукції, встановлено вимоги до виробників та виробничих процесів такої продукції, наведено загальні засади сприяння раціональному використанню ґрунтів та забезпечення доцільного використання і відтворення природних ресурсів. Мета Закону полягає в створенні зрозумілих регулюючих правил у цій підгалузі задля забезпечення впевненості споживачів у тому, що продукти та сировина, марковані як органічні, є дійсно екологічно чистими [12].

Відповідно до Закону, виробництво органічної продукції (сировини) — це виробнича діяльність фізичних або юридичних осіб (зокрема з вирощування та переробки), у процесі якої виключається застосування хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих

організмів (ГМО), консервантів тощо, та на всіх етапах виробництва (виращування, переробки) застосовуються методи, принципи і правила, визначені Законом для отримання натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження та відновлення природних ресурсів.

Органічне виробництво в Україні характеризується незначними обсягами та асортиментом виробництва продукції. Експертні оцінки вітчизняних земель свідчать про наявність великої кількості сільськогосподарських угідь, придатних для ведення органічного господарства. В Україні є близько 8 млн га екологічно чистих чорноземних земель. Вони знаходяться в Північно-Полтавському, Північно-Східно-Луганському, Вінницько-Прикарпатському й Південно-Подільському регіонах України. До того ж у різних областях країни є в сукупності 15–16 млн га окремих ділянок.

Однак у популяризації здорового харчування існують свої проблеми. Органічні продовольчі товари мають вироблятися сертифікованими господарствами та мати екологічне маркування. Споживач має бути впевнений, що отримує екологічно чисту продукцію. Господарствам для отримання такого статусу необхідно пройти перехідний період тривалістю до трьох років із дотриманням вимог органічного виробництва. Після чого чітко розрізняти межі традиційної й екологічної діяльності.

У європейських країнах, де кількість споживання органічної продукції щороку зростає на 10–15 %, діють норми та стандарти Європейського Союзу й Міжнародної федерації органічного сільського господарства (IFOAM). Недержавна організація IFOAM об'єднує понад 700 активних організацій-учасників у більш ніж 100 країнах світу. Документи ЄС і Міжнародної федерації встановлюють принципи й регулюють загальні підходи і вимоги до органічного виробництва. Спеціальні компанії із сертифікації попередньо інспектують технологію виробництва продукції, після чого на етикетках з'являється напис «екологічно чистий». Такий знак є гарантією якості товару [2; 64; 65; 66].

Перехід сільськогосподарських товаровиробників на органічні методи господарювання може бути можливим лише за умови їхнього усвідомлення переваг органічного виробництва порівняно з традиційним. Органічне виробництво швидше має переваги загалом для суспільства, а не для конкретного виробника органічної продукції. Тому для забезпечення ефективності органічного виробництва потрібна державна підтримка у вигляді субсидій для економічного

стимулювання впровадження органічного агровиробництва землекористувачами та землевласниками шляхом надання податкових і кредитних пільг та відшкодувань підприємствам, які здійснюють за власний кошт впровадження органічного агровиробництва та переробку органічної продукції [99; 100, с. 64].

Важливим аспектом щодо розвитку ринку органічної продукції є звільнення від плати за землю землевласників та землекористувачів, що виробляють органічну продукцію. Основні переваги органічних продуктів на українському ринку наведено на рис. 2.4.

Упровадження органічного сільського господарства в Україні доцільно розширювати, оскільки це сприяє:

- відтворенню родючості ґрунтів та збереженню навколишнього середовища;
- розвитку сільських територій та підйому рівня життя сільського населення;
- підвищенню ефективності та прибутковості сільськогосподарського виробництва;
- забезпеченню споживчого ринку здоровою якісною продукцією;
- зміцненню експортного потенціалу держави;
- необхідністю поліпшення іміджу України як виробника та експортера високоякісної здорової органічної продукції;
- забезпеченню продовольчої безпеки в Україні;
- поліпшенню загального добробуту громадян держави.

Проте, незважаючи на перспективи розвитку експортного потенціалу й збереження та відновлення якісних характеристик ґрунтів, стримуючими чинниками розвитку органічного землеробства в Україні є:

- недосконала законодавча база;
- перехід до органічного землеробства триває від 2 до 5 років, протягом яких підприємець несе збитки від зниження урожайності та боротьби з бур'янами й шкідниками;
- низький рівень інформованості, екологічної культури, освіти та інноваційної активності аграрних виробників.

Проблеми розвитку ринку органічної продукції в Україні зображено на рис. 2.5.

Розвиток вітчизняного ринку органічної продукції складається і залежить від: споживача, виробника, постачальника, продавця, дистриб'ютора, законодавчих органів та органів контролю тощо (див. табл. 2.1).

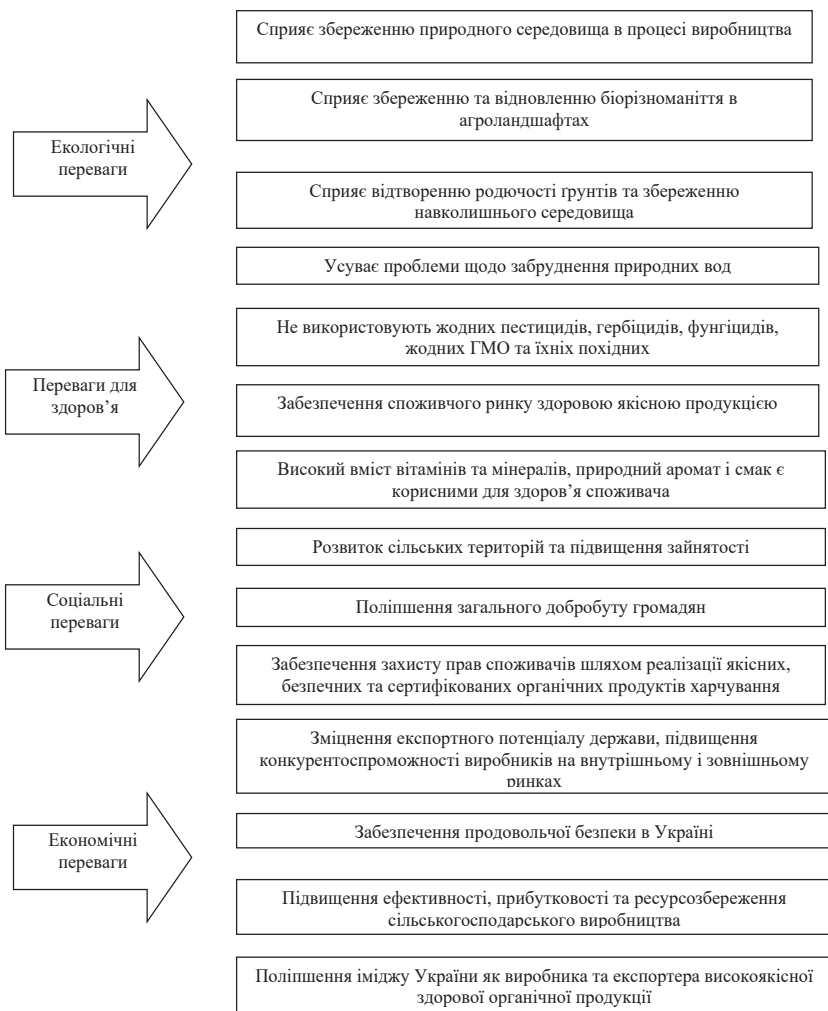

Рис. 2.4. Основні переваги органічних продуктів

Джерело: [94]

Для забезпечення ефективного розвитку ринку органічної продукції в умовах ринкової економіки кожен із суб'єктів цього ринку повинен володіти певним обов'язковим набором атрибутів, які наведено в табл. 2.1.

Рис. 2.5. Проблеми розвитку ринку органічної продукції

Джерело: розроблено автором за [11; 23, с. 60; 99; 101, с. 81]

Для поліпшення функціонування ринку та якості органічної продукції з метою захисту прав споживачів доцільно вживати такі заходи:

1. Стимулювати збут на внутрішньому ринку шляхом впровадження ефективної маркетингової політики.
2. Розробити національну систему стандартів щодо сертифікації органічної продукції.
3. залучати інвесторів для переходу сільськогосподарських виробників на органічне виробництво.
4. Стимулювати розвиток ринку органічної продукції з боку держави шляхом збільшення кількості податкових пільг, дотацій тощо.
5. Поглиблювати наукові дослідження у сфері сільського господарства, результати яких можна було б використати для впровадження ефективної системи виробництва органічної продукції.

Умови ефективного функціонування ринку органічної продукції в Україні

Учасник ринку	Характеристика та умови участі на ринку
Законодавчі органи	<p>Установлюють умови функціонування ринку через законодавчо-нормативні акти, що визначають особливості виробництва, переробки та реалізації органічної продукції.</p> <p>Умови:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Володіти знаннями, компетентністю, мати розуміння щодо сфери виробництва та обігу органічної продукції та сировини. 2. Забезпечити ефективну взаємодію всіх учасників ринку. 3. Моніторити попит на органічну продукцію
Органи контролю	<p>Контролюють виконання законодавчих та нормативних актів усіма учасниками ринку.</p> <p>Умови:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Володіти знаннями, компетентністю, мати розуміння щодо сфери виробництва та обігу органічної продукції та сировини. 2. Здійснювати контроль за дотриманням законодавчих та нормативних вимог. 3. Моніторити попит на органічну продукцію
Споживачі	<p>Головні суб'єкти, які визначають умови на ринку та знають впливу від інших учасників.</p> <p>Умови:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Мати розуміння щодо сфери виробництва та обігу органічної продукції та сировини. 2. Мати бажання купити органічну продукцію. 3. Спроможність купити органічну продукцію. 4. Впливати на інших учасників ринку через контролюючі органи
Виробники і постачальники	<p>Виконують функції, спрямовані на задоволення потреб ринку і попиту споживачів. На українському ринку представлені виробниками органічної продукції та переробниками органічної продукції, компаніями, які постачають на український ринок імпортовані органічні продукти.</p> <p>Умови:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Володіти знаннями, компетентністю, мати розуміння щодо сфери виробництва та обігу органічної продукції та сировини. 2. Забезпечувати виконання вимог законодавства та контролюючих органів. 3. Моніторити попит на органічну продукцію.

Учасник ринку	Характеристика та умови участі на ринку
	4. Мати бажання задовольнити потреби споживачів. 5. Спроможність задовольнити ці потреби
Продавці і дистрибутори	Задовольняють попит споживачів за допомогою пропозицій виробників та постачальників. На українському ринку представлені спеціалізованими торговельними точками щодо продажу натуральних, екологічно чистих і органічних продуктів, а також супермаркетами. Умови: 1. Володіти знаннями, компетентністю, мати розуміння щодо сфери виробництва та обігу органічної продукції та сировини. 2. Забезпечувати виконання вимог законодавства та органів контролю. 3. Моніторити попит на органічну продукцію. 4. Мати бажання задовольнити потреби споживача. 5. Забезпечувати асортимент органічної продукції шляхом залучення їхніх виробників і постачальників. 6. Залучати споживачів до купівлі органічних продуктів взагалі та до своєї торгової точки зокрема, сприяти підвищенню інформованості щодо органічних продуктів серед населення взагалі і серед своїх покупців. 7. Стимулювати та формувати попит і пропозицію на ринку органічної продукції, забезпечувати ефективну комунікацію між споживачем і виробником / постачальником

Джерело: систематизовано автором за [1, с. 116; 7, с. 193; 11; 14, с. 163]

Отже, у результаті проведеного дослідження доведено, що ринок органічної продукції в Україні є перспективним та відкриває перед виробниками та експортерами широкі горизонти. Визначено переваги виробництва органічної продукції: екологічні, для здоров'я споживачів, соціальні, економічні. Україна, маючи значний потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, її експорту, споживання на внутрішньому ринку, досягла певних результатів щодо розвитку власного органічного виробництва. Проте існує низка проблем, що спричиняє повільний та однобічний розвиток органічного виробництва в нашій країні, зокрема недосконала законодавча база щодо виробництва та обігу органічної продукції й сировини; відсутність державної фінансової підтримки недосконалість механізму

сертифікації; недостатній рівень інформованості, екологічної культури, освіти виробників органічного виробництва; низький рівень інноваційної активності аграрних виробників та управлінських структур тощо.

Для поліпшення функціонування ринку органічної продукції доцільно: стимулювати збут на внутрішньому ринку шляхом упровадження ефективної маркетингової політики; залучати інвесторів для переходу на органічне виробництво; поглиблювати наукові дослідження у сфері виробництва органічної продукції; стимулювати розвиток ринку органічної продукції з боку держави щодо збільшення податкових пільг, дотацій тощо.

2.3. АНАЛІЗ РИНКУ ОРГАНІЧНИХ ТОВАРІВ В УКРАЇНІ

2.3.1. Характеристика товарообігу органічних товарів

Ринок органічних продуктів в Україні наразі перебуває на стадії становлення. До недавніх часів цей напрямок цікавив лише деяких споживачів, проте наразі популярність органічних товарів зростає. Перешкодою на шляху підвищення популярності органічних харчових продуктів як товару є законодавство, що досі знаходиться на стадії розвитку, та складність сертифікації таких товарів. Сьогодні в Україні існує лише один національний орган із сертифікації, тому більшість виробників вимушені сертифікуватися за іноземними вимогами. Натомість це дає можливість безперешкодного виходу на зовнішній ринок вітчизняним товарам, які мають міжнародну сертифікацію.

За даними сертифікаційного органу «Органік стандарт», частка органічних продуктів на продовольчому ринку України складає 1 %. Це пов'язано з тим, що 95 % органічної сировини, що вирощується на території країни, підлягає експорту. Використання органічної сировини на внутрішньому ринку залишається на низькому рівні. Це є основною причиною того, що ціни на органічні товари можуть перевищувати ціни на традиційні їх аналоги в кілька разів, натомість ціна органічних товарів у розвинених країнах вища в середньому на 10 %. Розвиток органічних підходів до виробництва дозволить знизити їхню ціну для національного споживача, що дасть можливість купувати органічні товари менш забезпеченому населенню [24].

Для розвитку ринку органічних товарів України Спілкою виробників органічних сертифікованих продуктів було організовано перший міжнародний конгрес «Органічна Україна 2017». Цей захід мав на меті обмін досвідом виробників органічної продукції, а також розкриття переваг органічного виробництва для виробників, що тільки починають перехід на органічний спосіб виробництва. Учасниками конгресу були представники органів влади, сертифікаційного органу «Органік стандарт», досвідчені виробники органічної продукції, у сукупності понад 70 учасників із 9 країн [103]. У березні 2020 року відбудеться вже IV Конгрес «Органічна Україна 2020» за таким напрямком «Розвиток органічного ринку в Україні — від технологій до ринків збуту» [104].

Матеріали виступів учасників конференції демонструють стан та перспективи органічного ринку. Згідно з дослідженнями Трофімцевої О. В.: В Україні понад 300 виробників органічної продукції, що займають 400000 га земель. Проте ця площа становить лише 1 % від оброблюваних земель країни. Натомість, площа органічних господарств постійно зростає (див. рис. 2.6).

Із рис. 2.6 видно, що з 2002 р. площа, зайнята органічними господарствами, зростає втричі. Зараз в Україні 410550 га землі використовується для органічного виробництва (за даними Федерації органічного руху України). Порівняно з 2010 роком площа зростає на 35 %.

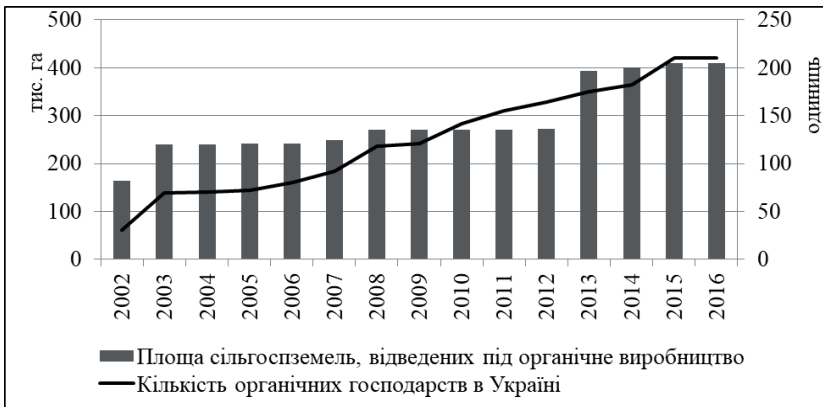

Рис. 2.6. Динаміка зростання площі органічних сільськогосподарських угідь

Джерело: побудовано авторами за даними Федерації органічного руху України [92]

Позитивна динаміка зростання прослідковується і стосовно внутрішнього ринку органічної продукції України (див. рис. 2.7).

Згідно з даними рисунка, до 2008 року внутрішній ринок органічних продуктів практично не розвивався. Зміна пріоритетів споживачів та пошук альтернативних шляхів розвитку економіки спричинили розвиток органічного ринку. За останні 5 років приріст внутрішнього ринку органічних продуктів складає 90 %.

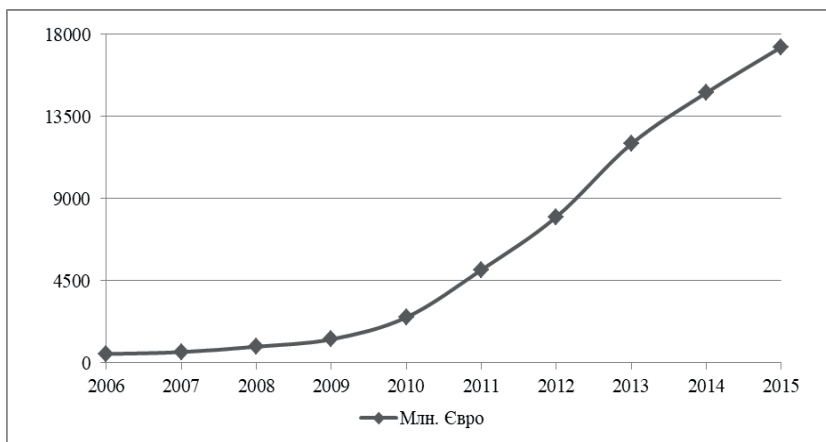

Рис. 2.7. Динаміка зростання внутрішнього ринку органічних продуктів в Україні

Джерело: побудовано авторами за даними Федерації органічного руху України [92]

Також за цей період значно збільшилася кількість органічних операторів (виробники сировини, переробники, посередники). На рис. 2.8 зображено динаміку кількості органічних операторів.

Кількість сертифікованих операторів органічного сектора за останні 10 років зросла від декількох до більш ніж 400 підприємств.

На рис. 2.9 зображено динаміку експорту вітчизняних органічних товарів.

Із графіка видно, що особливе зростання експорту органічного продукту почалося з 2015 року на фоні інтеграційних процесів нашої країни до ЄС. Для сертифікації органічного продукту, що йде на експорт, в Україні діє 17 сертифікаційних органів, включених до Переліку, затвердженого Комісією ЄС.

Рис. 2.8. Динаміка кількості операторів органічного виробництва
Джерело: побудовано авторами за даними Федерації органічного руху України [92]

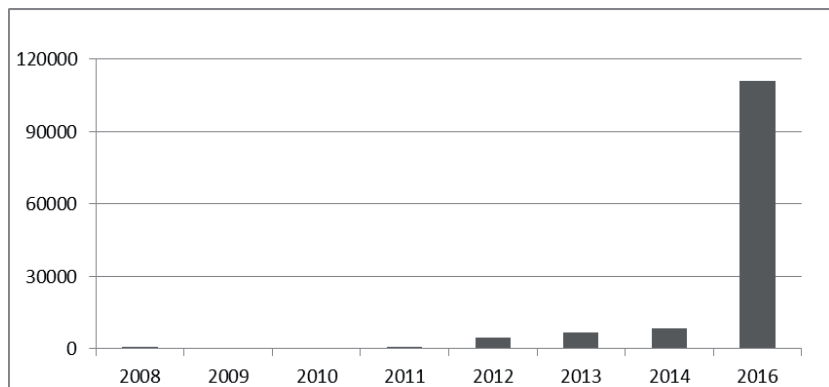

Рис. 2.9. Динаміка експорту органічних товарів
Джерело: побудовано авторами за даними Федерації органічного руху України [92]

Наші товари, за даними 2016 року, експортуються переважно у: Нідерланди — частка експорту врожаю 2016 року 49,67 %, Німеччину — 34,36 %, Великобританію — 5,69 % Швейцарію — 4,88 %,

Австрію — 1,2 %, Польщу — 1,19 %, Румунію — 0,95 %, Угорщину — 0,48 %, Італію — 0,38 %, Бельгію — 0,35 %, Францію — 0,34 %, Чехію — 0,21 %, Ізраїль — 0,20 %, Литву — 0,07 %, Малайзію — 0,04 %, ОАЕ — 0,01 % [89, с. 11].

Найбільша частка експорту української органіки припадає на Нідерланди та Німеччину, частка експорту до інших країн у десятки разів нижча. Це потрібно враховувати виробникам під час планування виходу на європейський ринок.

Конкуренцію нашій державі у сфері виробництва органічних продуктів на міжнародному ринку складають такі країни: Росія, Білорусь, Казахстан, Румунія, Італія, Молдова, Болгарія, Словаччина, Чехія, Туреччина.

Наразі в Україні сертифіковано як органічні такі товари: зернові культури, бобові культури, олійні культури, овочі, фрукти, ягоди (свіжі, сушені, морожені), виноград, ефіроолійні культури, молоко, кефір, сметана, м'який сир, вершки, масло, м'ясо, яйця, гриби, горіхи, мед. Перелік переробленої продукції натомість, значно менший, а саме: хлібобулочні вироби, крупи, борошно, джеми, сиропи, соки, соуси, рослинні олії, консервовані овочі [105].

Основні види продуктів, що були експортовані у 2016 році: пшениця (озима і ярова в сукупності) — 33,35 % загального обсягу експорту, кукурудза — 19,35 %, сояшник — 9,71 %, ячмінь 7,82 %, спельта (очищена й неочищена) — 6,12 %, соя — 5,29 %, ріпак — 4,68 %, пшона — 4,6 %, фуражна пшениця — 3,17 %, льон — 1,9 %; заморожена чорниця — 0,62 %, просо — 0,49 %, гарбузове насіння — 0,44 %, гірчиця — 0,39 %, овес — 0,3 %, концентрований яблучний сік — 0,34 %, волоські горіхи — 0,22 %, інша продукція — 1,2 % [106]. Найбільш пріоритетним напрямом органічного ринку є експорт пшениці та кукурудзи.

Також в Україну імпортуються переважно європейські органічні продукти. Імпортовані продукти реалізуються в мережах магазинів Delight (продовольчі товари), Goodwine (вина), Сільпо (Fozzy Group), Натур Бутік (продовольчі та непродовольчі товари), Органік Ера (продовольчі товари), Рагесо (продовольчі товари з Франції), NIPR (дитяче харчування та товари для дітей) та інші.

Проте в торговельних мережах представлені і товари вітчизняних виробників: ТОВ «Фабрика бакалійних продуктів», ТМ «Жменька», що випускає органічні крупи, борошно, цукор, ТОВ «Органік Оригінал», ТМ «Екород» випускає органічні крупи, борошно, кавуни,

дині, олію соняшникову, мед, ТМ «ЕтноПродукт» — органічне молоко, кефір, сметану, м'ясо, мед, «Пан Еко» — органічні джеми, сиропи, соки, сухофрукти, м'ясні продукти зі свинини, ТОВ «Велс Органік» — органічні овочі, ТМ «Царський садовник» — органічні овочі, ТМ «Хлібіо», ТОВ «Продовольча компанія «Екопродукт» — органічні чаї ТМ «Карпатський чай», ТОВ «Екохліб-плюс», ТМ «Галка», що випускає органічну каву та інші виробники.

Першими виробниками в цій сфері були: «Жменька», «Пан Еко» (2008 р.), пізніше з'явилися такі торговельні марки, як: «ЕтноПродукт», «Екород», «ВелесОрганік», «Organico» (2010 р.).

Отже, асортимент української органічної продукції зростає, проте існує проблема її доступності для більшості регіонів країни, хоча з 2013 року органічні продукти почали потрапляти на полиці великих супермаркетів. Так, більшість мереж органічних товарів зосереджені в Києві та в області, у великих містах, натомість, для більшості населення доступні тільки онлайн-магазини [107, с.128].

На Одещині зареєстровано 18 підприємств, які сертифіковані за європейськими стандартами, що займаються рослинництвом, а саме: приватне підприємство «Агро-ДІС», що вирощує ячмінь, овес, горох; ТОВ «Мар'янівка» — ячмінь, пшеницю, люцерну, еспарцет; ТОВ «Шабо», що виробляє виноматеріали тощо.

У сфері органічного тваринництва працює лише одна фірма: ТОВ «Дунайський аграрій», що займається вирощуванням курей, качок та яєць. Також це підприємництво займається і рослинництвом.

Переробкою займаються три підприємства Одещини: «Перлина Струмка», що виготовляє виноматеріали для столових вин; ТОВ «Каспер», що виготовляє олію соняшникову високоолеїнову, олію соняшникову, макуху соняшкову, олію ріпакову, макуху ріпакову, олію гірчичну, макуху гірчичну, порошок гірчичний, олію кукурудзяну, макуху кукурудзи, олію лляну, макуху лляну, олію розторопші, макуху розторопші, суміш оливкової та соняшничкової олій, соєвий соус, олію рижю, макуху рижю; ТОВ «Хлібіо трейд», що виготовляє хлібобулочні вироби.

На експорт виробляють продукцію сім підприємств Одещини: «БУДЖАК» (пшениця, ячмінь, розторопша), ТОВ «Дунайський аграрій», державне підприємство «Нова Царичанка-1» (пшениця, ячмінь), приватне підприємство «Ренійський аграрій» (пшениця, ячмінь, просо, ріпак, кукурудза, соняшник), державне підприємство «СВІТАНОК-АГРО» (пшениця, ячмінь, просо, кукурудза), ТОВ

«Каспер», ТОВ «ЮНІМАР ЛОГІСТИК» (пшениця, ячмінь, кукурудза, соя, горох, ріпак, соняшник).

У сфері торгівлі сертифіковані п'ять компаній Одеської області: ТОВ «Секвойя Груп», «СЕНАТ» Стивідорна компанія, ТОВ «Каспер», ТОВ «Хлібо трейд», ТОВ «ЮНІМАР ЛОГІСТИК».

Усі перелічені підприємства Одещини сертифіковані за «Стандартом МАОС з органічного виробництва і переробки», що еквівалентний Постановам Ради ЄС № 834/2007 та 889/2008.

На Одещині органічні продукти можна придбати в мережах супермаркетів «Сільпо», «METRO Cash and Carry», «BILLA», «Фуршет», «Таврія В», «Ашан».

Мережа супермаркетів «Сільпо» надає можливість придбати органічні продукти як вітчизняного, так і імпортного виробництва, а саме: широкий асортимент українських овочів та фруктів, молоко та молочні продукти, оливкова та соняшникова олії, мед, цукор, крупи та італійські макаронні вироби. Органічні товари на полицях позначені знаком «Органічні продукти» і наявні майже у всіх великих супермаркетах Одещини. Ціни на органічні товари не дуже відрізняються від цін на звичайні аналоги, що дає можливість купувати такі товари широкому колу споживачів.

Гіпермаркет «Ашан» має досить широкий вибір органічних товарів. На полицях органічні товари розміщені відповідно до асортиментної категорії, проте мають спеціальні зелені цінники із зображенням євролистка та поміткою «органічний продукт». Серед таких продуктів присутні не тільки сертифіковані за європейськими стандартами, а й ті, що вже мають національний знак органічного продукту. ТМ «Ашан» випускає органічні крупи, томатну пасту, джеми та варення, сертифіковані за обома стандартами. Інші торговельні марки продуктів сертифіковані за стандартами ЄС, а саме: «Bioitalia», що випускає томатну пасту, овочеві консерви, квашені, солені овочі, соки, «Primeal», — специфічні продукти харчування для вегетаріанців, «Organiko» — олії, «Spring drops» — соки. У гіпермаркеті також достатньо широкий асортимент органічних вин торговельних марок: «Laudum», «Les embruns», «Castillo», «Gandia», «Macatella», «Vin boilologique». Проте поряд з імпортними товарами, указаними вище, наявні й вітчизняні торговельні марки, які сертифіковані за стандартами ЄС: «Сто пудів», що виробляють спеції, «Екород», що спеціалізується на екопродуктах, проте крупи та олії виробника мають органічні сертифікати, «Козуб» — крупи, «Жменька» — органічні та

звичайні крупи, «Золотий пармен» — соки. Товари цієї категорії мають практично такі ж ціни, що й товари, що не є органічними, — різниця в ціні до 10 грн залежно від виду товару.

Водночас, проведене дослідження показало, що в інших великих торговельних мережах Одещини асортимент органічних товарів незначний. Так, у мережі супермаркетів «METRO Cash and Carry» наявні такі органічні товари: кориця ТМ «Еко», спеції ТМ «Приправка», кукурудзяні палички ТМ «Кукузаврики». Ці товари на декілька гривень дорожчі від звичайних аналогів, проте є й товари, ціни на які завищено: крупи ТМ «Жменька» у два рази дорожчі від неорганічних аналогів.

Мережа супермаркетів «Таврія В» може запропонувати покупцеві органічні крупи ТМ «Сорель» та оливкову олію ТМ «Eleon». У цій мережі ціни на органічні товари завищені вдвічі порівняно з аналогами. Спеціальних позначок на полицках немає, проте імпортні товари стоять на полицках окремо.

В асортименті супермаркетів «VILLA» наявні приправи та гімалайська сіль ТМ «Приправка», проте ціна на них у цій мережі вища у 2 рази порівняно з ціною у торговельній мережі «METRO Cash and Carry». Також в асортименті супермаркетів є органічний тростинний цукор, що за ціною у п'ять разів дорожчий за неорганічний аналог.

Торговельна мережа «Фуршет» у своєму асортименті має лише органічні консерви та соління ТМ «Укрполе». Товари цієї фірми стоять на окремих полицках, до того ж аналогічних товарів інших торговельних марок у супермаркеті не представлено.

Також під час проведення аналізу було виявлено багато товарів вітчизняних виробників із позначками на упаковці «органічний продукт», проте без знаків органічної сертифікації товару. Найбільше таких товарів у торговельній мережі «METRO Cash and Carry». Використання напису «органічний продукт» та знаків, які імітують знаки органічного маркування суперечить Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини».

Більш широкий асортимент органічних харчових продуктів можна знайти у спеціалізованих магазинах, але ціна в таких торговельних мережах зазвичай значно вища. За більш доступною ціною можна віднайти органічні товари в інтернет-магазинах.

Але магазинів, що спеціалізуються суто на органічних товарах, на Одещині немає. Усі магазини спеціалізуються на продажу екологічно чистих, натуральних та органічних продуктів. Серед них: булочна «Крендель», що пропонує натуральні та органічні хлібобулочні вироби,

«Прованс» та «БіоМаркет» — магазин органічних та натуральних продуктів харчування, «Віпстеп» пропонує органічні товари ТМ «Organic», «Greens market» — вегетаріанський супермаркет, «Natur Boutique».

На основі дослідження можна зробити висновок, що органічні товари залишаються малодоступними для пересічного споживача. Найбільший асортимент органічних товарів пропонують спеціалізовані магазини.

2.3.2. Аналіз ринку органічної косметики

В останні роки все більш популярною стає органічна косметика. Адже, як відомо, звичайна косметика наразі часто може бути небезпечною для здоров'я. На сьогоднішні позначку «ORGANIC» або «BIO» можна побачити на багатьох продуктах, речах та косметиці. Органічною косметика може називатись лише тоді, коли пройшла відповідну сертифікацію.

Органи добровільної сертифікації органічної косметики існують у багатьох країнах: Німеччині (BDIH, Natrue-Label), Франції (Cosmebio, ECOCERT), Великобританії (Soil Association), Італії (ICEA), США (USDA NOP) та ін. Виробники, продукція яких пройшла процедуру перевірки, отримують сертифікат і право ставити на упаковку відповідну позначку. Також існує міжнародний гармонізований стандарт органічної косметики COSMOS, створений робочою групою з п'яти сертифікаційних організацій: BDIH (Німеччина), Soil Association (Великобританія), Ecocert и Cosmebio (Франція), ICEA (Італія). Продукти, що сертифіковані за цим стандартом, будуть марковані як «COSMOS ORGANIC» (органічний) або «COSMOS NATURAL» (натуральний), залежно від рівня сертифікації [109 с. 29; 110].

Органічна косметика повинна містити тільки натуральні компоненти:

- рослинні масла замість силіконів, вазеліну, ефірних жирних кислот тощо;
- натуральні полімери (гіалуронова кислота, хітозан) замість синтетичних загусників;
- натуральні емульгатори (білки, фосфоліпіди, похідні крохмалю) замість синтетичних емульгаторів;
- ефірні масла замість віддушок;
- натуральні антимікробні агенти (бензойна кислота) замість синтетичних консервантів;

– рослинні екстракти, натуральні вітаміни, альфа-гідроксікислоти та інші компоненти замість синтетичних аналогів [111].

Кожний сертифікаційний орган, що контролює косметичні засоби, створює певні норми, яким повинен відповідати продукт та виробник для того, щоб бути сертифікованим. Відповідно до стандартів, за якими виробляється органічна косметика, забороняється: використання інгредієнтів, отриманих у процесі переробки нафти, генетично модифіковані інгредієнти та нано-технології, тестування кінцевого продукту (деякими стандартами косметичної сировини) на тваринах, використання інгредієнтів, які отримують із мертвих тварин, кінцевий продукт забороняється обробляти іонізуючим випромінюванням, збір та використання рослинної сировини не повинні наносити шкоду довкіллю, не дозволяється використання тих видів рослин, що знаходяться під захистом.

В органічній косметиці забороняється використовувати такі шкідливі для здоров'я речовини:

– метил-, пропіл-, бутил- та етилпарабени (methyl, propyl, butyl-andethylparabens) — часто використовуються в засобах щоденного догляду як стабілізатори-консерванти, які пригнічують розвиток мікроорганізмів; всмоктуються шкірою та мають слабку естрогенну дію, що небезпечно для жінок, яким естроген протипоказаний, а також під час вагітності (викликає патології репродуктивної функції плоду);

– діетаноламін (DEA, DEA), триетаноламін (TEA) — піноутворювальні речовини, належать до амінів (що мають у складі аміак); мають токсичну дію за тривалого використання; можуть викликати алергічні реакції, подразнення очей, сухість шкіри та волосся;

– пропіленгліколь (propyleneglycol, PPG), поліетиленгліколь (ПЕГ, PEG) — суміш продуктів нафтохімічної переробки, використовується як гігроскопічний інгредієнт; може викликати кропивницю та екзему;

– натрій лаурил / лауретсульфат (sodium lauruulaureth sulfate) — дешевий та шкідливий детергент, що використовується в шампунях завдяки своїм властивостям очищати та утворювати піну. Продукт нафтопереробки, часто маскується за фразою «отриманий із кокосів»; викликає подразнення очей, лущення шкіри голови, яке подібне до лупи, висип на шкірі, виникнення тріщин;

– вазелін (petrolatum) — похідне від мінерального масла, використовується як пом'якшувальний засіб, широко застосовується через

дешевизну. Порушує природні процеси зволоження та викликає саме той стан, який повинен усунути сухість шкіри, виникнення тріщин;

– стеаралконіум-хлорид (stearalkonium chloride) спочатку розроблений для ополіскувачів білизни, пізніше знайшов застосування в кондиціонерах для волосся і кремах через дешевизну порівнянно з рослинними екстрактами. Токсичний, викликає алергічні реакції;

– діазолідиніл-сечовина, імідазолідиніл-сечовина (diazolidinyl urea, imidazolidinyl urea) використовуються як консерванти, виділяють формальдегід, який має токсичну дію. Можуть викликати контактний дерматит. Також відомі під назвами Гермол II та Гермол 115 (Germall II, Germall 115);

– сополімери вінілпіролідону та вінілацетату (PVP/VA copolymer) — похідні нафтопродуктів, часто використовуються у засобах для укладки волосся. Мають токсичну дію на легені при вдиханні частинок;

– синтетичні барвники — підвищують привабливість косметичних засобів. Маркуються як FD&C або D&C, після чого пишеться колір та номер. Наприклад, FD&C Red № 6 (червоний). Багато синтетичних барвників — канцерогени. Такі косметичні засоби краще зовсім не використовувати незалежно від того, скільки вони коштують;

– синтетичні ароматизатори позначаються просто як «ароматизатор», однак містять до 200 хімічних інгредієнтів, які можуть викликати: головний біль, запаморочення, висип, гіперпігментацію, кашель, подразнення шкіри [112].

На сьогоднішні загальна структура ринку органічної косметики в Україні складається із: 58,5 % — засоби догляду за волоссям, 24,6 % — засоби догляду за тілом, 15,7 % — зубна паста, 1,2 % — засоби догляду за шкірою обличчя [113].

Органічної косметики практично немає у звичайних магазинах, а це негативно впливає на показники попиту та пропозиції. Придбати органічну косметику можна в спеціалізованих магазинах та інтернет-магазинах.

Представниками органічної косметики, натуральність яких підтверджена сертифікатами та продукцію яких можна придбати в українських магазинах, є торгові марки Weleda (NaTrue), Dr. Hauschka (BDIH, NaTrue), Natura Siberica (ICEA, ECOCERT, COSMOS STANDARD, BDIH), SANTE (BDIH, NaTrue), ATHENA'S (ICEA), ECO COSMETICS (ECOCERT), L'ATELIER DES DELICES (ECOCERT, COSMIBIO), LOGONA (BDIH, NaTrue).

2.3.3. Аналіз ринку лляної продукції

Для виробництва екологобезпечних текстильних матеріалів широко використовуються всі види пряжі із натуральних (бавовни, льону, вовни) і деяких штучних (віскозне, полінозне та інші) волокон. Однак найбільш перспективним для вітчизняного виробництва цих матеріалів виявився льон.

Переваги лляного волокна серед інших волокон у виробництві екологобезпечних текстильних матеріалів обумовлені багатьма чинниками, а саме: притаманними цьому волокну унікальними медико-біологічними, механічними, фізичними і естетичними властивостями, високою гігієнічністю і екологічною безпекою виготовлених із нього текстильних матеріалів і виробів. Україна, яка має вигідне геостратегічне розташування та сприятливий клімат, внаслідок розвитку наявного науково-технічного потенціалу та поширення сучасних тенденцій поліпшення екологічних властивостей продукції, змогла б зайняти належну нішу в цьому секторі світового ринку [114, с. 199].

Аналіз останніх досліджень свідчить про те, що в останні роки широко розглядаються у світі технічні, технологічні, товарознавчі, екологічні та економічні аспекти виробництва лляної та льономісткої продукції, ураховуючи характерні, виняткові властивості льону [115, с. 208].

Актуальним стає питання щодо інноваційних розробок, удосконалення техніки і технології, застосування новітніх способів виробництва лляної продукції вітчизняною промисловістю і постійне вдосконалення системи нормативної документації (стандартів, регламентів), у яких регламентуються вимоги до рівня гігієнічності та екологічної безпечності названих товарів. Система нормативної документації має особливе значення, оскільки Україна прагне стати європейською державою, що дасть змогу вітчизняним товаровиробникам отримати доступ на великий ринок, проте Додатками до Угоди про Асоціацію з ЄС передбачається виконання Україною зобов'язань у певні терміни, а саме — запровадження необхідних законодавчих змін, поступова гармонізація та адаптація до європейських стандартів.

Така робота є дуже необхідною, адже різниця в технічних регламентах, стандартах, системах контролю якості та безпеки є однією з перешкод для усунення бар'єрів у торгівлі та виходу вітчизняних товарів на ринок ЄС.

У країнах ЄС в області екології текстилю успішно діє стандарт Oeko-Tex Standard 100, який регламентує вміст у текстильних виробках шкідливих речовин, що можуть у процесі експлуатації чи зберігання мігрувати з цих матеріалів і виробів до тіла людини та в навколишнє середовище і негативно впливати на них. Особливістю побудови стандарту Oeko-Tex 100, є те, що в ньому вперше об'єднані в єдину систему всі норми і вимоги до екологічної безпечності текстильних матеріалів і виробів різних способів виробництва, волокнистого складу та призначення, які раніше містились в окремих стандартах [116].

В Україні діє національний стандарт ДСТУ 4239:2003 «Матеріали і вироби текстильного і шкіряного побутового призначення. Основні гігієнічні вимоги» (далі — ДСТУ 4239:2003). Екологічні та гігієнічні вимоги, сформульовані у ДСТУ 4239:2003, гармонізовані з аналогічними вимогами до екотекстилю, наведеними в Oeko-Tex Standard 100 [117].

Проведення порівняльного аналізу стандартів Oeko-Tex Standard 100 та ДСТУ 4239:2003 показало низку розбіжностей, які виникають насамперед від того, що номенклатура показників Oeko-Tex Standard 100 регулярно переглядається, коректується та вдосконалюється. Поряд із цим ДСТУ 4239:2003 є незмінним починаючи з 2005 року. Аналізуючи стандарт ДСТУ 4239:2003 та Oeko-Tex Standard 100, також було визначено, що номенклатура показників, за якою працює товариство з контролю Oeko-Tex, є значно ширшою та включає контроль таких показників, як вміст сурми, свинцю, кадмію. Поряд із цим, у ДСТУ 4239:2003 такі показники відсутні; перелік пестицидів, на вміст яких перевіряється текстильна продукція відповідно до Oeko-Tex Standard 100, є значно ширшим і містить близько 60 їх найменувань, а поряд із цим у ДСТУ 4239:2003 міститься близько 10 найменувань пестицидів; у ДСТУ 4239:2003 не нормуються допустимі рівні вмісту фталатів, оловоорганічних сполук, барвників (канцерогенів, алергенів, ариламінів), поліциклических ароматичних вуглеводнів, рівень стійкості пофарбування до дії різних факторів тощо.

Існує низка екологічних показників, які взагалі не передбачені у вітчизняних стандартах та інших нормативних документах, хоча залишати їх поза увагою було б недоцільно. Наприклад, для білизняних і сорочково-платяних виробів не нормовано наявність патогенних і волокноруйнівних мікроорганізмів. Для ляних тканин важливими показниками є ступінь білизни, незмінальність, малоусадковість, водоопірність, вогнетривкість, стійкість пофарбу-

вання до світла, прасування, прання, але вони також не нормовані [118, с. 36].

Українському споживачеві залишається купувати текстильну продукцію, що не проходила перевірок на екологічну безпеку, рівень незахищеності українського покупця останнім часом збільшується. До того ж із кінця 2013 року з переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації вилучено навіть дитячий одяг і взуття.

Ураховуючи наведене вище, в Україні потрібна науково обґрунтована номенклатура екологічних критеріїв текстильної продукції та регламентація рівнів показників екологічності продукції текстильної промисловості.

2.3.4. Аналіз ринку органічних продуктів дитячого харчування

Сьогодні ринок продукції дитячого харчування в Україні характеризується тенденцією його поступового покращення його якості. Однією з причин такого покращення є зміна культури споживання і стилю життя: зростає жіноча зайнятість, а, отже, і потреба в готовому продукті для дитини — високоякісному, зручному та безпечному.

Крім того, причинами є соціально-демографічні зміни останніх років, збільшення виплати при народженні дитини, що сприяє приросту народжуваності, розширення цільової аудиторії. Тому населення націлене на споживання органічних продуктів дитячого харчування, незалежно від їх ціни [119].

В Україні з вересня 2015 року діє класифікація продуктів дитячого харчування, яка введена в дію згідно «Гігієнічних вимог до продуктів дитячого харчування, параметрів безпечності та окремих показників їх якості» (див. рис. 2.10) [120; 121].

Лідерами з виробництва харчової продукції залишаються спеціалізовані підприємства дитячого харчування. До основних учасників цього ринку належать: ПАТ «Хорольський молочно-консервний комбінат дитячих продуктів» (Полтавська обл.) — сухі молочні продукти; ТОВ «Південний консервний завод» (м. Херсон), ПАТ «Одеський консервний завод дитячого харчування» — плодоовочеві консерви і соки; ПАТ «Галактон», ТОВ «Фавор» (м. Київ), ПАТ «АК Комбінат «Придніпровський»» (м. Дніпропетровськ), ТОВ «Люстдорф» (Вінницька обл.), ПАТ «Вімм-Біль-Данн Україна» (Київська обл.), ПАТ «Яготинський маслозавод» «Яготинське для дітей» (Київська обл.) — рідкі та пастоподібні молочні продукти.

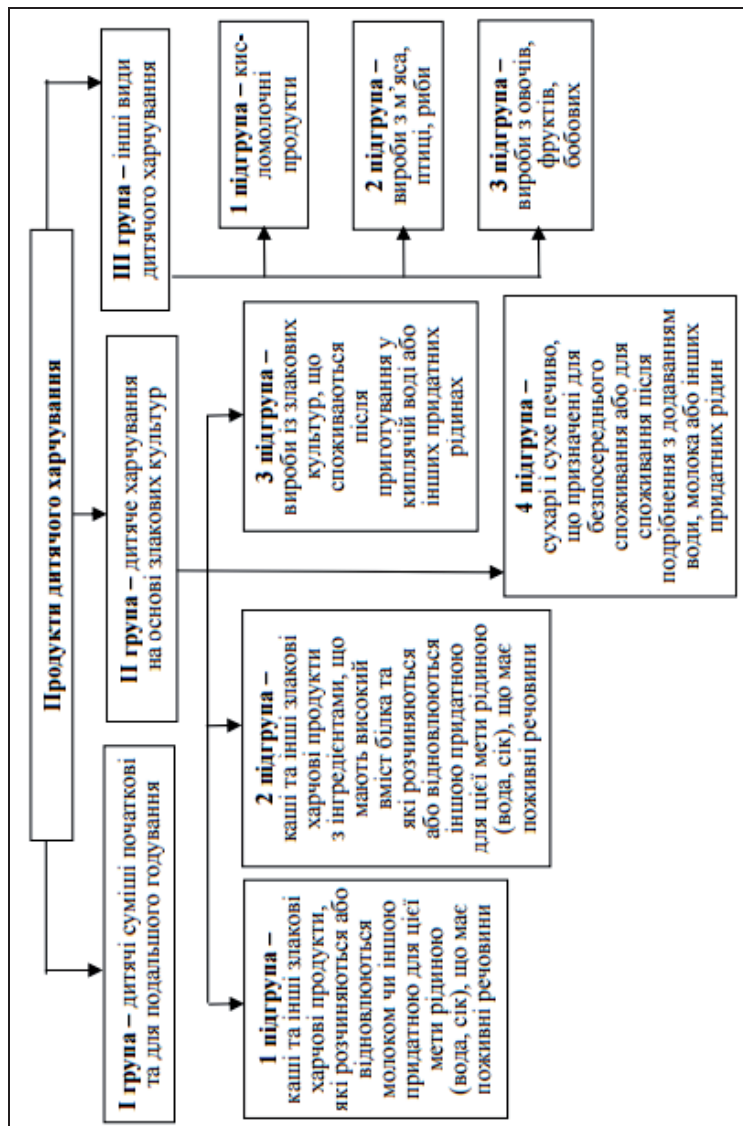

Рис. 2.10 Класифікація продуктів дитячого харчування в Україні

Джерело: [120]

Сировину для виробництва продуктів дитячого харчування на молочній основі підприємства-виробники отримують від господарств, яким надано статус спеціальної зони. Наразі статус спеціальної сировинної зони надано 83 господарствам у 14 областях України (Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській і Чернігівській [122]).

Основні лідери світового ринку дитячого харчування: «Nestle» — 19 %; «Bristol-Myers» — 15 %; «Abbott Laboratories» — 11 %; «Novartis» — 8 %; «Numico» — 7 %; «Heinz» — 6 %; «Wyeth» — 4 %; «Danone» — 3 %; інші — 27 %. Деякі виробники, бажаючи бути конкурентоспроможними стосовно виробів екологічно безпечної продукції, маркують свою продукцію різноманітними написами та знаками, наприклад «натуральна», «екологічно чиста», «вирощена без використання пестицидів», «без консервантів» та інше.

Також на ринку є виробництва, які маскують випущені продукти під псевдодитячі, розміщаючи на споживчій упаковці дитячі ілюстрації із зображенням казкових персонажів, дитячих іграшок тощо, але при цьому маркування не містить інформації щодо дитячого споживання.

Отже, виробники ухиляються від державної реєстрації нормативних документів на продукти дитячого харчування і державної реєстрації самих продуктів, що вводить в оману споживачів.

Для виробництва продукції дитячого харчування може використовуватись лише екологічно чиста сировина, виробництво якої на території України нерентабельне і потребує державних дотацій. Тому, на жаль, більшість української органічної продукції виробляється для експорту за кордон.

Проте деякі компанії купують органічну продукцію у вигляді сировини для переробки та виробництва готової продукції, серед них — НІРР-Україна, відділ реалізації Асоціації «БіОЛАН Україна», компанія «Jim Haese», підприємства, що виробляють дитяче та дієтичне харчування (Хорольський молококонсервний комбінат дитячих продуктів, Херсонський та Одеський заводи дитячого харчування тощо).

Отже, проаналізувавши ринок продуктів дитячого харчування, можна виділити такі популярні бренди органічного харчування: «Hipp» (Німеччина), «Earth's Best Organics» (США), «Gerber Organics» (США), «Plum Organics Frozen Baby Food» (США), «Tastybaby Frozen Organic Foods» (США).

Популярною компанією також є «Еконія», відома торговою маркою «Малютко», що позиціонує себе як інноваційна компанія, яка досліджує нові тенденції ринку дитячого харчування. Виробництво оснащено сучасною міжнародною акредитованою лабораторією, яка забезпечує контроль якості та безпеки на всіх етапах виробництва, продукція виготовляється без додавання консервантів, барвників, стабілізаторів, ГМО, підсилювачів смаку. Загалом, найбільша частка органічних продуктів — продукти дитячого харчування на основі коров'ячого молока.

2.4. СЕРТИФІКАЦІЯ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА МАРКУВАННЯ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Інспектування та сертифікація — надзвичайно важливі складові органічного виробництва та подальшого маркетингу органічної продукції.

Цивілізований розвиток системи органічної сертифікації згідно з міжнародною практикою — запорука не лише подальшого розвитку органічного виробництва, але й гарантованого збуту органічної продукції на міжнародних ринках.

Органічна якість продукції підтверджується сертифікатом, виданим акредитованим компетентним сертифікаційним органом. Як інформація для споживача на упаковку наноситься відповідне маркування згідно зі стандартами та інформація про орган, що сертифікує.

Станом на лютий 2018 р. на українському органічному ринку сертифікаційні послуги надають 14 організацій, одна з яких є українською. Крім того, Європейська Комісія своєю постановою № 508/2012 усталила офіційний перелік сертифікаційних органів, сертифікована якими органічна продукція може безперешкодно імпортуватися з України до Європейського Союзу [24; 34; 68].

Проте переважна частина господарств сертифікована іноземними сертифікаційними компаніями відповідно до європейських «органічних стандартів» (див. табл. 2.2).

Сьогодні найбільший попит на сертифікацію спостерігається в таких видах діяльності: рослинництво, тваринництво, переробка та продаж продукції. Із 2009 року ТОВ «Органік стандарт» розпочало надання сертифікаційних послуг із бджільництва, з 2010 року — стосовно добрих для органічного сільського господарства.

Таблиця 2.2

Список сертифікаційних органів, які можуть проводити сертифікацію продукції за стандартами Європейського Союзу на території України

№ з/п	Назва сертифікаційного органу	Країна	Код сертифікаційного органу	Направлення сертифікації		
				A	B	D F
1	ОРГАНІК СТАНДАРТ	Україна	UA-BIO-108	X	x	x
2	Institute for Marketecology (IMO)	Швейцарія	UA-BIO-143	X	x	x
3	Ecosert SA	Франція	UA-BIO-154	X		
4	Austria Bio Garantie GmbH	Австрія	UA-BIO-131	X		
5	Control Union Certifications	Нідерланди	UA-BIO-149	X		x
6	Ekolojik Tarim Kontrol Organizasyon	Туреччина	UA-BIO-109	X		x
7	CERES GmbH	Німеччина	UA-BIO-140	X	x	x
8	Abscert AG	Німеччина	UA-BIO-137	X		x
9	Lacon GmbH	Німеччина	UA-BIO-134	X	x	
10	QC&I GmbH,	Німеччина	UA-BIO-153	X		x
11	Bioagricert S. r.l.	Італія	UA-BIO-132	X		x
12	ICEA	Італія	UA-BIO-115	X		x
13	Suolo e Salute sr	Італія	UA-BIO-150	X		
14	Biokontroll Hungaria Nonprofit Kft — Угорщина	Угорщина	UA-BIO-155 x	X		

Примітка А — рослиництво; В — тваринництво; D — продукти переробки; F — вирощування розсади

Джерело: узагальнено авторами за [24]

Процес сертифікації складається з таких етапів: по-перше, з основної річної контрольної інспекції, по-друге, з декількох додаткових перевірок (анонсованих та не анонсованих) та, по-третє, з процесу оцінювання, результатом якого є отримання або відмова у видачі сертифіката. Тобто сертифікується не кінцевий продукт, а весь процес виробництва органічної продукції. Сертифікат, що надає органічний статус, є підтвердженням дотримання вимог стандартів органічного виробництва.

Підприємства мають право самостійно вибирати сертифікуючу установу.

Для ведення органічного землеробства сільськогосподарські землі повинні відповідати певним вимогам щодо рівня їх забруднення шкідливими речовинами: пестицидами, важкими металами, радіонуклідами тощо.

Але лише наявності територій, потенційно придатних для ведення органічного землеробства, ще недостатньо. Слід чітко уявляти, що перехід від звичайних (інтенсивних) технологій агровиробництва до органічного землеробства (так званий конверсійний період) є досить тривалим процесом (2–3 роки).

В Україні відповідно до її специфіки, складного економічного стану деякі поля не обробляються по декілька років. Якщо правильно велася історія полів, хімічні показники ґрунту відповідають допустимому рівню, то сертифікація може зайняти і менший період — до 2 років. Інспекція проводиться не менше 1 разу, а в більшості випадків — 2 рази на рік і дія сертифіката складає лише один рік, наступного року вже необхідно проводити пересертифікацію. Адже якщо господарство пропрацювало один рік без використання хімічних засобів, то це не є гарантією того, що наступного року воно не використало недопустимі елементи [68, с. 17].

Сертифікуються, як уже зазначалося, усі ланки — поля, луки, тваринницькі ферми, склади, господарство загалом, елеватори — для уникнення змішування з іншими видами зерна чи з конвенційним зерном. Також обов'язково сертифікується організація, що безпосередньо займається експортно-імпортними операціями.

Перший крок на шляху до сертифікації — це укладання контракту між підприємством та установою, яка проводить сертифікацію. Далі проводиться інспекція господарства, яка є, насамперед, заходом контролю за дотриманням усіх процедур, визначених стандартами. Відбираються проби ґрунту для проведення аналізів на наявність

шкідливих залишків. Інспектором проводиться попередній огляд підприємства та здійснюється опис господарства: визначається план господарських будівель та земель (наприклад, для контролю за дотриманням вимог щодо мінімуму місця для тварин на тваринницьких фермах); фіксується інформація щодо загальної площі земель, використовуваних сортів рослин, про насіння та насінневий фонд, про використовувані в господарстві власні та покупні дозволені добрива; пишеться звіт про технології вирощування кожної культури; перевіряється книга ведення історії полів з вирощуваними на них культурами; частково перевіряються бухгалтерські документи.

У контрольованому господарстві серед обов'язкової документації повинні бути: щорічний план вирощування рослин, сівозміни, сорти, використання в господарстві дозволених добрив та засобів захисту рослин; звіт стосовно руху тварин, інформація про падіж, використовувані корми та раціони, заходи щодо профілактики хвороб, інформація про терапевтичне лікування; звіт про походження, тип, склад та використання закупленої підприємством продукції; звіт відносно походження, типу, складу та використання проданих продуктів господарства; звіт про реалізацію продукції на місцевому ринку.

Аналіз готової продукції проводиться вибірково чи за наявності обґрунтованих підозр.

Про суттєві зміни в господарському процесі підприємству потрібно повідомляти установу, яка проводить сертифікацію.

Рішення про сертифікацію ухвалюється після проведення інспекції та аналізу отриманих даних. Якщо рішення про сертифікацію ухвалено, господарство має право продавати продукцію як таку, що вироблена за органічними стандартами. Підтвердження сертифіката має відбуватися щорічно.

Проте процес переходу на органічне господарювання в Україні на сьогодні супроводжується певними ризиками та необхідністю вирішення низки проблем. Це і низька технологічна культура сільськогосподарського виробництва всіх рівнів, починаючи від особистого селянського господарства до великих аграрних об'єднань; відсутність відповідної законодавчої й нормативної бази; часткові фінансові втрати у зв'язку із зменшенням обсягів виробництва продукції (особливо це актуально для господарств, що застосовували інтенсивні технології), принаймні в перехідний період, правда ці втрати дещо компенсуються вищою ціною на органічну продукцію; низький рівень обізнаності населення і виробників щодо органічного землеробства.

Не надає оптимізму й відсутність фінансової підтримки з боку держави в період конверсії та надання пільг або субсидій при виробництві органічної продукції. Адже уряди багатьох країн для заохочення фермерів запроваджувати нові форми ведення сільськогосподарської діяльності та підтримки господарств на період конверсії, коли можливі фінансові збитки, надають їм відповідну фінансову допомогу. Крім того у деяких країнах держава також частково компенсує вартість проведення сертифікації «органічних» господарств.

Згідно із Законом України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», у державі виробники органічної продукції обов'язково мають використовувати при маркуванні кінцевого продукту відповідний державний логотип, який до цього часу ще не затверджений. При цьому використання державного логотипа та маркування органічної продукції здійснюється лише за наявності відповідного сертифіката.

Не допускається використання напису «органічний продукт» у власних назвах продуктів та торговельних марках при рекламуванні, а також у разі маркування продукції, яка перебуває на стадії перехідного періоду до органічного виробництва.

Дозволяється також використання недержавних (приватних) логотипів, запроваджених безпосередньо суб'єктами господарювання, які здійснюють виробництво, реалізацію органічної продукції (сировини), чи їх об'єднаннями.

У разі маркування органічної продукції (сировини), яка була вироблена із застосуванням традиційної продукції (сировини) та продукції перехідного періоду в порядку, визначеному Законом «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», або під час виробництва органічної продукції (сировини) шляхом переробки та отримала сертифікат, усі використані інгредієнти традиційної продукції (сировини) та продукції перехідного періоду та їх частка вказуються в переліку інгредієнтів. Така вказівка повинна бути виконана в тому ж кольорі та з використанням того ж стилю шрифту, що й інші вказівки в переліку інгредієнтів, але в більшому розмірі шрифту.

Маркування продукції, яка перебуває на стадії перехідного періоду до органічного виробництва, здійснюється з використанням державного логотипа «продукт на стадії переходу до органічного виробництва», який знову ж таки до цього часу ще не затверджений.

Забороняється при маркуванні продукції, яка не відповідає вимогам цього Закону, використовувати позначення з написами «органічний», «біодинамічний», «біологічний», «екологічний», словами з префіксом «біо-» тощо.

Органічна продукція, імпортована з інших країн, вироблена відповідно до законодавства країн походження, що підтверджено відповідним сертифікатом, позначена написами «органічний», «біодинамічний», «біологічний», «екологічний», словами з префіксом «біо-» тощо, повинна в перекладі на українську мову позначатися написом «органічний продукт». Маркування імпортованої органічної продукції та використання державного логотипа здійснюються відповідно до законодавства.

Назва продукту має вказувати на органічний метод його виробництва. Відповідно до Закону «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» на етикетці сертифікованого органічного продукту повинно бути обов'язково зазначено:

- державний логотип для органічної продукції;

- кодовий номер, що розміщується під державним логотипом для органічної продукції та містить: акронім, що ідентифікує державу походження; напис «organic»; реєстраційний код органу сертифікації, що здійснив сертифікацію органічного виробництва.

Продукт дозволяється маркувати як органічний продукт, якщо він вироблений відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції і містить не менше ніж 95 відсотків органічних інгредієнтів сільськогосподарського походження (за вагою без урахування частки води та кухонної солі) та не більше 5 відсотків (за вагою) неорганічних інгредієнтів, внесених до Переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях. Органічне виробництво такого продукту підтверджується сертифікатом.

Під час маркування неорганічної продукції у переліку інгредієнтів продукту можуть зазначатися складники, отримані у результаті органічного виробництва, лише у разі якщо відсоток таких складників перевищує 2 відсотки. У такому разі у переліку інгредієнтів обов'язково зазначається відсоток складників (за вагою без урахування частки води та кухонної солі), отриманих у результаті органічного виробництва, до загальної кількості складників. При цьому інформація про

такі складники має відобразитися літерами такого самого кольору і розміру, що і решта інформації у Переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), які дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання в гранично допустимих кількостях.

Відсутність такого маркування свідчить про недотримання стандартів органічного виробництва.

Реклама будь-якого неорганічного продукту як органічного, у тому числі використання напису «органічний продукт» у власних назвах та торговельних марках, вважається недобросовісною рекламою [76].

ВИСНОВКИ

---

1. Одним із шляхів реалізації екологічно збалансованого розвитку сільськогосподарського виробництва є застосування альтернативних методів господарювання, внаслідок — органічного. Його характерною особливістю є застосування технологій, що передбачають повну відмову від мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин, а також необхідність перехідного періоду, під час якого виробники керуються правилами органічного виробництва, проте можуть реалізовувати продукцію не як органічну, а як традиційну. Метою перехідного періоду є відновлення рівноваги екосистем та родючості ґрунту після відмови від внесення мінеральних добрив.

Розвиток органічного сільськогосподарського виробництва дозволить наповнити внутрішній ринок якісними й безпечними продуктами харчування, буде сприяти покращенню здоров'я населення, економічного, соціального та екологічного стану країни, зокрема комплексному розвитку сільської місцевості.

2. У процесі дослідження ефективності виробництва органічної сільськогосподарської продукції доцільно застосовувати системний підхід, який передбачає пошук подальших шляхів підвищення ефективності. Серед показників ефективності виробництва органічної сільськогосподарської продукції пропонується виділити технологічні, економічні, соціальні та екологічні, оскільки саме така класифікація враховує всі особливості діяльності сільськогосподарських підприємств.

3. Ураховуючи постійне підвищення кількості екологічних катастроф, наявність періодичних конфліктів навколо харчових продуктів, зростання рівня свідомості споживачів щодо майбутнього та майбутнього своїх дітей, стану навколишнього середовища органічне виробництво у світі має значні перспективи розвитку та величезний потенціал. Протягом останніх десятиліть відбувається стрімкий розвиток органічного сектора в більшості країн світу. Проведений аналіз дозволив установити такі тенденції розвитку світового ринку органіки: 1) попит концентрується в розвинених країнах; 2) зростає попит у країнах, що розвиваються; 3) відбувається консолідація гравців ринку; 4) посилюється державна підтримка виробників органічної продукції; 5) постійно розширюється асортимент органічних продуктів і товарів.

4. Дослідження сучасного стану виробництва органічної сільськогосподарської продукції дозволило визначити, що для світового ринку органічної продукції в останнє десятиліття характерним є щорічне зростання (на 10–15 %). Українські сільськогосподарські підприємства мають значний потенціал для виходу на такий ринок. Упродовж 2002–2016 рр. кількість вітчизняних виробників органічної сільськогосподарської продукції збільшилась у 6,7 разів, площа органічних сільськогосподарських угідь — у 2,5 рази. Незважаючи на це, частка вітчизняного обсягу ринку органічної продукції у світовому є незначною, що зумовлює необхідність пошуку сільськогосподарськими підприємствами шляхів підвищення ефективності виробництва органічної продукції.

5. Україна має значний потенціал для розвитку органічного агровиробництва і вже досягла певних результатів щодо виробництва власної органічної сільськогосподарської продукції, зокрема її експорту та споживання на внутрішньому ринку. Проте існує низка проблем, які спричиняють повільний розвиток органічного виробництва в нашій країні. Найчастіше це проблеми, пов'язані із законодавчим забезпеченням, комунікацією та просуванням продукції на внутрішньому ринку, взаємодії науки, освіти та органічного виробництва. Їх необхідно вирішувати на різних рівнях — державному, обласному, рівні господарства.

Список літератури

---

1. Кропивко Д. С. Інституційні засади становлення ринку органічної продукції у світі та в Україні // Менеджмент, маркетинг та логістика : збірник наукових праць. 2013. Випуск XIX, № 1. С. 111–119.
2. Научно-исследовательский институт органического хозяйства FiBL: официальный сайт. URL: www.fibil.org/de/startseite.html/
3. Guthman J. «Regulating Meaning, Appropriating Nature : The Codification of California Organic Agriculture», *Antipode* 30,1998. P. 135–154.
4. Злобін Ю. А. Загальна екологія : [навчальний посібник]. Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. 416 с.
5. Захарова Д. С. Ефективність виробництва органічної продукції сільськогосподарських підприємств : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Рівне, 2015. 22 с.
6. Дудар О. Т. Органічне агровиробництво у системі еколого спрямованого розвитку сільського господарства. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/inek/2009_4/26.pdf
7. Дудар О. Т. Теоретичні основи формування органічного агровиробництва у контексті екологізації довкілля // Сталий розвиток економіки. 2013. № 1 (18). С. 191–195.
8. Бабаєв В. Ю. Агроекологічне виробництво як інноваційний напрям розвитку аграрних підприємств // Бізнесінформ. 2012. № 10. С. 116–119.
9. Органічне виробництво. URL: <http://www.slideshare.net/Irkamelnyk/ss-43067917>.
10. Official site of International Federation of Organic Agriculture Movements. URL: <http://www.ifoam.org>.
11. Проект «Розвитку органічного ринку в Україні». URL: www.ukraine.fibl.org/ua/ua-about-us-u/ua-fibil.html.
12. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 03.09.2013 р. № 425-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2014. № 20–21. Ст. 721. (Редакція від 05.04.2015).
13. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від

- 10.07.2018 р. № 2796-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2018. № 36. Стр. 31, ст. 275. (Редакція від 03.07.2019).
14. Кунділовська Т. А., Зеленянська Н. М. Сучасний стан та перспективи розвитку органічного сільськогосподарського виробництва в Україні // Вісник соціально-економічних досліджень. Одеса: ОНЕУ, 2016. № 2 (61). С. 155–165.
  15. Органік в Україні. URL: <http://organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>.
  16. Dimitri C. Market Growthvs Government-facilitated Growth : E. U. and U. S. Organic Agriculture Policies. Wye : Policy Reformand Adjustment, 2003. 14 p.
  17. Устойчивое производство продовольствия и ведение сельского хозяйства. URL: <http://fao.org/sustainability/ru>.
  18. Кропивко М. Ф. Екологічна диверсифікація використання сільськогосподарських земель в Україні // Економіка України. 2010. № 7. С. 78–85.
  19. Безус Р. М. Формування економічно-організаційних засад розвитку виробництва органічної продукції : автореф. дис. ... д-ра економ. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». Житомир, 2015. 39 с.
  20. Кіщук С. Розвиток органічного землеробства в Україні та світі // Техніка і технології АПК. 2013. № 7. С. 44–46.
  21. Кутаренко Н. Я. Розвиток органічного сільського господарства : автореф. дис. ... канд. економ. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». Чернівці, 2015. 22 с.
  22. Гуменюк Г. Д. Органічне виробництво в світі — історія розвитку та сучасний стан (огляд) // Біоресурси і природокористування. 2010. Т. 2, № 3/4. С. 56–62.
  23. Вдовиченко А. В. Організаційно-економічне забезпечення ефективного функціонування виробництва органічної сільськогосподарської продукції // Збалансоване природокористування. 2015. № 4. С. 59–63.
  24. Органік Стандарт. URL: <http://www.organicstandard.com.ua/ua>.
  25. Розвиток органічного ринку — Україна та світ. Інформаційний бюлетень FiBL, березень 2018 р. URL: http://www.ukraine.fibl.org/fileadmin/documents-ukraine/publications/information_Note_2018.pdf.
  26. Кунділовська Т. А. Біологізація виробництва як чинник перспективного розвитку агробізнесу в Україні // Економіка та управлін-

- ня національним господарством: стан, тенденції та перспективи : матер. міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 червня 2016 р. Одеса, 2016. С. 131–133.
27. Андрийчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. К. : КНЕУ, 2002. 624 с.
  28. Гуменюк М. М. Основні фактори економічної ефективності сільськогосподарських підприємств регіону // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки. 2016. Вип. 6. Т. 2. С. 119–126.
  29. Органічне сільське господарство: еколого-економічні імперативи розвитку : монографія / О. Шкуратов, В. Чудовська, А. Вдовиченко. К.: ДІА, 2015. 246 с.
  30. Березін О. В. Ефективне функціонування сільськогосподарського виробництва // Економіка АПК. 2010. № 2. С. 26–30.
  31. Онисько С. М. Ефективність сільського господарства Карпатського регіону : монографія. Львів : Українські технології, 2003. 296 с.
  32. Прутська О. О. Органічне сільське господарство в США: реалії та перспективи для України // Економіка АПК. 2011. № 12. С. 142–151.
  33. Willer H. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2013 / H. Willer, J. Lernoud, L. Kilcher. — Bonn, Switzerland: Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), and International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM), 2013. 340 p.
  34. Commission Implementing Regulation (EU) No 508/2012 of 20 June 2012 amending Regulation (EC) No 1235/2008 laying down details rules for Implementation of Council Regulation (EC) No 834/2007 as regards the arrangements for imports of organics products from third countries // Official Journal of the European Union. 21 June 2012. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2012/508/oj/eng.
  35. Малыгина В. Д. Терминологические подходы к современной классификации экологически чистых товаров продовольственного рынка // Бюллетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2010. № 1. С. 207–214.
  36. Смирнов Є. В., Кравець І. В. Особливості здійснення інноваційної діяльності в агропромисловому комплексі. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/24723/Smyrnov.pdf;jsessionid=0510E091EFCDD287C3CCF3895DE57A6E7?sequence=1>.

37. Созинов А. А. Принципы развития агросферы Украины в XXI столетии // Сб. науч. труд. Института земледелия УААН. 1999. Вып. 4. С. 91–96.
38. Багорко М. О. Передумови для розвитку екологічно спрямованих інновацій в аграрному виробництві // Економічна наука. 2013. Вип. 5. С. 18–22.
39. Марракешское соглашение о создании Всемирной Торговой Организации (Марракеш, 15 апреля 1994 г.) (с изменениями и дополнениями). URL: base.garant.ru
40. Кунділовська Т. А., Зеленянська Н. М. Формування ринку органічної продукції в Україні // Вісник соціально-економічних досліджень. Одеса: ОНЕУ, 2018. № 4 (68). С. 137–147.
41. Шкуратов О. І. Інноваційні аспекти розвитку підприємств аграрного сектору // АгроСвіт. 2012. № 10. С. 6–8.
42. ISO/FDIS 14001:2015 «Environmental Management Systems — Requirements and guidelines manual», 2015. 21 с. URL: http://www.kachest-vo.ru/raz_4_standart/iso-14001-2015-ru.pdf.
43. The ISO Survey of Management System Standard Certifications. 2014. URL: http://www.iso.org/iso/iso_survey_executive-summary.pdf7v2014.
44. Хорошавин А. В. Подходы к реализации международных требований экологического менеджмента // Экологическое право. 2014. № 4. С. 20–25
45. Донченко В. К. Исторические аспекты формирования европейской системы экологического управления // Региональная экология. 2011. № 3–4 (32). С. 7–22.
46. Горобец О. В. Экологический менеджмент как эффективный инструмент развития предприятия в условиях рыночной экономики. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/252.pdf>
47. Ферару Г. С. Экологический менеджмент : учебник для студентов бакалавриата и магистратуры. Ростов н/Д : Феникс, 2012. 528 с.
48. The ISO Survey of Management System Standard Certifications, 2017. URL: https://isotc.iso.org/livelink/livelink/fetch/8853493/8853511/8853520/18808772/20719433/00._Overall_results_and_explanatory_note_on_2017_Survey_results.pdf?no-deid=19208898&vernum=-2.
49. Славинский Д. А. Анализ новых международных требований к системам экологического менеджмента // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент». 2015. № 4. С. 335–341.

50. Системи екологічного управління. Вимоги та настанови : ДСТУ ISO14001:2015. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 37 с. Чинний від 21 грудня 2015 р. (Національний стандарт України).
51. Мельников О. Н., Зайцев А. А. Перспективы перехода предприятий на инновационные концепции управления современным производством // Креативная экономика. 2015. Том 9, № 6. С. 721–724.
52. Хорошавин А. В. Анализ проблем результативного внедрения систем экологического менеджмента. Применение процессного подхода в экологическом менеджменте // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия: Экономика и экологический менеджмент. 2014. № 3. С. 614–624.
53. Екологічне керування. Оцінювання життєвого циклу. Визначення цілі і сфери застосування та аналізування інвентаризації : ДСТУ ISO14041:2004. 19 с. Чинний від 2 серпня 2004 р. (Національний стандарт України).
54. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1998. № 19. Ст. 98. (Редакція від 20.01.2018).
55. Регламент Ради (ЄС) № 1881/2006 від 19 грудня 2006 року про встановлення максимального рівня вмісту певних забруднюючих речовин у продуктах харчування. URL: etif.gov.ua/images/documents/zakon/es/com_reg_1881.
56. Регламент Комісії (ЄС) № 1883/2006 від 19 грудня 2006 року що встановлює методи відбору проб та методи аналізу для офіційного контролю рівня діоксинів та діоксин-подібних ПХБ в певних харчових продуктах. URL: old.minjust.gov.ua ' file.
57. Медико-біологічні вимоги і санітарні норми якості продовольчої сировини і продуктів харчування N 5061–89 от 01.08.89 Редакція від 06.09.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/v5061400-89?lang=uk>.
58. Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги : ДСТУ 4161–2003. К. : Держспоживстандарт України, 2003. 18 с. Чинний від 2003–07–01. (Національний стандарт України).
59. Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга : ДСТУ ISO 22000:2007. К. : Держспоживстандарт України, 2007. 39 с. Чинний від 2007–08–01. (Національний стандарт України).

60. Дубініна А. А. Токсичні речовини у харчових продуктах та методи їх визначення : підручник. К. : ВД «Професіонал», 2007. 384 с.
61. Капштик М. В. Особливості нормативно-правового забезпечення органічного виробництва // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2011. Вип. 168. Ч. 3. С. 95–105.
62. Кутаренко Н. Я. Правове регулювання органічного виробництва сільськогосподарської продукції і Україні // Агросвіт. 2013. № 22. С. 66–73.
63. Кропивко Д. С. Інституційні засади становлення ринку органічної продукції у світі та в Україні // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та ресурсного потенціалу регіону : фінансова політика та інвестиції. 2013. Вип. XIX. № 1. С. 111–119.
64. Постанова Комісії (ЄС) № 889/2008 від 5 вересня 2008 р. Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради (ЄС) № 834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів URL: http://organicstandard.com.ua/files/standards/ua/ec/EC_Reg_889_2008_Implementing_Rules_UA.pdf.
65. Постанова Ради (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 року стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів, та скасування Постанови (ЄС) № 2092/91. URL: http://organicstandard.com.ua/files/standards/ua/ec/EU_Reg_834_2007_Organic_Production_UA.pdf.
66. IFOAM — Organics International. Principles Of Organic Agriculture Preamble. URL: https://www.ifoam.bio/sites/default/files/poa_english_web.pdf.
67. Пютюнник Г. Основи розвитку національного ринку органічного землеробства в Україні // Галицький економічний вісник. Тернопіль: ТНТУ, 2014. Том 46. № 3. С. 46–52. (Економіка та управління національним господарством).
68. Кунділовська Т. А., Неруца Л. В. Сертифікація органічної сільськогосподарської продукції як чинник конкурентоспроможності виробників // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики» ОНЕУ, 14–15 вересня 2018 р., м. Одеса. С. 17–18.
69. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України № 124-VIII від 15.01.2015 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 14. Ст. 96. (Редакція від 03.07.2019 р.).

70. Про стандартизацію : Закон України № 1315-VIII від 05.06.2014 // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 31. Ст. 1058. (Редакція від 03.07.2019 р.).
71. Про дитяче харчування: Закон України від 14.09.2006 № 142-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 4. Стор. 1469, ст. 433. — (Редакція від 18.12.2017 р.).
72. Ковальчук С. Я. Виробництво органічної продукції — аграрна спеціалізація України на міжнародному ринку // Збірник наукових праць ВНАУ. 2013. № 3 (80). С. 104–110.
73. Прийнято Закон про основні принципи та вимоги до органічного виробництва. URL: <http://www.minagro.gov.ua/node/26015>
74. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року» від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>.
75. Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/trade-and-economic/atm>.
76. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України № 2496-VIII від 10.07.2018 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 36. Ст. 275 (Редакція від 03.07.2019 р.).
77. Закон про національні органічні стандарти і органіку № 2496-VIII: як зміняться правила роботи для виробників та ринку. URL: <https://agropolit.com/blog/320-zakon-natsionalni-organichni-standarti-organiku-2496-viii-yak-zminyay-pravila-roboti-dlya-virobnikiv-i-rinok>.
78. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Перелік актів законодавства України та Європейського Союзу у пріоритетних сферах адаптації. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629%D0%B2-15/paran3830>.
79. Хімичева Г. І. Сучасні тенденції нормативно-правового забезпечення продукції органічного походження // Вісник КНУТД. 2015. № 2. С. 232–239.
80. БІОЛан. URL: <http://www.biolan.org.ua/uk/news/?newsid=111>.
81. Фесенко А. М. Органічне виробництво: європейські і українські підходи // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2015. Вип. 156. С. 242–249.

82. Томашевська О. А. Органічне виробництво в світі: реалії та перспективи // Інноваційна економіка. 2013. № 6 (44). С. 161–164.
83. Томашевська О. А. Виробництво органічних продуктів в Україні // Агросвіт. 2012. № 21. С. 2–5.
84. Офіційний сайт торгового дому «Органік ера». URL: <http://www.organisera.com.ua>.
85. Зинченко С. Возможности органики // Агро Перспектива. 2013. № 9 (116). С. 25.
86. Льяків Л. Екологічно чисте виробництво: зарубіжний досвід та Україна // Інноваційна економіка. 2010. № 3 (41). С. 14.
87. Федоров М. М. Развитие органичного производства. К. : ННЦ ІАЕ, 2011. 146 с.
88. Zakharchuk, V., Nerutsa, L. The basic principles of the state policy in the field of consumer protection in the market of organic products. Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen', Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (65), 2018. PP. 60–68.
89. Ріхтер Т. Українська органічна продукція у західній Європі // Органічна Україна: матеріали І Міжнар. конгресу (26–28 січня 2017 р.). Київ : Торгово-промислова палата України, 2017. 20 с.
90. Буга Н. Ю. Ринковий потенціал виробництва органічної продукції в Україні // Глобальні і національні проблеми економіки. 2016. Вип. 9. С. 255–259.
91. Матеріали другого міжнародного конгресу «Органічна Україна 2018». URL: <http://www.euroagrochem.com/organic-ukraine-2018>.
92. Федерація органічного руху України : офіційний сайт. URL: <http://www.slideshare.net/Irkamelnyk/ss-43067917>.
93. Галашевський С. Досягнення та виклики 10 років. Що було? Як є? Які тренди відчуваємо? // Органічна Україна: матеріали І Міжнар. конгресу (26–28 січня 2017 р.). Київ : Торгово-промислова палата України, 2017. С. 26.
94. Михайленко О. Г. Развитие органичного сельского хозяйства в системе евро интеграционных процессов в Украине // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 6 (3). С. 40–43.
95. The World of Organic Agriculture Statistics and Emerging Trends 2018. Ed. by N. Willer and J. Lernoud. URL: <https://shop.fibl.org/CHen/mwdownloads/download/link/id/1093/?ref=>.
96. Кузьменко О. Б. Органічне землеробство як фактор євроінтеграції України // Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2013. № 3. С. 151–155.

97. Маслак О. Ринок органіки в Україні: стан та перспективи // Агробізнес сьогодні, 2014. № 6. URL: <http://www.agro-business.com.ua/2010-06-11-12-52-32/806-2012-01-02-22-35-47.html>.
98. Грабак Н. Х. Виробництво екологічно чистих продуктів харчування — найперспективніший напрям агропромислового комплексу України // Наукові праці. Екологія. 2012. Вип. 194. Том 206. С. 126–131.
99. Мациборко О. Проблеми розвитку виробництва органічної продукції сільського господарства в Україні. URL: <http://intkonf.org/matsiborko-oa-problemi-rozvitku-virobnitstva-organichnoyi-produktsiyi-silskogo-gospodarstva-v-ukrayini/>.
100. Сопільняк І. С. Особливості формування стратегії збуту органічної продукції вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами // Науковий вісник Мукачевського державного університету, Серія Економіка. 2018. Вип. 1 (9). С. 63–68.
101. Лагута Я. М., Михайленко Н. В. Стан та перспективи розвитку ринку органічної продукції в контексті соціальної відповідальності бізнесу. 2017. Вип. 18. С. 79–82.
102. Ковальчук С. Я., Мандро А. І. Агроекологічний потенціал України: основа вироблення органічної продукції // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2017. Вип. 4 (09). С. 51–56.
103. Перший міжнародний конгрес «Органічна Україна 2017». URL: <https://ukraine.fibl.org/ua/ua-resources/ua-news-item/article/1517.html>.
104. Міжнародний конгрес «Органічна Україна» : офіційна сторінка. URL: <http://organicukraine.org.ua/congress/>.
105. В Україні зростає ринок органічних продуктів. URL: <http://udf.gov.ua/uk/node/135>.
106. Павленко А. Україна має всі шанси стати органічним кошиком світу. URL: <http://www.ukragroconsult.com/news/ukrayina-maie-usi-shansi-stati-organichnimkoshikom-svitu-pavlenko>.
107. Годовенко Н. В., Кунділовська Т. А. Аналіз асортименту органічних харчових продуктів, представлених в торгівельних мережах м. Одеси // Минуле, сучасне, майбутнє : зб. наук. праць студ. наук. конф. Одеса, 2017. № 7. С. 126–130.
108. Ульяновченко О. В. Всесвітня мережа Інтернет як канал збуту органічної продукції // Економіка АПК. 2012. № 4. С. 128–134.

109. Попова Ж. М., Попович В. П. Деякі аспекти сертифікації органічної косметики // Запорозький медичинський журнал. 2012. № 3 (72). С. 28–30.
110. Стандарты сертификации натуральной и органической косметики. URL: <https://bioukraine.com.ua/standarty-sertifikacii/>.
111. Сертификация натуральной косметики. URL: <https://www.arnebia.ru/cgi-bin/index.cgi?id=234>.
112. Регламент N 1223/2009 Европейского парламента и Совета Европейского Союза «О косметической продукции (новая редакция)» від 13.11.2009. URL: <http://shp.aksomed.kiev.ua/images/normDoc/reglament%201223-2009.pdf>.
113. Обзор рынка натуральной и органической косметики. URL: <https://www.marketing-ua.com/article/obzor-gynka-naturalnoj-i-organicheskoy-kosmetiki/>
114. Салимова А. И. Современные текстильные материалы с комплексом новых потребительских свойств // Вестник технологического университета. 2015. Т. 18, № 9. С. 199–201.
115. Азанова А. А. К вопросу улучшения характеристик льняных пряж // Вестник Казанского технологического университета. 2015. Т. 18, № 3. С. 208–210.
116. Стандарт Oeko Tex 100. URL: <https://bioukraine.com.ua/standarty-sertifikacii/oeko-tex.html/>.
117. Матеріали та вироби текстильні і шкіряні побутового призначення. Основні гігієнічні вимоги : ДСТУ 4239:2003. К. : Інститут екогієни та токсикології ім. Л. І. Медведя. Чинний від 29 жовтня 2003. 24 с.
118. Zakharchuk, V., Factors for improving the quality of environmentally safe textiles based on linen fibers // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. Науки: економіка, політологія, історія. Одеса, 2017. № 9 (251). С. 34–49.
119. Дитяче харчування: перспективи розвитку та інноваційні технології : зб. наук. пр. К. : НУХТ, 2014. 124 с.
120. Ткаченко Н. А. Особливості класифікації продуктів дитячого харчування в Україні і світі / Н. А. Ткаченко // Food Science and Technology, 2016. Том 10 № 1. С. 16–25. URL: <https://journals.onaft.edu.ua/index.php/foodtech/article/view/73>.
121. Про затвердження Гігієнічних вимог до продуктів дитячого харчування, параметрів безпечності та окремих показників їх якості : Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 696 від

06.08.2013 р. // Офіційний вісник України від 06.09.2013. № 66.
Стор. 395. Чинний від 06.09.2015 р.

122. Стан та перспективи галузі дитячого харчування. URL: <https://babyexpo.ua/trands/suchasniy-stan-ta-perspektivi-rozvitku-galuzi-dityachogo-kharchuvannya/>.

Наукове видання

**КУНДІЛОВСЬКА Тетяна Анатоліївна
ЗЕЛЕНЯНСЬКА Наталія Миколаївна
ЗАХАРЧУК Валентина Григорівна
та інші**

**ФОРМУВАННЯ РИНКУ
ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ
АСПЕКТИ**

Монографія

Завідувачка редакції *Т. М. Забанова*
Редактор *Н. Я. Рихтік*
Технічний редактор *М. М. Бушин*
Дизайнер обкладинки *О. А. Кунтарас*
Коректор *З. М. Щербак*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 7,44.
Тираж 300 прим. Зам. № 633 (118).

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21

Тел.: (0482) 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855

e-mail: astro_print@ukr.net; www.astroprint.ua; www.stranichka.in.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

